

Vlaanderen
is erfgoed

Onderzoeksrapport

**Een nieuwe rationale voor de
ondersteuning en financiering van
onroenderfgoedzorg**

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

COLOFON

TITEL

Een nieuwe rationale voor de ondersteuning en financiering van onroerenderfgoedzorg

REEKS

Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed nr. 324

AUTEURS

Cathy Cardon, Isabelle De Voldere, Arnout De Vleeschouwer,
Carlo Vuijsteke & Koenraad Van Balen

JAAR VAN UITGAVE

2024

Een uitgave van agentschap Onroerend Erfgoed Wetenschappelijke
instelling van de Vlaamse Overheid, Beleidsdomein Omgeving
Published by the Flanders Heritage Agency Scientific Institution of the
Flemish Government, policy area Environment

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Peter De Wilde

OMSLAGILLUSTRATIE

Kasteel van Terheiden te Rotselaar, juni 2014
Copyright Onroerend Erfgoed, foto: Kris Vandevorst

agentschap Onroerend Erfgoed
Koning Albert II Laan 15 bus 236, 1210 Brussel

T +32 2 553 16 50
info@onroenderfgoed.be
www.onroenderfgoed.be

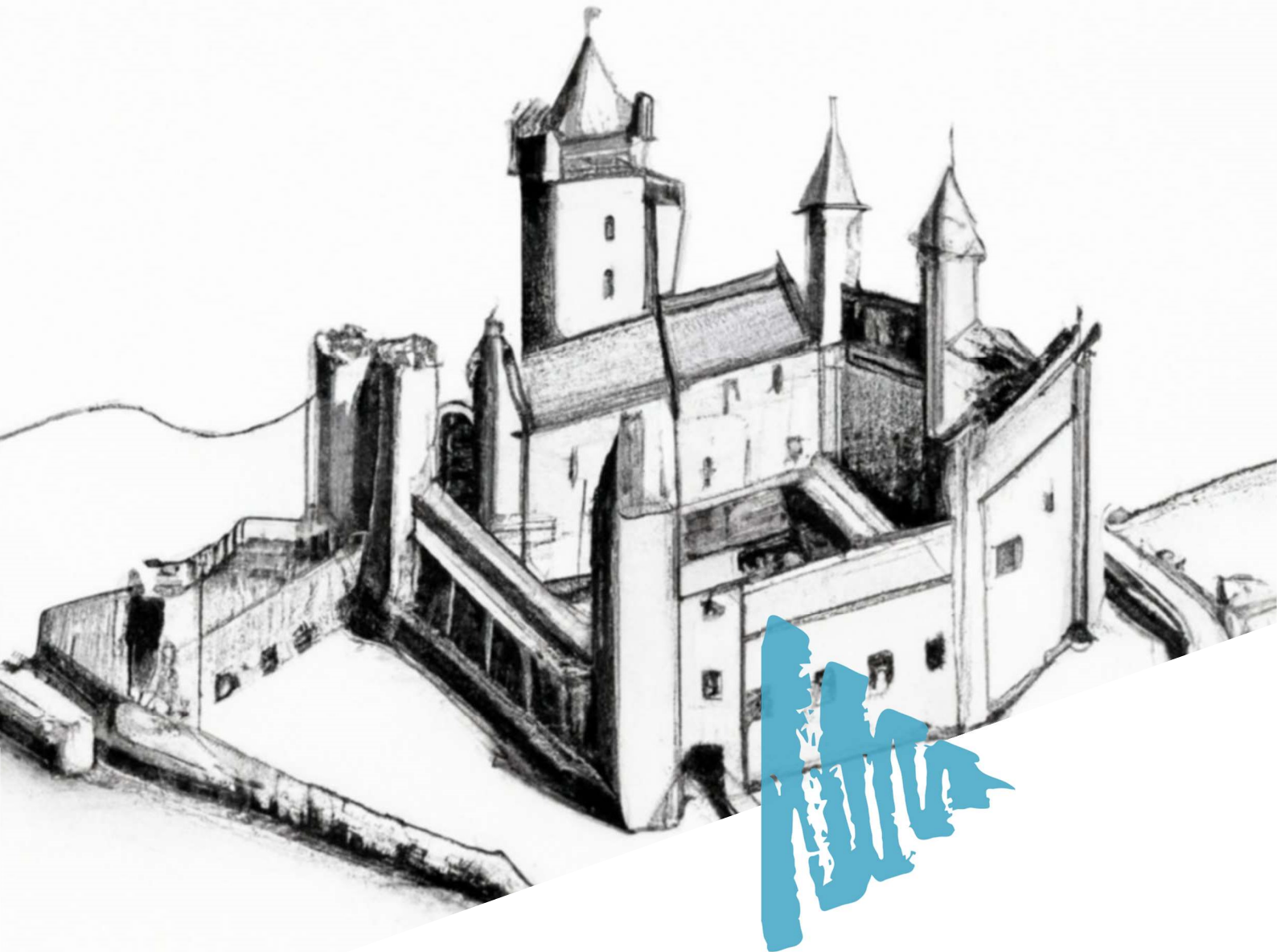
Dit werk is beschikbaar onder de Modellicentie Gratis Hergebruik v1.0.
This work is licensed under the Free Open Data Licence v1.0.

Dit werk is beschikbaar onder een Creative Commons Naamsvermelding 4.0 Internationaal-licentie. Bezoek <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> om een kopie te zien van de licentie.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

<https://doi.org/10.55465/AKMT8496>
ISSN 1371-4678
D/2024/3241/165

Een nieuwe rationale voor de ondersteuning en financiering van onroerenderfgoedzorg

Eindrapport | 20 november 2023

In opdracht van

Agentschap Onroerend Erfgoed
Havenlaan 88 bus 5, 1000 Brussel

IDEA
CONSULT *thinking ahead*

member of

IDEAGROUP

Deze studie werd uitgevoerd door:

Cathy Cardon
Isabelle De Voldere
Arnout De Vleeschouwer
Carlo Vuijlsteke
Prof. Em. Koenraad Van Balen

Jozef II-straat 40 B1
1000 Brussel

T: +32 2 282 17 10
info@ideaconsult.be

www.ideaconsult.be

Vlaanderen
is erfgoed

Inhoudsopgave

1 /	Managementsamenvatting	3
1.1.	Kernvraag van het onderzoek	3
1.2.	Uitdagingen waar de huidige rationale op botst	4
1.3.	Internationale evoluties als spiegel	6
1.4.	Erfgoedzorg vanuit de 'waarom'-vraag bekeken	7
1.5.	Naar een nieuwe rationale voor de ondersteuning van erfgoedzorg	10
1.6.	Een meerjarige investeringsroadmap	18
2 /	Situering van het onderzoek	19
2.1.	De kernvraag van dit onderzoek	19
2.2.	Aanpak van het onderzoek	19
3 /	Contextanalyse	21
3.1.	Uitdagingen waar de huidige rationale op botst	21
3.2.	Internationale evoluties als spiegel	29
3.3.	Erfgoedzorg vanuit de "waarom"-vraag bekeken	40
4 /	Naar een nieuwe rationale voor de ondersteuning van erfgoedzorg	51
4.1.	Leidraden voor een nieuw erfgoed(zorg)beleid	51
4.2.	Principes van de nieuwe rationale	52
4.3.	Visie: maatschappelijk ingebedde erfgoedzorg	52
4.4.	Organisatiestructuur: een samenhangend erfgoed-ecosysteem	53
4.5.	Strategie: vertrekken vanuit uiteenlopende, autonome erfgoedzorgmotieven	58
4.6.	Instrumenten: sensibilisering, ondersteuning, financiering en regelgeving	60
4.7.	Legislatuuroverschrijdend impulsprogramma	68
4.8.	Een meerjarige investeringsroadmap	69

Bijlagen	72
B.1 Methodologie	72
B.1.1 Aanpak proces	72
B.1.2 Procesbegeleiding	72
B.1.3 Fases in het onderzoek	73
B.1.4 Gesprekspartners	76
B.2 Literatuurlijst	78
B.2.1 Algemeen	78
B.2.2 Literatuurlijst internationale kaders	80
B.2.3 Literatuurlijst benchmarks	80
B.3 Internationale benchmarks	83
B.3.1 Case studie: Nederland	83
B.3.2 Case studie: Schotland	93
B.3.3 Case studie: Zweden	102
B.3.4 Case studie: Denemarken	108

1 / Managementsamenvatting

1.1. Kernvraag van het onderzoek

De vraag die dit rapport tracht te beantwoorden, is: hoe kan de ondersteuning vanuit het Agentschap Onroerend Erfgoed anders georganiseerd worden, zodat nieuwe allianties voor erfgoedzorg (beter) gefaciliteerd worden? En hoe kan de ondersteuning vanuit het Agentschap daarbij als een hefboom werken, waardoor de zorg voor het onroerend erfgoed in Vlaanderen in de toekomst door meer schouders wordt gedragen? Vanuit welke “rationale”¹ kan een nieuw model van ondersteuning voor erfgoedzorg ontwikkeld worden, dat beter tegemoetkomt aan de huidige en toekomstige noden van zowel het erfgoed zelf, als van de potentiële “erfgoedzorgers”²

Om tot een fundamentele hertekening te kunnen komen van de huidige rationale, is het noodzakelijk om los te komen van “wat” we vandaag doen, want dan beperkt het blikveld zich tot het optimaliseren van gekende recepten. Anders gesteld, is de vraag niet “*are we doing things right?*” (doen we dingen op de juiste manier?) maar wel “*are we doing the right thing?*” (zijn we wel de juiste dingen aan het doen?). Daartoe werd de visievorming opgebouwd vanuit het analysekader van de zogenaamde “Golden Circle” van Simon Sinek³:

- ▶ **WAAROM willen mensen voor erfgoed zorgen?** Wat drijft de overheid, en wat drijft andere stakeholders? Is het omdat ze moeten, of omdat ze willen? En zij die willen, kunnen die ook? Waarom zorgen mensen *niet* voor erfgoed? Om hier grip op te krijgen, werd een denkraam⁴ ontwikkeld door Idea Consult en dat een hulp is bij het identificeren van motieven, drempels en het formuleren van gerichte strategieën.
- ▶ **HOE kan de zorg voor erfgoed zo optimaal mogelijk versterkt worden?** Een goed zicht op de zorgmotieven en -drempels, helpt om tot betere antwoorden te komen op de vraag *hoe* de overheid een beleid rond erfgoedzorg kan uitbouwen, bekeken vanuit een nieuwe rationale die rekening houdt met de veranderde context. Op welke manier kan de overheid ondersteunen, zodat haar inspanning een zo groot mogelijk hefboomeffect creëert om de zorg voor het erfgoed te maximaliseren? Vanuit welke doelstellingen? Wie wil ze daartoe stimuleren? En op welke manier kan die stimulering het best gebeuren? Hiervoor werden als ondersteunende kaders zelfdeterminatietheorie van Ryan & Deci en het gedragsveranderingsmodel van Prochaska & DiClemente gehanteerd⁵.
- ▶ **WAT zijn de ondersteuningsinstrumenten?** Pas daarna wordt de vraag aangepakt *wat* er concreet aan ondersteunings- en financiële instrumenten door het Agentschap, ontwikkeld kan worden om dergelijk erfgoedzorgbeleid optimaal te faciliteren. De WAAROM- en HOE-vraag bieden een denkkader met nieuwe handvatten, waarmee op een andere manier kan gekeken worden naar kenmerken, doelmatigheid en randvoorwaarden voor een nieuw instrumentarium.

Figuur 1:
<https://simonsinek.com/golden-circle/>

¹ “Rationale” is van oorsprong een Latijns bijvoeglijk naamwoord dat verschillende betekenissen kan hebben. Letterlijk betekent het ‘de rede betreffend’. Daarvan afgeleid is het Nederlandse zelfstandig naamwoord rationale, dat het idee achter of de reden voor een bepaalde handeling aangeeft, of standpuntbepaling betekent (bron: Wikipedia)

² Met de term “erfgoedzorgers” wordt in dit rapport een breed scala aan mensen en organisaties bedoeld, van overheden en overheidsorganisaties tot burgers, burgerinitiatieven en ondernemingen.

³ <https://simonsinek.com/golden-circle/>

⁴ Zie hoofdstuk 3.3.3.

⁵ Zie hoofdstuk 3.3.4.

1.2. Uitdagingen waar de huidige rationale op botst

De afgelopen decennia is de wereld sterk veranderd. Er is een **maatschappelijke transitie gaande die onroerend erfgoed verregaand overstijgt, maar ook beïnvloedt**. In de DESTEP-analyse wordt een hele reeks demografische, economische, sociale, technologische, ecologische en politieke factoren geschetst, die direct of onrechtstreeks van invloed zijn op onroerend erfgoed en erfgoedzorg. Vervolgens gaat het rapport dieper in op **drie belangrijke transities om voor ogen te houden** bij de oefening om tot een nieuwe rationale voor erfgoedzorg te komen:

- ▶ Een veranderend maatschappijmodel;
- ▶ Een superdiverse samenleving;
- ▶ Een toenemende druk op ruimte.

Deze veranderende context zorgt ervoor dat de principes waarop de huidige werking van het Agentschap Onroerend Erfgoed zijn gebouwd, onder druk staan. In het rapport worden vier basisprincipes geschetst waarop de huidige rationale voor erfgoedzorg is gestoeld, en worden op elk principe een aantal reflecties gegeven die de voeding vormen voor de verdere analyse en de formulering van een nieuwe rationale.

- ▶ **Principe 1: het Agentschap is de bewaker van het onroerend erfgoed**
  - *Reflectie 1:* de overheid heeft een grote vrijheid om te bepalen hoe ze het bewaken van het “algemeen belang” interpreteert;
  - *Reflectie 2:* de afgelopen decennia werd vanuit de positie als bewaker van het onroerend erfgoed, een zeer grote kennisopbouw gerealiseerd over het onroerend erfgoed in Vlaanderen, en over de materiële zorg die nodig is om dit erfgoed te bewaren en door te geven aan de volgende generaties;
  - *Reflectie 3:* vanuit de bewakende rol van het Agentschap, is het erfgoedzorgbeleid van oudsher top down georganiseerd. Partners in erfgoedzorg krijgen “taken” toegewezen en hebben weinig autonomie om beslissingen te nemen;
  - *Reflectie 4:* de rol als bewaker komt tot uiting in de werkwijze. Het Agentschap onderzoekt, bepaalt de regels, controleert en straft waar nodig: een klassiek stok- en wortelbeleid. Hoewel deze aanpak vertrekt vanuit de positieve intentie om dat wat waardevol is te beschermen, is erfgoedzorg daardoor – vanuit het standpunt van de erfgoedzorger – vaak meer een kwestie van “moeten” dan van “willen”;
  - *Reflectie 5:* er wordt onvoldoende erkend dat er door een beschermingsbesluit een soort van “erfdienstbaarheid” (verplichting verbonden aan een onroerend goed) wordt opgelegd aan erfgoedzorgers. Deze verplichting gaat vaak gepaard met een (perceptie van) onevenwicht tussen enerzijds de verplichtingen, en anderzijds de mogelijkheden, baten en steun voor de eigenaar, alsook rechtsonzekerheid over het al dan niet verkrijgen van steun;
- ▶ **Principe 2: elk (beschermd) erfgoedobject is intrinsiek even waardevol**
  - *Reflectie 1:* er wordt vandaag beleidsmatig geen reliëf aangebracht in het geheel van het erfgoed, behalve de hoofdindeling beschermd erfgoed (met als bijzondere categorie werelderfgoed, waar echter geen specifieke aanpak aan vast hangt), versus waardevol (vastgesteld maar niet beschermd) erfgoed. Al het beschermde erfgoed wordt behandeld als intrinsiek even waardevol, en daardoor evenveel recht hebbend op steun. Door de “one size fits all”-aanpak is het voor het Agentschap niet mogelijk om reliëf aan te brengen in de toewijzing van menskracht, middelen en soort steun;
  - *Reflectie 2:* er wordt in het erfgoedbeleid weliswaar een onderscheid gemaakt tussen beschermd en vastgesteld erfgoed, maar in essentie wordt aan beide categorieën een intrinsieke waarde toegekend:

een waarde die zogenaamd voortkomt uit de kenmerken van het object. Een notie van waarde ontstaat echter door een relatie tussen een object en een gemeenschap/individu. “Intrinsieke” waarde is een moeilijk concept, dat bepaalde waarden hoger optilt, en andere dus “minderwaardig” maakt. Hieruit ontstaat een mogelijk conflict, of minstens een gebrek aan verbinding, tussen de “bewakers van de erfgoedwaarden” (die in Vlaanderen de focus voornamelijk leggen op de materialiteit van het erfgoed: ‘de stenen’), en potentiële erfgoedzorgers die vaak ook vanuit andere waardenkaders vertrekken;

- *Reflectie 3:* tegelijk zien we op het terrein dat er nu al vaak flexibel en op maat wordt omgegaan met de waardebeoordeling van onroerend erfgoed, en dat er wel degelijk rekening gehouden wordt met verschillende perspectieven. In de feiten biedt het huidige premiestelsel de *vrijheid* om in elke situatie tot een passend oordeel te komen dat rekening houdt met verschillende perspectieven, maar biedt het onvoldoende *handvatten* om dat vanuit een gedeelde visie op erfgoedzorg te doen;

► **Principe 3: de ondersteuning is gericht op het behoud van het erfgoedobject op zich**

- *Reflectie 1:* door de focus op het object, is de ondersteuning vooral sterk uitgebouwd op twee sporen: kennis over de materialiteit, en advies en financiële ondersteuning voor het behoud en herstel van die materialiteit. Andere mogelijke kennis- en onderzoekaspecten krijgen recent wel meer aandacht, maar vinden (voorlopig) nog weinig vertaling in beleidsinstrumenten;
- *Reflectie 2:* erfgoed staat niet op zich, maar heeft ook betekenis in de omgeving en de samenleving: erfgoed kan bijdragen aan culturele, sociale, omgevingsgerichte en economische doelstellingen. Deze visie wint op Europees niveau aan belang, maar is vooralsnog niet uitgekristalliseerd in het Vlaamse erfgoedbeleid;
- *Reflectie 3:* er zijn ook andere manieren dan het materiële om betekenis over te dragen naar volgende generaties: via verhalen, communicatiedragers, (mobiele) objecten, Virtual Reality (VR) en Augmented Reality (AR), ... Er ligt veel waarde in meer aandacht voor een veel meer geïntegreerde waardering van ‘de stenen’, waarbij zowel materiële als immateriële waarden in beeld komen en elkaar versterken. Door de eenzijdige focus op het onroerend erfgoed te leggen, komen roerend en immaterieel erfgoed weinig in beeld als mogelijke oplossing voor het borgen van betekenissen;
- *Reflectie 4:* niet elke steen die een verhaal schraagt, hoeft per definitie behouden te blijven: dat kan potentieel ook via bv. ‘exemplarische voorbeelden’. Een dergelijke overweging toelaten is echter bijzonder moeilijk als men vertrekt vanuit de premisse dat al het erfgoed intrinsiek even waardevol is – de mogelijkheid om keuzes te maken, wordt daardoor immers bij voorbaat uitgesloten;

► **Principe 4: de noden van het erfgoed zijn het uitgangspunt, de kenmerken en drijfveren van wie potentieel voor erfgoed wil zorgen, worden niet mee in rekening genomen**

- *Reflectie 1:* de groep potentiële erfgoedzorgers is heel divers, en zo ook hun motieven om voor erfgoed te zorgen. Die motieven kunnen voortkomen uit een appreciatie voor materiële erfgoedwaarden, maar dit is lang niet het enige mogelijke zorgmotief, en ook niet altijd het dominante motief. Bij bepaalde stakeholders is erfgoed het doel, bij andere een mogelijk middel om andere doelstellingen te bereiken, zoals wonen, ondernemen, zorg, onderwijs, zingeving, beleving, ... Een openheid voor die motieven is nodig om nieuwe erfgoedzorgers te laten instappen, en ervoor te zorgen dat de lasten die gepaard gaan met het opnemen van zorg voor erfgoed, in evenwicht gebracht kunnen worden met de meerwaarde die erfgoed kan betekenen voor andere doelstellingen;
- *Reflectie 2:* de huidige rationale en instrumentarium zijn niet doelgroep-georiënteerd, en houdt geen rekening met de diversiteit die speelt aan de kant van de “erfgoedzorgers”: niet in de benadering van “soort aanvrager”, maar ook niet in de benadering van “soort project”. Hierdoor is het vandaag niet mogelijk om in te spelen op specifieke drempels die zich voordoen bij bepaalde stakeholdergroepen en/of bepaalde types van projecten.

1.3. Internationale evoluties als spiegel

Een verkenning van Europese charters, waardenkaders, benchmarks en praktijkvoorbeelden leverde een reeks interessante insteken op voor een andere benadering van erfgoedzorg. Hieronder focussen we op twee cruciale insteken die een veel breder perspectief bieden op “erfgoedwaarde” dan louter de materialiteit van het onroerend erfgoed:

- ▶ **Maatschappelijke inbedding van erfgoed - de “upstream approach”:** In het Europese onderzoek Cultural Heritage Counts for Europe (2015) werd een geïntegreerde visie gepresenteerd die vertrekt vanuit vier domeinen waarvoor erfgoed een meerwaarde kan betekenen: cultureel, sociaal, economisch en omgevingsgericht, en verschillende overlappingsen tussen die domeinen. Centraal in het model staat duurzame ontwikkeling als een combinatie van al deze invalshoeken. De essentie van dat rapport is dat het aantoonst dat cultureel erfgoed niet alleen impact heeft wanneer erin wordt geïnvesteerd, maar dat het ook kan bijdragen om investeringen in andere domeinen duurzamer te maken;
- ▶ **De emotionele betekenis van (erfgoed)plekken voor mensen en gemeenschappen :** zowel onderzoeken van de National Trust (Places That Make Us (2017), en Why Places Matter to People (2019)), als de Eurobarometer 466 over erfgoed (2017), tonen aan dat erfgoed niet louter een kwestie van ‘stenen’ is, maar dat erfgoed ook *emotionele* betekenis heeft voor mensen, van waaruit er (nieuwe) verbindingen gemaakt kunnen worden om voor erfgoed te zorgen: bijzondere ‘plekken’ zijn van belang voor het welzijn van mensen (inclusief nieuwkomers), en zijn een voedingsbron van gemeenschapsvorming en trots.

In het kader van dit onderzoek bestudeerde Idea Consult **vier internationale benchmarks**, die resoneren met bovenstaande bredere visie op ‘erfgoedwaarden’, en die de nodige praktische inspiratie kunnen bieden voor de uitdagingen waar erfgoedzorg in Vlaanderen op botst:

- ▶ **Nederland:** het verbinden van erfgoed met de leefomgeving, met de maatschappij en de evolutie naar gedeeld zeggenschap, is in volle ontwikkeling in Nederland. Om het eigenaarschap van de samenleving te ondersteunen, is er uitwisseling van kennis en intensievere verbindingen nodig tussen burgerinitiatieven, erfgoedvrijwilligers, -gemeenschappen en -professionals, erfgoed- en maatschappelijke instellingen, ondernemers en overheden. De afgelopen jaren zijn al stappen gezet om die samenwerking te intensiveren: een aantal provinciale erfgoedhuizen nam het initiatief tot een erfgoedcoalitie. Met de Uitvoeringsagenda “Op weg naar Faro” wil Nederland deze weg verder bewandelen. Daarbij wordt ook aangegeven dat er nood is aan een frisse kijk op de financiële kaders voor erfgoed(zorg), waarvoor drie aandachtspunten werden geformuleerd die verder zullen aangepakt worden: de toegankelijkheid en inclusiviteit van projectsubsidies voor erfgoed verbeteren door in te zetten op “brugfuncties”; de “gedeelde zorg” vertalen in financiële kaders; en tot slot meer aandacht voor financiering buiten het erfgoeddomein;
- ▶ **Schotland:** in het verleden was de focus van het subsidieprogramma van Historic Environment Scotland (HES), net zoals in Vlaanderen, het ondersteunen van de conservatie en herstel van het erfgoed. Naar aanleiding van COVID-19, besloot HES om het ondersteuningsinstrumentarium flexibeler te maken, en het aanvragen van subsidies te stroomlijnen, toegankelijker en gebruiksvriendelijker te maken. In 2019 was Schotland één van de eerste landen in de wereld om de globale klimaatcrisis te erkennen als een enorme maatschappelijke uitdaging. Daarbij werd de nationale en transversale ambitie geformuleerd om tegen 2045 een uitstoot van ‘net zero’ te halen. Dit werd vertaald naar klimaatactieplannen in de verschillende beleidsdomeinen, inclusief erfgoed. In 2023 publiceerde HES de nieuwe beleidsvisie, *Our Past, Our Future*. Aan de basis van de nieuwe visie ligt het besef dat erfgoed mee moet evolueren om relevant en breed gedragen te blijven in de maatschappij, wat een aanpassing betekent ten aanzien van de voorgaande, behoudsgezinde benadering van erfgoedzorg – die een obstakel bleek te zijn in het aanzicht van verandering. Het klimaat wordt gezien als de grootste drijfveer voor deze wijziging. ‘Net zero’ is in deze visie de eerste strategische doelstelling. Een tweede strategische doelstelling is samenwerking met en

empowerment van veerkrachtige en inclusieve gemeenschappen en plaatsen. De derde strategische doelstelling relateert aan de bijdrage van onroerend erfgoed aan de “welzijnseconomie”;

- ▶ **Zweden:** Zweden heeft een duidelijke visie op de zogenaamde “culturele omgeving” die uiteen is gezet in nationale en transversale strategische doelstellingen. Deze visie erkent het beleidsoverschrijdende karakter van erfgoed en verwacht van de relevante overheidsagentschappen dat ze hieromtrent een samenwerking en visie uitwerken. Het Zweedse model voor onroerenderfgoedzorg is deels gecentraliseerd via de Nationale Zweedse Erfgoedraad, die de nationale coördinatie op zich neemt. De districtsbesturen ontvangen hun middelen via de Erfgoedraad, maar tegelijk hebben gemeenten een verregaande autonomie om hun eigen erfgoedbeleid te ontwikkelen. De Zweedse Erfgoedraad werkt vanuit een waardenkader voor onroerenderfgoedzorg dat is geënt op maatschappelijke uitdagingen die in lijn zijn met transversale doelstellingen, maar de Erfgoedraad benadert dit wel hiërarchisch: de historisch-wetenschappelijke waarde van erfgoed is het uitgangspunt, andere waarden blijven hieraan ondergeschikt. Dit uit zich bv. in de visie dat, voor de Erfgoedraad, gebouwen met een grote culturele en historische waarde, buiten de standaard ecologische eisen moeten kunnen vallen;
- ▶ **Denemarken:** De Deense steun aan kunst en cultuur is gebaseerd op het *arm's length*-principe, namelijk dat er een scheiding is tussen de politiek en de beslissingen betreffende de toekenning van subsidies. Het ministerie voor cultuur houdt zich in principe enkel bezig met het scheppen van een kader waarbinnen instellingen, raden en comités hun zaken zelf organiseren. Met de bestuurlijke herindeling van Denemarken in 2007, is de zorg voor monumenten meer een gemeentelijke taak geworden. Het is een nationale doelstelling om waardevolle bebouwde gebieden, stedelijke milieus en landschappen te realiseren en te behouden. Gemeenten moeten in hun ruimtelijke plannen richtlijnen volgen die de cultuurhistorische waarden van lokaal erfgoed waarborgen. Om de samenwerking op vlak van erfgoedzorg tussen gemeenten en musea te versterken, faciliteren het Deense Agentschap voor Paleizen en Cultuur en Realdania⁶ een netwerk voor gemeenten en musea. Het doel is om een forum te creëren waar de leden zowel inspiratie van buitenaf krijgen als de mogelijkheid om ervaringen, kennis en tools uit te wisselen voor het behouden van en communiceren over erfgoed. Het is opgezet als een vertrouwelijke leerruimte, waar er onder ‘peers’ concrete vraagstukken kunnen worden besproken.

1.4. Erfgoedzorg vanuit de ‘waarom’-vraag bekeken

Met de term ‘erfgoedzorgers’ wordt in dit rapport een breed scala aan mensen en organisaties bedoeld, die we conform de ‘maatschappelijke driehoek’ opdelen in 3 groepen: de overheid, de markt en de (al dan niet georganiseerde) burgers. Via focusgroepen en interviews werd verkend welke drempels verschillende stakeholdergroepen ervaren die gemotiveerd zijn om voor erfgoed te zorgen. Uit deze gesprekken bleek dat het Agentschap Onroerend Erfgoed door hen breed gewaardeerd wordt omwille van de ruime vakkennis van haar medewerkers, maar dat er ook een aantal belangrijke uitdagingen zijn. In de tabel hieronder werden ze samengebracht in 3 thema’s: 1/ visie en beleid, 2/ samenwerking met andere actoren en 3/ ondersteuning. Niet alle uitdagingen kwamen bij elke stakeholdergroep naar boven in de gesprekken, maar toch werden veel aandachtspunten door meerdere stakeholdergroepen vermeld. Daarbij ging het opvallend zelden over een vraag naar meer geld: er kwam een genuanceerd beeld naar voor, waarin vooral de nadruk werd gelegd op de nood aan een meer gearticuleerde en gedeelde visie, een betere samenwerking, meer kennisdeling en betere processen en procedures met betrekking tot financiering van erfgoedzorg.

---

⁶ Realdania is een filantropische ontwikkelings- en investeringsmaatschappij met ongeveer 180 000 leden, die projecten opzet in de gebouwde omgeving (bouw, ontwikkeling, restauratie, ruimtelijke ordening).

	Aandachtspunten	Overheid lokale besturen en aanverwanten, andere Vlaamse beleidsdomeinen	Burgers particulieren en verenigingen	Markt ondernemers en financiers
Visie en beleid	Onduidelijke beleidsvisie, onder meer over de plek van onroerend erfgoed in de huidige samenleving			
	Beleidsverkokering, botsende visies tussen verschillende Vlaamse beleidsdomeinen			
Samenwerking	Top down benadering erfgoedzorg, gebrek aan oprechte dialoog en verbindende communicatie			
	Onduidelijkheid over rol- en taakverdeling tussen AOE en andere actoren in erfgoedzorg (IOED's, OEG's, andere gemeenten, regio's, provincies, intermediaire erfgoedorganisaties, ...)			
Ondersteuning	Gebrekkige financiering van intermediaire actoren in erfgoedzorg voor (nieuwe) taken en rollen			
	Zware procedures om financiële steun te vragen, met lange doorlooptijden en onzekere uitkomst			
	Niet coherente en veranderlijke regelgeving (erfgoed vs. omgeving, natuur, brandweer, duurzaamheid, ...)			
	Moeilijk om financiering rond te krijgen uit verschillende bronnen			
	Gebrek aan kennis over financiering van erfgoedzorg			
	Gebrek aan kennis en expertise bij erfgoedzorgers op het terrein			

Door oog te hebben voor verschillende soorten zorgmotieven, kan een nieuwe *'common ground'* of gedeelde ruimte gevonden worden om voor erfgoed te zorgen: ook al zijn de vertrekpunten anders, er is een gedeelde focus of zelfs gedeeld belang mogelijk. Daarbij kunnen voor elk soort zorgmotief specifieke drempels bestaan, die potentiële erfgoedzorgers verhinderen om de zorgende rol (goed) op te nemen. Idea Consult ontwikkelde een denkraam om verschillende soorten motieven te verkennen, te kijken met welke drempels deze gepaard kunnen gaan, en welke doelgerichte strategieën mogelijk zijn om vanuit verschillende motieven toch samen zorg te dragen voor erfgoed.

De ambitie van het denkraam van Idea Consult is om aan de hand van een verkenning van potentiële zorgmotieven te kijken welke **strategieën** ontwikkeld kunnen worden om zo veel mogelijk potentiële stakeholders effectief mee te krijgen in de zorg voor onroerend erfgoed. In het denkraam zijn er zes verschillende insteken voor erfgoedzorgmotieven:

Idea Consult denkraam erfgoedzorgmotieven

- ▶ **Erfgoedgerichte motieven:** motieven die te maken hebben met de materialiteit van het erfgoed;
- ▶ **Persoonsgebonden motieven:** motieven die te maken hebben met de behoefte aan persoonlijke groei en ontwikkeling;
- ▶ **Gemeenschapsgerichte motieven:** motieven die te maken hebben met de behoefte aan verbinding met andere mensen, netwerken, gemeenschappen en groepen;
- ▶ **Culturele motieven:** motieven die te maken hebben met de cultuur waarin een persoon leeft: onder meer de cultuurhistorische, wetenschappelijke, artistieke, ... betekenis van erfgoed; maar ook ruimer kunst, geschiedenis, wetenschap, zingeving, politiek, taal, identiteit, symbolen, waarden en moraal, ...;
- ▶ **Economische en utilitaire motieven:** motieven die te maken hebben met nut en bezit: geld, voorwerpen, eigendommen, ... en de gebruiksfunctie van erfgoed voor zoals wonen, ondernemen, beleven, zorgen, onderwijzen, ...;
- ▶ **Natuur- en omgevingsgerichte motieven:** motieven die te maken hebben met de omgeving en de planeet, zoals bv. duurzaamheid, respect voor de natuur, ...

Elk van deze clusters levert motieven op waarom mensen potentieel voor erfgoed willen zorgen, of net niet (deze worden geïllustreerd in hoofdstuk 3.3.3). Daarbij is het van belang om te onderkennen welke motieven dominant zijn bij welke stakeholdergroepen. Twee fundamenteel verschillende uitgangspunten zijn essentieel, die we terugvinden *doorheen* de verschillende stakeholdergroepen:

- ▶ **Wanneer erfgoedzorg in de kern van iemands waardenkader zit:** dit zijn de enthousiaste erfgoedzorgers die persoonlijk gemotiveerd zijn om voor erfgoed te zorgen. Bij deze groep moet de focus vooral liggen op het **waarderen** van hun zorgende rol en het **wegnemen van drempels** die deze zorgende rol in de weg zitten;
- ▶ **Wanneer erfgoed(zorg) geen doel op zich is, maar *faciliteert* kan zijn voor andere doelstellingen:** hier zitten de nieuwe bondgenoten, met wie je kunt **zoeken naar de “common ground”** of gemeenschappelijke basis voor een compromis over gezamenlijke erfgoedzorg. Bij deze groep is het extra van belang om hen enerzijds te sensibiliseren en te enthousiasmeren, en anderzijds ook de drempels weg te werken die hun zorgende rol in de weg staan, omdat zij het meest gevoelig zijn om als erfgoedzorger af te haken.

Als het onroerenderfgoedbeleid meer verschillende soorten erfgoedzorgers aan boord wil krijgen, is het aangewezen om meer werk te maken van het motiveren van erfgoedzorgers, eerder dan het verplichten van erfgoedzorg. Daarom adviseren we dat het beleid (en haar instrumenten) sterker georiënteerd wordt op gedragsverandering via motivering.

Er zijn verschillende manieren om mensen te motiveren om hun gedrag te veranderen. Daarbij vertrekken we vanuit de zelfdeterminatietheorie van Ryan en Deci:⁷ is de persoon al dan niet gemotiveerd, wordt die gestimuleerd door externe prikkels (stok- en wortelbeleid), of vanuit eigen, autonome motivatie (iets belangrijk vinden, interesse, passie)? In het huidige erfgoedzorgbeleid wordt het **potentieel onderbenut van de interne motivatie die vertrekt vanuit niet-erfgoedgerichte motieven van zowel individuen als gemeenschappen**: er wordt niet altijd, en zeker niet systematisch, onderzocht of de kloof tussen verschillende motieven en waardenkaders overbrugd kan worden. Een goed compromis kan echter leiden tot betere zorg voor erfgoed, als het alternatief – vasthouden aan de 100% focus op de materiële erfgoedwaarden – ertoe leidt dat erfgoed staat te verkommeren. Zoals eerder aangehaald, stellen we vast dat de visies in de praktijk vaak al in deze richting opgeschoven zijn, maar dat het huidige beleidskader en instrumentarium weinig houvast biedt om hier structureel op in te spelen.

Als het beleid meer mensen wil stimuleren om beter voor erfgoed te zorgen, dan wordt er eigenlijk een **gedragsverandering** beoogd: enerzijds meer mensen, anderzijds meer en beter zorgen. Hoe kan de overheid die gedragsverandering stimuleren? Het model van Prochaska & DiClemente (1986) biedt hiertoe een interessant kader. In dit model wordt gedragsverandering uitgezet in verschillende fases (voorstadium, overwegen, beslissen, uitvoeren, volhouden). Deze aanpak wordt in hoofdstuk 4.6.2 als canvas gebruikt om de contouren te schetsen van een vernieuwd (niet-financieel) ondersteuningsinstrumentarium.

1.5. Naar een nieuwe rationale voor de ondersteuning van erfgoedzorg

Vanuit de bovenstaande analyse, komen volgende bouwstenen naar voor om te komen tot een nieuwe rationale voor de ondersteuning van onroerenderfgoedzorg:

	Finaliteit	Uitdaging
Een maatschappelijk gedragen erfgoedbeleid	Een erfgoedbeleid dat het erfgoed midden in de samenleving plaatst Ruimte voor verbinding tussen diverse mensen, gemeenschappen, motieven en insteken Ruimte voor constructief debat over diverse betekenissen van erfgoed voor de samenleving, en de creatie van nieuwe, gedeelde betekenissen	Een doelgerichte participatiepraktijk in onroerend erfgoed uitbouwen en stimuleren
Een transversaal ingebed erfgoedbeleid	Onroerend erfgoed als partner of (deel)oplossing voor maatschappelijke uitdagingen die prioritair aangepakt worden vanuit andere beleidsdomeinen: ruimtelijk, ecologisch, arbeidsmarkt, innovatie gebaseerd op historische kennis en technieken, ...	Ingaan tegen de huidige beleidsverkokering, en samenwerking uitbouwen met diverse beleidsdomeinen en beleidsniveaus
Een vernetwerkt erfgoedbeleid	Het Agentschap als kernspeler en hefboom in een ruimer erfgoed-ecosysteem waarin overheden, ondernemingen, burgerverenigingen en particulieren complementair aan elkaar hun rol	Ruimte maken voor samenwerking met partners die vanuit verschillende motieven en doelstellingen vertrekken

⁷ Ryan R. & Deci E. (2000). Self-determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Wellbeing

	spelen in erfgoedzorg, met respect voor de draagkracht van de planeet, en waarbij de rollen, motieven en gedeelde ambities expliciet gemaakt worden	Een erfgoedzorgbeleid dat vertrekt vanuit interne motivatie en niet vanuit verplichting of dwang
Een rechtszeker maar flexibel erfgoedbeleid, met ruimte voor maatwerk	Een werkbaar, afgestemd en stabiel decretaal en wettelijk kader, zowel binnen het onroerenderfgoedbeleid, als in de relatie met andere beleidsdomeinen (ruimte, natuur, ...) en overheidsniveaus (fiscaliteit, veiligheid, green deal, ...)	Afstemming en vereenvoudiging van procedures en aanpassen van botsende regelgeving Meer ruimte voor maatwerk in het instrumentarium
Een financieel gedragen erfgoedbeleid	Een samenhangend, effectief en efficiënt co-financieringsmodel voor onroerenderfgoedzorg met betrokkenheid van andere beleidsdomeinen en overheden, ondernemers, financiers, burgerverenigingen en particulieren	Beter faciliteren van cofinanciering van erfgoedprojecten, zowel wat betreft restauratie en herbestemming als beheer en onderhoud, en waarbij de erfgoedfinanciering de hefboom is om andere financiële stromen op gang te brengen

Het verschil tussen de huidige en de nieuwe rationale kan samengevat worden via **vier paradigmaverschuivingen**: 1/ in de visie; 2/ in de organisatiestructuur, 3/ in de strategie en 4/ in de instrumenten:

4 paradigmaverschuivingen (figuur: IDEA Consult)

1.5.1 Visie: maatschappelijk ingebedde erfgoedzorg

Om erfgoedzorg in te bedden in de samenleving, is het ontwikkelen en uitdragen van een *transversale* beleidsvisie op erfgoed een noodzaak. Een dergelijke beleidsvisie kan vervolgens als kader en toetssteen worden gebruikt bij de ontwikkeling van strategieën en concrete instrumenten die het mogelijk maken om deze visie ook in de praktijk te brengen. Drie cruciale punten vragen verdere concretisering:

- ▶ Erfgoed is niet alleen een 'object' maar ook een betekenisdrager die in relatie staat tot de omgeving en de samenleving. Wat is de plek van het erfgoed in de huidige samenleving, en wat willen we doorgeven aan de generaties na ons? Wie krijgt hierin een stem?
- ▶ Als men het erfgoed midden in de samenleving wil plaatsen, moet het beleid dat ook kunnen faciliteren. Er dient komaf te worden gemaakt met het verkokerde beleid, zowel binnen onroerend erfgoed, tussen onroerend en cultureel erfgoed en tussen erfgoed en andere beleidsdomeinen. Hoe kan dit in beweging gezet worden?
- ▶ Een maatschappelijke visie op erfgoed, vraagt ook om een maatschappelijke dialoog over erfgoed. Het Agentschap kan de rol op zich nemen om deze dialoog aan te vuren met alle betrokken stakeholdergroepen. Hoe kan dit aangepakt worden?

1.5.2 Organisatiestructuur: een samenhangend erfgoed-ecosysteem

Uitbouwen van een erfgoed-ecosysteem

In beleidscontext bestaat een 'ecosysteem' uit een groep van actoren die in een bepaald domein actief zijn – in dit geval erfgoed – en daarbij verschillende rollen en taken opnemen. De verschillende soorten actoren in een ecosysteem zijn in een onderlinge wisselwerking met elkaar verbonden. **Met een 'erfgoed-ecosysteem' bedoelen we een samenhangend netwerk van actoren, inclusief het Agentschap Onroerend Erfgoed, die duidelijke en complementaire rollen en taken vervullen met het oog op erfgoed(zorg).**

Binnen zo'n ecosysteem onderscheiden we **kernknooppunten en andere knooppunten**. Kernknooppunten zijn de actoren waarmee het Agentschap een directe relatie heeft of kan hebben, zoals de IOED's (intergemeentelijke onroerenderfgoeddiensten), OEG's (Onroerenderfgoedgemeenten), Herita, de provincies en lokale besturen, ... Rond de kernknooppunten zitten nog andere knooppunten waarop de invloed van het Agentschap minder direct is, maar met wie allianties gevormd kunnen worden. Dit gaat bv. over actoren die tot andere beleidsdomeinen behoren die ook een 'belang' hebben bij erfgoed zoals Vlaamse beleidsdomeinen (bv. toerisme, cultuur, omgeving, onderwijs, arbeidsmarkt, ...) en actoren in die andere domeinen (bv. VDAB, Agion, Embuild, financiers, ...).

Om te kunnen **sturen op de samenhang en dynamiek van het erfgoedzorg-ecosysteem** is het van belang om te identificeren:

- ▶ Wie of wat de **mogelijke kernknooppunten en andere knooppunten** zijn;
- ▶ Welke **rollen en taken** vandaag bij **(kern)knooppunten** zitten, wat daarbij goed en minder goed loopt, welke rollen en taken eventueel ontbreken;
- ▶ **Met welke andere knooppunten en actoren elk type kernknooppunt in verbinding staat**, en hoe de **invloedsstroom** loopt (enkelrichting of dubbelrichting – top down of in dialoog);
- ▶ Welke **financiële en inhoudelijke ondersteuning** er wordt geboden zodat kernknooppunten de toegewezen rollen en taken optimaal kunnen vervullen.

Knooppunten kunnen verschillende rollen opnemen in het ecosysteem, maar niet noodzakelijk in relatie tot dezelfde (soort) actoren of inhoud. Mogelijke rollen zijn:

- ▶ **Expertise-ontwikkeling:** bv. leiderschap opnemen op bepaalde thema's, opzetten en faciliteren van kennisdeling, ...;
- ▶ **Partnerschap-ontwikkeling:** bv. opzetten van gelijkwaardige partnerschappen met actoren voor concrete projecten en initiatieven;
- ▶ **Netwerk-ontwikkeling:** bv. verbinden en versterken van verschillende actoren die mee uitvoering geven aan het beleid;
- ▶ **Ecosysteem-ontwikkeling:** bv. bevorderen van cross-sectorale samenwerking en uitwisseling, bevorderen van samenwerking en uitwisseling tussen overheid, markt en burgers;

Bij wijze van voorbeeld:

- ▶ Onroerenderfgoedgemeenten en/of IOED's zouden potentieel een rol kunnen opnemen op vlak van:
  - Expertise-ontwikkeling: bv. opbouwen en delen van kennis van en met lokale erfgoedzorgers op hun grondgebied, en het delen van de verzamelde kennis met actoren buiten hun grondgebied;
  - Partnerschap-ontwikkeling: bv. mee aan tafel zitten bij lokale erfgoedprojecten op hun grondgebied;
  - Netwerk-ontwikkeling: bv. relaties uitbouwen met andere onroerenderfgoedgemeenten, met andere kernknooppunten, met lokale erfgoedzorgers, ...;
  - Ecosysteem-ontwikkeling: bv. inzetten op lokale dialoog rond erfgoedzorg samen met andere beleidsdomeinen zoals stadsontwikkeling, cultuur, toerisme, ...

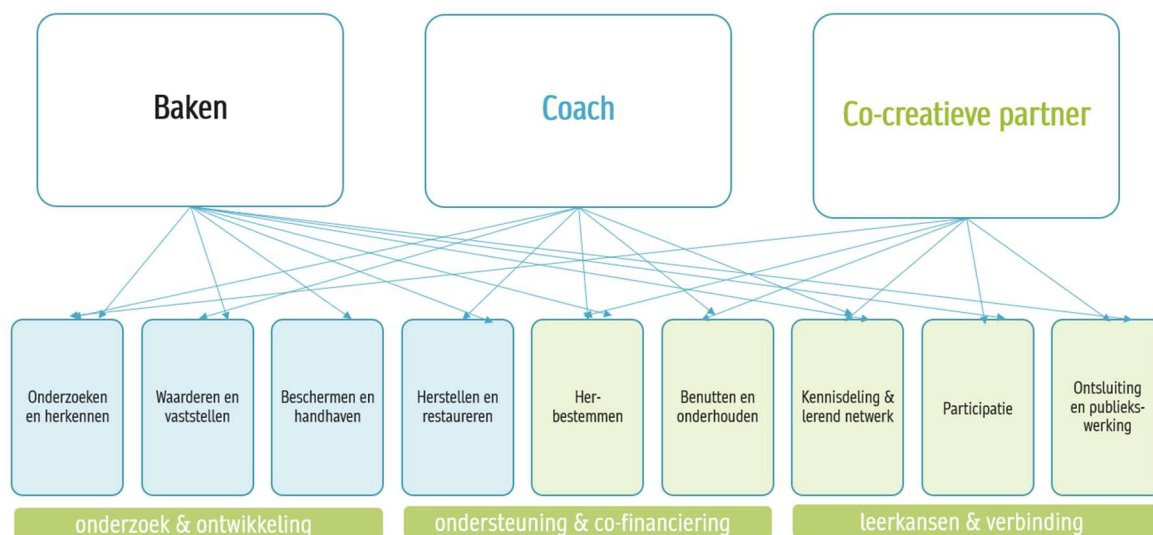
Drie rollen voor het Agentschap Onroerend Erfgoed in het erfgoed-ecosysteem

Een nieuw erfgoedzorgbeleid dat op deze leest geschoeid is, gaat ook gepaard met een verandering in de rol(len) die het Agentschap Onroerend Erfgoed daarin opneemt. In lijn met de interne visievorming bij het Agentschap Onroerend Erfgoed, die tastbaar wordt in de nieuwe visie "Zorgen voor begeestering", zien we de doorontwikkeling van drie rollen voor het Agentschap om haar hefboomwerking te kunnen maximaliseren. Vanuit deze bredere roldefinitie zal het Agentschap o.i. veel beter in staat zijn om motiverend en gedragsveranderend de erfgoedzorgers te ondersteunen.

In het onderstaande schema staat blauw voor aspecten waar al een stevige basis voor aanwezig is, en groen voor aspecten waar er o.i. veel groeipotentieel is.

Drie rollen voor het Agentschap Onroerend Erfgoed

- ▶ **Het Agentschap als baken:** deze rol is vandaag al het sterkst uitgebouwd. We zien groeipotentieel op volgende punten:
  - De eigen **kennis en expertise verbreden en verknopen** met de kennis die bij andere kennisactoren aanwezig is;
  - **Proactieve sensibilisering en communicatie:** o.a. transversale focusthema's op de agenda plaatsen;
  - **Aanjager** zijn van de ontwikkeling van een breed-maatschappelijke erfgoedvisie, de ontwikkeling van het ecosysteem en de instrumenten;
- ▶ **Het Agentschap als coach:** deze rol neemt het Agentschap vandaag vooral op via de ondersteuning en financiering van herstel en restauratie, en het onderzoek dat daartoe nodig is. We zien groeipotentieel op volgende punten:
  - **Proactieve kennisdeling**, zowel van de eigen kennis en expertise die in het Agentschap aanwezig is, als van kennis die bij andere kennisactoren zit. Met name op de domeinen herbestemming, benutting en onderhoud kan nog veel gebeuren om tegelijk sensibiliserend en ondersteunend te werken;
  - De werkwijze en **ondersteunings- en financieringsinstrumenten** herbekijken, vernieuwen en aanvullen, vanuit de filosofie van het versterken van de **interne motivatie**;
- ▶ **Het Agentschap als co-creatieve partner:** co-creatie is voor het Agentschap een eerder nieuwe rol, die voor het eerst expliciet benoemd wordt. In deze rol maakt het Agentschap als evenwaardige gesprekspartner proactief verbinding met andere actoren, vanuit een gedeelde ambitie, maar soms verschillende motieven, om voor erfgoed te zorgen. We zien groeipotentieel op volgende punten:
  - **Dialogo op vlak van transversale beleids- en visievorming**;
  - **Dialogo op vlak van kennisdeling en -ontwikkeling**, onder meer via bv. lerende netwerken;
  - **Proactief mee aan tafel gaan zitten**, zowel bij beleids- en visieontwikkeling als in concrete erfgoedprojecten, en samen met anderen komen tot een doelgerichte participatiepraktijk;
  - **Optreden als hefboomfinancier**, waarbij de financiering vanuit het Agentschap zo geconcipieerd wordt dat ze in staat is om andere financieringsstromen op gang te brengen.

1.5.3 Strategie: vertrekken vanuit uiteenlopende, 'autonome' erfgoedzorgmotieven

Het huidige erfgoedzorgbeleid is quasi uitsluitend gestoeld op erfgoedgerichte strategieën vanuit een stok- en wortelaanpak. Dat betekent dat er minstens vijf andere, complementaire insteken mogelijk zijn van waaruit instrumenten op een nieuwe manier ontwikkeld kunnen worden, uitgaand van de autonome motivatie van zowel enthousiaste erfgoedzorgers als nieuwe bondgenoten:

- ▶ **Mensgerichte strategieën:** die inspelen op de behoefte aan persoonlijke groei en ontwikkeling;
- ▶ **Gemeenschapsgerichte strategieën:** die inspelen op de behoefte aan verbinding met anderen;
- ▶ **Culturele strategieën:** die inspelen op diverse breed-culturele behoeften;
- ▶ **Economische en utilitair gerichte strategieën:** die inspelen op de behoefte aan gebruiksnut en/of financiële zekerheid en/of rendement;
- ▶ **Natuur- en omgevingsgerichte strategieën:** die inspelen op de behoefte om zorg te dragen voor de open ruimte, de natuur en de planeet.

Idea Consult denkraam: van motieven en drempels naar strategieën

Deze verschillende insteken hebben ook in combinatie met elkaar een betekenis:

- ▶ Instrumenten kunnen erop gericht zijn om verschillende motieven bij elkaar te brengen om **sterke coalities** te kunnen smeden tussen erfgoedzorgers die starten vanuit uiteenlopende motieven (bv. in de context van herbestemming of erfgoedlandschappen);
- ▶ In de context van een bepaald instrument **kan je drempels wegnemen en ontzorgen** die voortkomen uit specifieke motieven (bv. een instrument dat specifiek gericht is op een haalbare businesscase voor restauratie en herbestemming).

In hoofdstuk 4.5 wordt geïllustreerd op welke manier deze strategieën als insteek gebruikt kunnen worden bij de ontwikkeling van bestaande of nieuwe instrumenten, rekening houdend met de noden van zowel enthousiaste erfgoedzorgers als nieuwe bondgenoten.

1.5.4 Instrumenten: sensibilisering, ondersteuning, financiering en regelgeving

Een overheid kan potentieel gebruik maken van vier complementaire instrumenten om haar beleid vorm te geven: sensibilisering, ondersteuning, financiering en regelgeving. Vanuit de nieuwe rationale geredeneerd, moet de overkoepelende ambitie zijn om co-creatie rond en cofinanciering van erfgoed mogelijk te maken en te versterken, vanuit gedeelde ambities van verschillende maatschappelijke actoren en domeinen, die starten vanuit soms sterk uiteenlopende motieven.

Sensibilisering

Vandaag gebeurt de sensibilisering rond erfgoedzorg vooral over de materiële erfgoedwaarden. Wil de overheid echter erfgoedzorg midden in de samenleving plaatsen, dan is het een goed idee om ook te kijken welke sensibilisering *daarvoor* nodig is. Belangrijk daarbij is onder meer:

- ▶ Het **maatschappelijk debat** niet uit de weg gaan, en – in tegendeel – zelf proactief organiseren. Dit kan een belangrijke bijdrage zijn voor het vergroten van maatschappelijk draagvlak voor erfgoedzorg;
- ▶ **Steun voor onderhoud kan gezien worden als een vorm van sensibilisering**: dit kan immers een hulp zijn om dure restauraties in de toekomst te vermijden of verminderen;
- ▶ Om te **sensibiliseren over de verschillende breed-maatschappelijke waarden van erfgoed in de context van restauratie- en herbestemmingsprojecten**, is het van belang dat er een gedeeld beeld ontstaat over die waarden, bij voorkeur VOOR er iets wordt ondernomen.

Niet-financiële ondersteuning

Bij de verdere ontwikkeling van het instrumentarium voor ondersteuning en financiering, is het zoals hoger aangegeven, een goed idee om te vertrekken vanuit de **vijf strategieën die mogelijk zijn naast de erfgoedgerichte strategieën, en daarbij oog te hebben voor de motieven en drempels** van zowel de enthousiaste erfgoedzorgers als de mogelijke nieuwe bondgenoten (zie hoofdstuk 3.3.3). Zoals ook blijkt uit de analyse van de huidige drempels (zie hoofdstuk 3.3.2), situeren de drempels bij alle stakeholdergroepen zich vooral op volgende terreinen:

- ▶ **Persoonlijk**: kennis- en expertisedrempels;
- ▶ **Gemeenschapsgericht**: gebrek aan netwerk en connecties, binnen en buiten erfgoed, met potentiële partners en financiers, met vakexperten, ...;
- ▶ **Cultureel**: gebrek aan verknoping tussen enerzijds materiële en anderzijds breed-maatschappelijke waarden die vertrekken vanuit andere referentiekaders;
- ▶ **Economisch en utilitair**: te weinig oog voor gebruikswaarde en financiële uitdagingen van erfgoedprojecten, financiële onzekerheid, risico dat erfgoedexpertise (vak kennis) verloren gaat en de zorg voor erfgoed nog complexer maakt, ...;
- ▶ **Natuur- en omgevingsgericht**: botsende regelgeving tussen erfgoed en andere domeinen; nog te weinig focus op het potentieel en de uitdagingen van erfgoed in de context van de klimaatcrisis; weinig ruimte voor innovatieve materialen en technieken, ...

Zoals we hoger gezien hebben, situeren de drempels van diverse stakeholdergroepen zich zowel op vlak van visie, samenwerking als ondersteuning. De voornaamste drempels kunnen o.i. weggewerkt worden door het niet-financiële ondersteuningsinstrumentarium te ontwikkelen rond volgende prioriteiten:

- ▶ **Kennisdeling en -ontwikkeling in netwerkform**;
- ▶ **Co-creatieve visievorming via de ontwikkeling van doelgerichte participatiepraktijken**;
- ▶ **Inzetten op het behoud en de ontwikkeling van vakmanschap als essentiële randvoorwaarde**.

Financiering

Financiering relateert aan utilitaire en financiële motieven en drempels. Zoals hoger aangegeven, is vaak niet de hoogte van de financiering de grootste drempel voor erfgoedzorgers, maar wel de onduidelijkheid en onzekerheid van de financiering vanuit het Agentschap, en bij uitbreiding het kunnen realiseren van een haalbare businesscase met financiering uit verschillende bronnen. Het is belangrijk om daarop in te zetten bij de ontwikkeling van nieuw instrumentarium. Daarnaast is er ook nood om veel meer rekening te houden met de grote diversiteit aan soorten erfgoedprojecten en erfgoedzorgers, wat vraagt om meer flexibiliteit en maatwerk in de financiering. Om de hefboomkracht van de financiering vanuit het Agentschap te versterken, is het o.i. dus van belang om bij de verdere ontwikkeling van het instrumentarium uit te gaan van:

- ▶ **Meer duidelijkheid:** wat is de visie, hoe wordt er omgegaan met verschillende standpunten, welke rollen en taken nemen actoren in het ecosysteem op en hoe werkt dit, ...;
- ▶ **Meer zekerheid:** belangrijk is om de nood aan zekerheid te bekijken vanuit een blik op de hefboom die het Agentschap kan bieden: hoe kan het Agentschap ervoor zorgen dat erfgoedzorgers in actie schieten?
- ▶ **Meer flexibiliteit:** o.i. valt het te overwegen om niet langer 'de ingreep' te financieren, maar wel 'het project', zoals bv. in Nederland gebeurt. De redenering hierachter is dat het financieren van 'de ingreep' een detaillistische opvolging en controle vereist die niet altijd nodig is, tot complexe procedures leidt en (mede daardoor) ook niet altijd tot de gewenste oplossing leidt. Om 'het project' te waarderen in plaats van de ingreep te financieren, zou gewerkt kunnen worden met percentages en plafondbedragen. Om op deze manier te kunnen werken, zijn er echter wel criteria nodig om reliëf te kunnen aanbrengen in de aanvragen;
- ▶ **Meer maatwerk:** om weg te komen van de 'one size fits all'-benadering van het huidige premiestelsel, zijn er criteria nodig om reliëf te kunnen aanbrengen in de zorgvragen en de mogelijke oplossingen. Hiervoor kan het interessant zijn om kennisuitwisseling te doen met Nederland, waar parallel ook werk gemaakt wordt van bredere, maatschappelijk geïnspireerde waardenkaders (zie bijlage Case studie: Nederland).

Regelgeving

Tot slot willen we er op wijzen dat het gebrek aan coherente regelgeving door alle stakeholdergroepen is aangeduid als een belangrijk struikelblok. Dit geldt bij uitstek voor regelgeving van verschillende beleidsniveaus, van lokaal over Vlaams tot federaal en Europees. Bij toekomstige aanpassingen in het dan ook raadzaam om hier steeds bijzondere aandacht aan te schenken.

Wat betreft de regelgeving van het Agentschap zelf, geldt hier evengoed het devies van duidelijkheid en zekerheid, waarbij ook aandacht dient te zijn voor de transitiefase van A naar B: veranderende regelgeving heeft immers een impact op mensen en dossiers die al opgestart werden onder situatie A. Situatie B kan voor hen voordeliger of nadeliger zijn. In elk geval is het nodig om steeds te bekijken welke overgangsmaatregelen getroffen worden voor dossiers in die overgangssituatie.

Legislatuuroverschrijdend impulsprogramma met het oog op experiment en innovatie

Als laatste onderdeel van het instrumentarium willen we pleiten voor een ruimte voor experiment en innovatie waarbij sensibilisering, ondersteuning, financiering en regelgeving samenkomen. Hier stellen we een aanpak voor onder de vorm van een meerjarig impulsprogramma dat zowel nieuwe elementen van beleidsvisie voor het voetlicht brengt, als ruimte schept om nieuwe oplossingen te verkennen, met een programma-ontwikkeling in 3 stappen:

- ▶ **Stap 1: beleidsprioriteiten bepalen voor een legislatuuroverschrijdend impulsprogramma.** Hoewel kiezen ook verliezen is, willen we toch bepleiten om een beperkt aantal speerpunten naar voor te schuiven in een 'impulsprogramma'. Daarbij gaat het specifiek over speerpunten die de materiële erfgoedfocus overstijgen en vertrekken vanuit een brede visie op de maatschappelijke rol en betekenis van erfgoed;

- ▶ **Stap 2: bepaling van actiezones binnen het impulsprogramma:** doel is om rond de prioritaire beleidsthema's experimenten op te zetten om nieuwe methodes uit te proberen in (regelluwe) proeftuinprojecten, eruit te leren en de kennis erover te delen.
  - Mogelijke actiezones kunnen bv. zijn:
    - Herbestemming en adaptatie van religieus erfgoed: samen met de kerkfabrieken, ondernemers, non-profitorganisaties, lokale geloofsgemeenschappen, ...
    - Beleving van en in erfgoed: samen met toerisme en cultuur;
    - Behoud, ontwikkeling en innovatie van vakmanschap: samen met erfgoedondernemers, de bouwsector en VDAB, potentieel ook met onderwijsactoren, ecologische partners, ...;
    - Duurzaamheid van erfgoed en duurzaamheidsinnovaties in erfgoed: samen met de bouwsector, ecologische partners, erfgoedondernemers, ...
  - Erfgoedoproepen van het Agentschap én Open Oproepen van de Vlaams Bouwmeester die te maken hebben met erfgoedprojecten, worden idealiter ingebed in of afgestemd op deze aanpak;
  - Idealiter is dit een regelluwe omgeving waarin ook geëxperimenteerd kan worden met het afstemmen van nieuwe regelgeving en/of deregulering;
- ▶ **Stap 3: monitoring/ evaluatie en vertaling van leerlessen naar instrumenten:** leerlessen uit overleg en pilootprojecten doorvertalen naar de praktijk via aanpassing van het instrumentarium, inclusief de regelgeving.

1.6. Een meerjarige investeringsroadmap

De vraag naar een nieuwe rationale voor erfgoedzorg is een uitdagende vraag, die we in deze studie beantwoord hebben met een argumentatie en handvatten voor een ambitieuze omslag in het erfgoedzorgbeleid. Dit onderzoek heeft aangetoond dat er in Vlaanderen heel wat aan het bewegen is onder de waterlijn, en dat de tijd rijp is om ook hier de brede maatschappelijke visie op erfgoedzorg ingang te doen vinden in beleidsmaatregelen. Daartoe is er heel wat inspiratie te vinden in buitenlandse erfgoedzorgpraktijken, die echter vaak zelf ook nog zoekende zijn. Kennisuitwisseling en partnerschappen vanuit diverse maatschappelijke actoren, zowel in Vlaanderen als met buitenlandse partners, bieden kansen om het erfgoedzorgbeleid op een andere leest te schoeien. Finaal moet die andere aanpak bijdragen aan het verhogen van de snelheid, de kwaliteit en de omvang van de zorg die geboden wordt aan het erfgoed. Zodat het erfgoed niet alleen van betekenis kan zijn en blijven voor de huidige samenleving, maar ook voor de generaties na ons.

Het is duidelijk dat een hervorming van het erfgoedbeleid op basis van de nieuwe rationale, een fundamentele transitie zou betekenen die niet van vandaag op morgen gerealiseerd zou kunnen worden. We adviseren om dit proces te bekijken als een **meerjarig transitieproces, waarin we 3 grote fases onderscheiden:**

- ▶ De korte termijn – ongeveer 1 jaar na beslissing tot transitie;
- ▶ De middellange termijn – ongeveer 2 tot 5 jaar na de beslissing tot transitie;
- ▶ De lange termijn – ongeveer 5 tot 10 jaar na de beslissing tot transitie.

2 / Situering van het onderzoek

2.1. De kernvraag van dit onderzoek

Sinds de aanvang van de onroerenderfgoedzorg in Vlaanderen, is de visie op ondersteuning en financiering van erfgoedzorg in eerste instantie gestoeld op de wens om de materiële en cultuurhistorische waarden van onroerend erfgoed te behouden en, indien mogelijk, te herstellen. De maatschappelijke context is de afgelopen 50 jaar echter sterk geëvolueerd. Dat geldt ook voor de internationale visie op onroerend erfgoed en erfgoedzorg: de focus verschoof van een “objectgeoriënteerde” erfgoedvisie naar een visie die erfgoedobjecten ook in hun ruimtelijke en sociaalmaatschappelijke context plaatst. Het instrumentarium voor de ondersteuning en financiering van onroerenderfgoedzorg in Vlaanderen evolueerde echter nog niet mee in deze richting. Hoewel er vooral in de afgelopen 10 jaar bijsturingen werden gedaan op het bestaande instrumentarium, is de steun nog steeds voornamelijk gebaseerd op de naoorlogse uitgangspunten: de focus ligt vooral op advies en financiering voor het behouden en herstellen van materiële erfgoedwaarden. We stellen vast dat de erfgoedzorgnoden hoog zijn en de wachtlijsten lang. Tegelijk zien we dat er vanuit vele geledingen in de maatschappij goede wil is om voor erfgoed te zorgen, maar dat dit in de praktijk niet altijd leidt tot (tijdige) gezamenlijke oplossingen. Het bijsturen op details van instrumenten biedt geen soelaas om dit probleem op te lossen: er is een meer fundamentele hertekening en herijking van het instrumentarium nodig.

De vraag die dit rapport tracht te beantwoorden, is: hoe kan de ondersteuning vanuit het Agentschap Onroerend Erfgoed anders georganiseerd worden, zodat nieuwe allianties voor erfgoedzorg (beter) gefaciliteerd worden? En hoe kan de ondersteuning vanuit het Agentschap als een hefboom werken, waardoor de zorg voor het onroerend erfgoed in Vlaanderen in de toekomst door meer schouders wordt gedragen? Vanuit welke “rationale”⁸ kan een nieuw model van ondersteuning voor erfgoedzorg ontwikkeld worden, dat beter tegemoetkomt aan de huidige en toekomstige noden van zowel het erfgoed zelf, als van de potentiële “erfgoedzorgers”? Met de term “erfgoedzorgers” wordt in dit rapport een breed scala aan mensen en organisaties bedoeld, van overheden en overheidsorganisaties over burgers en burgerinitiatieven, tot ondernemingen.

2.2. Aanpak van het onderzoek

Om een antwoord te vinden op deze vraag, werd eerst een **analyse in twee fases** ondernomen:

- ▶ **‘Outside in’:** onroerenderfgoedzorg in Vlaanderen werd eerst ‘van buitenaf’ bekeken. Daarbij werd gestart met een analyse van internationale erfgoedcharters en waardenkaders, een analyse van macrofactoren die van invloed zijn op onroerenderfgoed(zorg), een analyse van buitenlandse benchmarks op vlak van erfgoedzorg, en een blik op erfgoedzorg vanuit andere (Vlaamse) beleidsdomeinen. Het doel van deze analysefase was om vanuit een frisse en brede blik, gericht op kansen, naar onroerenderfgoedzorg te kijken.
- ▶ **‘Inside out’:** pas in de tweede fase werd gekeken naar de realiteit van onroerenderfgoedzorg in Vlaanderen. Dit gebeurde via een analyse op hoofdlijnen van de huidige werkwijze en instrumenten, gevoed door interviews en focusgroepen met diverse types stakeholders, en tot slot een werksessie met het Agentschap. Het doel van deze analysefase was om in beeld te krijgen waar het vandaag stopt, en welke kansen en belemmeringen de betrokkenen vanuit hun eigen praktijk zien, die nieuwe oplossingen mogelijk maken of in de weg staan.

---

⁸ “Rationale” is van oorsprong een Latijns bijvoeglijk naamwoord dat verschillende betekenissen kan hebben. Letterlijk betekent het ‘de rede betreffend’. Daarvan afgeleid is het Nederlandse zelfstandig naamwoord rationale, dat het idee achter of de reden voor een bepaalde handeling aangeeft, of standpuntbepaling betekent (bron: Wikipedia)

Om tot een fundamentele hertekening te kunnen komen van de rationale, is het noodzakelijk om los te komen van 'wat' we vandaag doen, want dan beperkt het blikveld zich tot het optimaliseren van gekende recepten. Anders gesteld, is de vraag niet *"are we doing things right?"* (doen we dingen op de juiste manier?) maar wel *"are we doing the right thing?"* (zijn we wel de juiste dingen aan het doen?). Daartoe werd de visievorming opgebouwd vanuit het analysekader van de zogenaamde "Golden Circle" van Simon Sinek⁹:

- ▶ **WAAROM willen mensen voor erfgoed zorgen?** Wat drijft de overheid, en wat drijft andere stakeholders? Is het omdat ze moeten, of omdat ze willen? En zij die willen, kunnen die ook? Waarom zorgen mensen *niet* voor erfgoed? Om hier grip op te krijgen, werd een denkraam¹⁰ ontwikkeld door Idea Consult en dat een hulp is bij het identificeren van motieven, drempels en het formuleren van gerichte strategieën.

Figuur 2:
<https://simonsinek.com/golden-circle/>

- ▶ **HOE kan de zorg voor erfgoed zo optimaal mogelijk versterkt worden?** Een goed zicht op de zorgmotieven en -drempels, helpt om tot betere antwoorden te komen op de vraag *hoe* de overheid een beleid rond erfgoedzorg kan uitbouwen, bekeken vanuit een nieuwe rationale die rekening houdt met de veranderde context. Op welke manier kan de overheid ondersteunen, zodat haar inspanning een zo groot mogelijk hefboomeffect creëert om de zorg voor het erfgoed te maximaliseren? Vanuit welke doelstellingen? Wie wil ze daartoe stimuleren? En op welke manier kan die stimulering het best gebeuren? Hiervoor werden als ondersteunende kaders zelfdeterminatietheorie van Ryan & Deci en het gedragsveranderingsmodel van Prochaska & DiClemente gehanteerd¹¹.
- ▶ **WAT zijn de ondersteuningsinstrumenten?** Pas daarna wordt de vraag aangepakt *wat* er concreet aan ondersteunings- en financiële instrumenten door het Agentschap, ontwikkeld kunnen worden om dergelijk erfgoedzorgbeleid optimaal te faciliteren. De WAAROM- en HOE-vraag bieden een denkkader met nieuwe handvatten, waarmee op een andere manier kan gekeken worden naar kenmerken, doelmatigheid en randvoorwaarden voor een nieuw instrumentarium.

⁹ <https://simonsinek.com/golden-circle/>

¹⁰ Zie hoofdstuk 3.3.3.

¹¹ Zie hoofdstuk 3.3.4.

3 / Contextanalyse

3.1. Uitdagingen waar de huidige rationale op botst

3.1.1 Veranderde context

De afgelopen decennia is de wereld sterk veranderd. Er is een maatschappelijke transitie gaande die onroerend erfgoed verregaand overstijgt, maar ook beïnvloedt. In de DESTEP-analyse schetsen we een hele reeks demografische, economische, sociale, technologische, ecologische en politieke factoren die direct of onrechtstreeks van invloed zijn op onroerend erfgoed en erfgoedzorg.

Vervolgens gaan we dieper in op wat o.i. 3 belangrijke transities zijn om voor ogen te houden bij de oefening om tot een nieuwe rationale voor erfgoedzorg te komen:

- ▶ Een veranderend maatschappijmodel;
- ▶ Een superdiverse samenleving;
- ▶ Een toenemende druk op ruimte.

3.1.1.1 DESTEP-analyse

De DESTEP-analyse is een schematisch overzicht van beïnvloedende omgevingsfactoren die voortkomen uit Demografische, Economische, Sociale, Technologische, Ecologische en Politieke factoren (DESTEP). In de tabel focussen we enerzijds op het macroniveau, waarbij we inzoomen op algemene trends en ontwikkelingen, en anderzijds het microniveau, waarbij we in beeld brengen welke impact deze trends en evoluties hebben op het onroerend erfgoed in Vlaanderen.

	Macroniveau: algemene omgevingsfactoren	Microniveau: onroerend erfgoed met focus op Vlaanderen
Demografisch	Bevolkingsgroei, verkleuring, diversiteit Migratie-uitdaging Groeiende aandacht voor inclusie en toegankelijkheid in brede zin	Mobiele bevolking, vaak zonder historische connectie met (lokaal) erfgoed Democratisering van (cultureel) erfgoed Verbreding stakeholders: van expert naar (ook) brede bevolking
Economisch	Neoliberalisme: focus nut en rendabiliteit Austeriteit, budgetrestricties Inflatie Alternatieve modellen: donuteconomie	Beleveniseconomie (cultuur, vrije tijd, toerisme) Economische waardering van erfgoed (nut & waarde)
Politiek-juridisch	Globale crisissen slopen de aandacht op Nationalisme & natievorming EU als overkoepelend beslissingsniveau Overheidsbeleid: focus op meetbare KPI's Bestuurlijke decentralisatie: verhouding nationaal en lokaal niveau	Internationale erfgoedconventies evolueren: conservation-based > human- & value-based Opgesplitst beleid cultureel vs. onroerend erfgoed Integratie OE in ruimtelijk planningsbeleid Bureaucratie in steunprocessen
Ecologisch	Klimaaturgentie Druk op vrije ruimte - versnipperde ruimtelijke ordening Focus op duurzame ontwikkeling, hergebruik en gedeeld ruimtegebruik	Gunstige CO2-voet onroerend erfgoed Nieuwe ecologische standaarden voor gebouwen, ook voor onroerend erfgoed Onroerend erfgoed als onderdeel van duurzame ontwikkeling en hergebruik

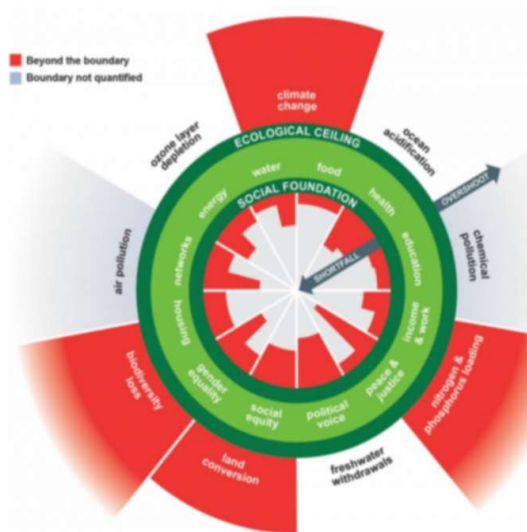

Sociaal-cultureel	Assertieve bevolking en middenveld <i>Global mass culture</i> en tegenbewegingen Identiteitsdenken Commoning Duurzaam reizen: oog voor lokale gemeenschappen Duurzaam reizen: internationaal geen realiteit, erfgoed = trekker	2018: EU Year of Cultural Heritage COVID19: herwaardering lokale omgeving en erfgoed Aandacht voor link immaterieel – cultureel – onroerend erfgoed Verbreding van “erfgoedobject” naar “erfgoedlandschap” (context) Socio-culturele “waardering” van erfgoed, voorbij het materiële Dekolonisering – meerstemmigheid Erfgoed als transdisciplinaire sector: naast conservatie en archeologie, ook focus op economie, onderwijs en bredere maatschappij Aandacht voor relatie ambacht & onroerend erfgoed
Technologisch	Digitale media en nieuwe kennisdeling Digitale technologische ontwikkelingen: AR (Augmented Reality), VR (Virtual Reality), versnelling van de mogelijkheden van Artificial Intelligence (AI), dronetechnologie, 3D-printing, ...	(Digitale) technologie in kennisdeling mbt erfgoed (Digitale) technologie in beheer, conservatie en ontsluiting van erfgoed Gebruik van innovatieve materialen en technieken in erfgoedzorg

3.1.1.2 Transitie 1: een veranderend maatschappijmodel

De naoorlogse verzorgingsstaat, waarin de overheid “zorg draagt” voor de samenleving - in het bijzonder voor de zwakkeren - is de laatste decennia geëvolueerd, mede onder invloed van de globalisering en het neoliberalisme.¹² Daarbij werden sinds de jaren '80 steeds vaker economische recepten en logica's ook toegepast op wat voorheen maatschappelijke of non-profit domeinen waren. Terwijl in die periode ook de verwachtingen ten aanzien van de overheid als ‘dienstverlener’ toenamen, nam tegelijk ook de druk toe op de beschikbare overheidsmiddelen. Dit bracht de overheid in een onmogelijke spreidstand: ondanks het hoge overheidsbeslag, is er onvoldoende overheidsfinanciering beschikbaar om alle maatschappelijke noden en verwachtingen te lenigen.

Economische groei werd lang gezien als de oplossing voor deze uitdaging, maar die motor sputtert al enige tijd. Er wordt daarom ook naar andere oplossingen gezocht. Het adagium “einde aan de groei” van de Club van Rome uit 1972, krijgt daarbij steeds meer aandacht, en dit mede onder impuls van de klimaatcrisis. Deze alternatieve visie op economische ontwikkeling wordt concreet gemaakt in het donutmodel¹³ van Kate Raworth, een model dat de afgelopen jaren meer tractie kreeg. Het donutmodel vertrekt niet zozeer vanuit nutsmaximalisatie van individuen, maar vanuit een sociale fundering: de noden van de samenleving worden als uitgangspunt genomen, en er wordt een ecologisch plafond toegevoegd, waarbij de draagkracht van de planeet in rekening wordt gebracht om de ruimte te bepalen waarbinnen “groei” mogelijk is.

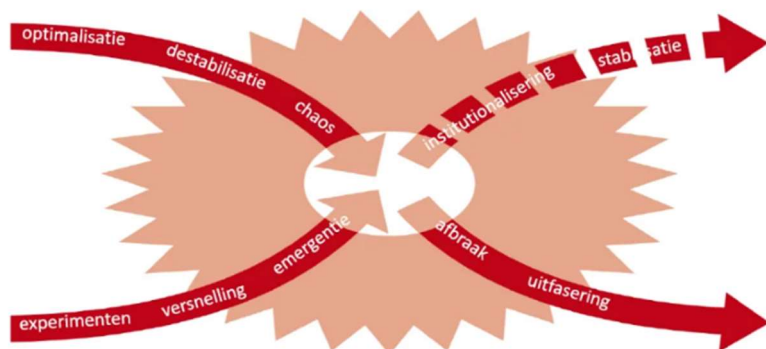

Figuur 3: <https://doughnuteconomics.org>

¹² Neoliberalisme ('nieuw liberalisme') is een stroming binnen het liberalisme, waarin de overheid de rol heeft van schepper en handhaver van (wereldwijde) markten en concurrentie, met de nadruk op het maximaliseren van individuele vrijheid. Bron : Wikipedia

¹³ <https://www.kateraworth.com/doughnut/>

Of het donutmodel hét antwoord zal zijn op de huidige systeemcrisis, valt af te wachten, maar het is wel duidelijk dat de bestaande recepten in veel domeinen en sectoren niet goed meer werken, en dat er overal gezocht wordt

Figuur 4: <https://drift.eur.nl/nl>

naar fundamenteel nieuwe recepten. Ook voor onroerend erfgoed biedt het donutmodel een nieuwe, frisse invalshoek: het toevoegen van maatschappelijke noden als uitgangspunt en de draagkracht van de planeet als plafond, plaatst de potentiële betekenis van onroerend erfgoed in een breder maatschappelijk licht: hoe kan erfgoed bijdragen aan diverse maatschappelijke noden, en aan het vrijwaren van de draagkracht van de planeet?

Hierbij kunnen ook de Sustainable Development Goals¹⁴ (SDG's) als richtinggevend kader gehanteerd worden. Ook hier is de uitgangsvraag telkens: "hoe kan (onroerend erfgoed) bijdragen aan...". Deze aanpak plaatst erfgoed in de sociaalmaatschappelijke context: niet louter als "object" maar ook als "actor" in functie van niet-erfgoed specifieke doelen.

Figuur 5: Sustainable Development Goals (SDG's)

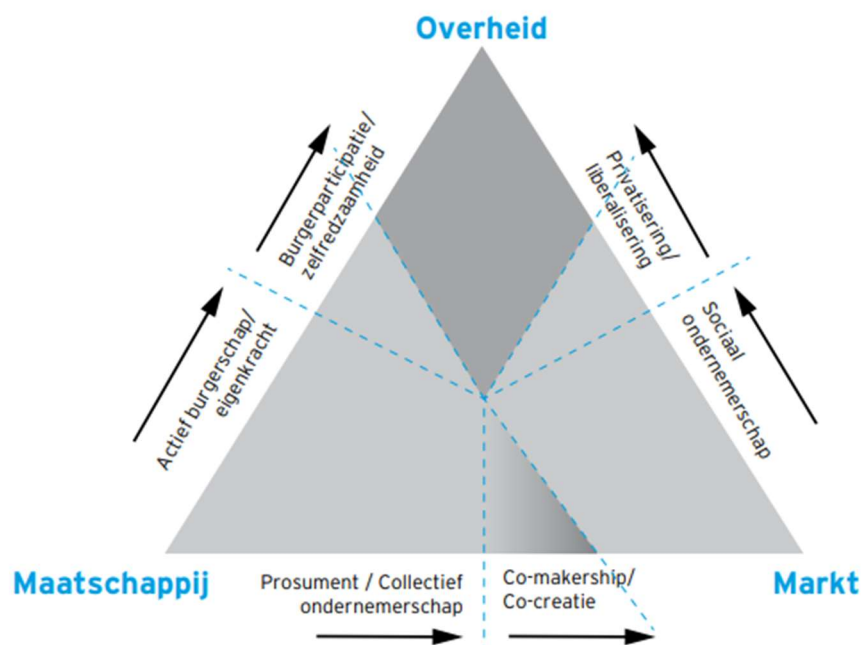
Als de overheid niet de (enige of voornaamste) financier is of kan zijn van erfgoedzorg, wat moet er dan gebeuren? We kunnen er niet omheen dat erfgoedzorg een grote financiële uitdaging is, en dat er van erfgoedzorgers verwacht wordt dat ze het (grootste) financiële gat zelf dicht rijden voor de restauratie, en daarenboven ook de kosten dragen voor herinrichting, exploitatie, onderhoud, ... Terwijl de eigen beslissingsruimte ingeperkt wordt door de bescherming van onroerend erfgoed – wat vandaag vaak leidt tot meerkosten ten opzichte van

¹⁴ <https://www.sdg.be/nl/sdgs>

investeringen in 'niet-erfgoed' – is de grootste uitdaging voor potentiële erfgoedzorgers het vinden van de juiste partners en het effectief afstemmen van de noodzakelijke financiële stromen. Het huidige financieel instrumentarium van het Agentschap vormt geen hefboom om deze uitdagingen aan te pakken – het is zelfs eerder een rem, ten gevolge van de complexe procedures en lange wachttijden.

Vanuit een louter monetaire blik, stellen we vast dat de steun die vanuit de overheid beschikbaar kan gesteld worden voor erfgoedzorg, ruim onvoldoende is om de reële (meer)kost te dekken. Evenwel hoeft dit niet de ambitie te zijn: overheidssteun kan als doel hebben om een hefboom te vormen die andere actoren in beweging brengt, en daarbij ook andere financieringsstromen op gang trekt. Dé kernvraag is dan: hoe kan de ondersteuning voor erfgoedzorg zo ingericht worden, dat die hefboomwerking optimaal functioneert in de huidige en toekomstige context? Het zou een gemiste kans zijn om dit louter als een “monetaire” uitdaging te benaderen: ook voor onroerenderfgoedzorg biedt het donutmodel de inspiratie om ook maatschappelijke en omgevingsgerichte overwegingen mee te nemen, die kunnen helpen om meer schouders te vinden om ook de financiële lasten te dragen.

Een cruciaal element dat samenhangt met een bredere blik op de potentiële hefboomwerking van overheidssteun, is de verschuiving in de krachtverhouding tussen verschillende soorten actoren in de maatschappij. Daarbij hebben we het over de zogenaamde “maatschappelijke driehoek”: de krachtverhouding tussen de “overheid”, de “markt” en de (al dan niet georganiseerde) “burger”. Er bestaan veel varianten van die driehoek. De versie van Gert Joost Peek¹⁵ die hieronder is weergegeven, legt de nadruk op de rolverandering die gaande is onder invloed van maatschappelijke verschuivingen. Peek geeft aan dat de rol van de overheid kleiner wordt ten opzichte van de markt, onder invloed van privatisering en liberalisering. Tegelijk wordt de ruimte ook kleiner door de toenemende druk van de participatiemaatschappij: burgers willen niet louter consumenten zijn van private en overheidsdiensten, en eisen (terug) een plek op aan de tafel. Hierdoor verandert volgens Peek de verhouding tussen de overheid en de burger, en ook de verhouding tussen de markt en de burger: *“Overheden gaan vaker regisseren en faciliteren, terwijl de gemeenschap vaker uitvoert en beslist. De markt benadert de gemeenschap vaker als co-maker of concurrent in plaats van als consument.”*

Figuur 6: maatschappelijke driehoek, Gert Joost Peek (2015). Veranderstad - Stedelijke gebiedsontwikkeling in transitie

¹⁵ Gert Joost Peek (2015). Veranderstad - Stedelijke gebiedsontwikkeling in transitie.

Merk op dat dit schema ook ruimte biedt aan recentere (of hernieuwde) tendensen, zoals sociaal ondernemerschap (ondernemerschap waarbij zowel economische als sociaalmaatschappelijke doelen van tel zijn) en prosumentisme en co-creatie (waarbij burgers zelf actor en creator zijn en niet louter consument).

De verschuivende verhoudingen tussen overheid, markt en burger(gemeenschappen), bieden ook voor onroerenderfgoedzorg kansen om nieuwe relaties tussen die actoren te laten ontstaan, en daarbij ook nieuwe dynamieken in de *collectieve* maatschappelijke zorg voor erfgoed. Als de overheid in erfgoedzorg de regierol wil opnemen, kan ze daarbij meer inzetten dan alleen 'geld'. We kunnen algemeen stellen dat ze beschikt over vier complementaire types van instrumenten: sensibilisering, niet-financiële ondersteuning, financiering en regelgeving. Belangrijk daarbij is: wat is de 'rationale' die de samenhang bepaalt tussen deze instrumenten? Hier komen we op terug in hoofdstuk 4 /.

3.1.1.3 Transitie 2: een superdiverse samenleving

Een tweede belangrijke transitie, die gepaard gaat met de vorige, is het ontstaan van een superdiverse samenleving. De term werd in 2017 gemunt door Steven Vertovec, als een nieuw concept om de diversiteit in Londen te beschrijven. Socioloog Dirk Geldof (2016) onderscheidt 3 transities¹⁶ die zich tegelijk moeten voordoen om van superdiversiteit te kunnen spreken: een kwantitatieve transitie (meer diversiteit), een kwalitatieve transitie (meer diverse diversiteit) en een normalisering van diversiteit (diversiteit is niet meer de uitzondering maar de regel). Deze superdiversiteit heeft een invloed op de hele maatschappelijke organisatie. Zoals Geldof stelt: *"Dat (...) zal de volgende jaren geleidelijk overgaan in een benadering van diversiteit waarin het kunnen omgaan met verschil de voornaamste competentie wordt voor iedereen, in alle mensgerichte beroepen. Iedereen zal werken in settings waarin vele collega's en de mensen waarmee ze werken op vele vlakken anders zijn dan zichzelf."*

In de superdiverse en geglobaliseerde samenleving is de kerktoeren niet langer richtinggevend voor de vorming van lokale gemeenschappen: mensen zijn mobiel en blijven minder onder die kerktoeren hangen dan vroeger. Ondertussen heeft meer dan 25% van de bevolking in Vlaanderen een migratieachtergrond, en lang niet alleen meer in de grotere steden. Deze evoluties impliceren dat mensen vaak geen historische band meer hebben met het erfgoed in hun leefomgeving. Hierdoor valt een belangrijk element weg waarop de huidige erfgoedzorg (impliciet) gestoeld is: een vanzelfsprekende persoonlijke en maatschappelijke verbondenheid met de plek en het erfgoed. Dit geldt overigens zowel voor erfgoedzorgers als voor de medewerkers van het Agentschap Onroerend Erfgoed.

Deze maatschappelijke verschuivingen bieden echter ook kansen voor een nieuwe rationale: ook nieuwkomers hechten belang aan lokaal erfgoed, omdat het de ruimte mee bepaalt en hen helpt om zich te oriënteren, maar ook omwille van de bijdrage aan de "beeldvorming" van een buurt, stad of land. Het vinden van "speciale plekken" in hun buurt, vormt een belangrijke bijdrage tot het welzijn van nieuwkomers.¹⁷ Onroerend erfgoed kan dus een drager vormen voor het ontstaan van nieuwe maatschappelijke verbindingen. Tegelijk is onroerend erfgoed een reservoir van kennis, technieken en betekenissen die opnieuw van belang kunnen worden in een veranderende samenleving met "nieuwe" erfgoedzorgers en nieuwe uitdagingen. In hoofdstuk 3.2 worden hiervan verschillende illustraties gegeven.

---

¹⁶ <https://sociaal.net/achtergrond/superdiversiteit-the-next-level/>

¹⁷ National Trust (2019). Why places matter to people.

3.1.1.4 Transitie 3: een toenemende druk op ruimte

De open ruimte staat wereldwijd onder druk. Er is een toename van het aantal mensen op de planeet, maar ook de invloed van die mensen op de open ruimte neemt toe: open ruimte wordt ingenomen voor wonen, voedselproductie, industrie, transport, ... Vlaanderen is daarbij kampioen in ruimtebeslag: de regio is dichtbevolkt, maar vooral de fameuze lintbebouwing leidt tot een van de laagste dichtheden in inwoners per hectare 'mensenruimte'¹⁸. Omdat er nog zo weinig open ruimte is, is het belangrijk dat er oordeelkundig wordt nagedacht over nieuwe ontwikkelingen en duurzame transformaties. In het Ruimterapport Vlaanderen 2021 verwoordt men dit als volgt: *"Dé uitdaging is om de bijkomende inname van open ruimte te beperken en op termijn te stoppen, en reeds ingenomen ruimte beter te benutten op de juiste locaties. Toekomstbestendige bebouwde ruimte vrijwaart niet alleen de overblijvende open ruimte, maar biedt ook een antwoord op een aantal maatschappelijke uitdagingen die volop aan de gang zijn. Klimaatverandering en demografische factoren zoals vergrijzing leggen nieuwe eisen op aan de bebouwde ruimte."*¹⁹ Het beter benutten van reeds ingenomen ruimte, kan deels ook ingevuld worden via hergebruik van onroerend erfgoed. In een context waarin de druk op ruimte zo groot is, is het immers moeilijk te verantwoorden dat onroerend erfgoed onderbenut blijft. Tegelijk is benutting de beste garantie dat de materiële erfgoedwaarden behouden kunnen blijven.

Onroerend erfgoed draagt daarenboven bij tot de ruimtelijke omgevingskwaliteit; een extra argument om er zorgzaam mee om te gaan. In het meerjarenprogramma Team Vlaams Bouwmeester 2017-2020 werd een zorgzame omgang met erfgoed als een van de speerpunten naar voor geschoven in de zoektocht naar oplossingen voor de ruimtevraag. Het in 2016 opgestarte Projectbureau Herbestemming Kerken en de editie 2017 van de Meesterproef, gewijd aan "erfgoed en herbestemming", vormden de eerste stappen in een samenwerking tussen de Vlaams Bouwmeester en het Agentschap Onroerend Erfgoed. Van Den Broeck legde de nadruk niet op onze rol als erfgenamen, maar als erflaters: wat willen we doorgeven aan de volgende generaties? Ook de huidige Vlaams Bouwmeester Erik Wieërs, legde in het interview dat werd afgenomen in het kader van dit onderzoek, de nadruk op het maximaal herbestemmen van erfgoed. Hierdoor kan naast de cultuurhistorische waarde van erfgoed ook de ecologische en maatschappelijke waarde maximaal benut worden, en die gaat veel verder dan de vaak beperkt begrepen bijdrage van erfgoed aan het beheersen van de CO₂-uitstoot. Herbestemming is een vorm van circulair bouwen; als de levenscyclus van een gebouw wordt meegenomen in de kostenberekening, is herbestemming en hergebruik van erfgoed een belangrijk deel van de oplossing. Het in gebruik houden van erfgoed is tegelijk de beste garantie dat erfgoedwaarden kunnen overgedragen worden naar volgende generaties.

3.1.2 Impact van de veranderende context op het huidige onroerenderfgoedbeleid

De veranderende context zorgt ervoor dat de principes waarop de huidige werking van het Agentschap Onroerend Erfgoed zijn gebouwd, onder druk staan. Hieronder schetsen we vier basisprincipes waarop de huidige rationale voor erfgoedzorg is gestoeld, en geven we op elk principe een aantal reflecties.

3.1.2.1 Principe 1: het Agentschap is de bewaker van het onroerend erfgoed

Het Agentschap wordt als overheid verondersteld het algemeen maatschappelijk belang te bewaken. Vanuit die positie is het Agentschap vandaag verantwoordelijk voor het volledige proces van het onderzoeken en bepalen wat erfgoed is, dit beschermen en het ook handhaven. Tegelijk is ze ook verantwoordelijk voor het ondersteunen en financieren van onroerenderfgoedzorg;

---

¹⁸ Vlaams Bouwmeester, 2017

¹⁹ Ruimterapport Vlaanderen 2021, deel 3, cursief door IDEA Consult

- ▶ *Reflectie 1:* de overheid heeft een grote vrijheid om te bepalen hoe ze het bewaken van het 'algemeen belang' interpreteert. Er is geen *juiste* manier, en de visie kan evolueren. O.i. is een heroverweging wenselijk van de interpretatie van het maatschappelijk belang dat bewaakt wordt door het Agentschap, in het licht van de veranderde maatschappelijke context;
- ▶ *Reflectie 2:* de afgelopen decennia werd vanuit de positie als bewaker van het onroerend erfgoed, een zeer grote kennisopbouw gerealiseerd over het onroerend erfgoed in Vlaanderen, en over de materiële zorg die nodig is om dit erfgoed te bewaren en door te geven aan de volgende generaties. Deze kennis bestrijkt een breed scala aan erfgoedtypes, van woonhuizen over kerken, industrieel en varend erfgoed, tot landschappen en archeologie. Elk type erfgoed stelt daarbij eigen uitdagingen en vergt specifieke detailkennis. Deze kennis was – en is – essentieel om de zorgende rol voor het erfgoed te kunnen blijven opnemen;
- ▶ *Reflectie 3:* vanuit de bewakende rol van het Agentschap, is het erfgoedzorgbeleid van oudsher top down georganiseerd. Partners in erfgoedzorg krijgen “taken” toegewezen en hebben weinig autonomie om beslissingen te nemen. Hierbij botst het Agentschap zelf op capaciteitslimieten, zowel naar menskracht als financiële middelen: het is onmogelijk om – alleen – deze rol in te vullen voor al het beschermde erfgoed in Vlaanderen, laat staan voor al het waardevolle erfgoed. Tegelijk is de erfgoedzorgexpertise in realiteit gefragmenteerd over veel verschillende partijen, die onvoldoende geconnecteerd zijn: verschillende bestuurslagen (grote en kleine lokale besturen, intergemeentelijke samenwerking, provincies, Vlaanderen) en domeinen (onroerend en cultureel erfgoed, maar ook rakende domeinen zoals omgeving, natuur en toerisme), en tot slot ook overheen verschillende actoren (niet alleen de overheid bezit kennis, expertise en financieringsmogelijkheden, dat geldt ook voor kennisinstellingen, non-profitorganisaties en marktpartijen). Er wordt vandaag onvoldoende doelgericht gestuurd op deze fragmentatie. Er zijn wel nieuwe initiatieven ter zake, onder meer via de oprichting van IOED's (Intergemeentelijke Onroerenderfgoeddiensten) en OEG's (Onroerenderfgoedgemeenten), maar daarbij ontbreekt o.i. een globale visie op het erfgoed-ecosysteem en de verschillende mogelijke rollen die actoren daarin zouden kunnen opnemen, met inbegrip van de rol(len) van het Agentschap zelf;
- ▶ *Reflectie 4:* de rol als bewaker komt tot uiting in de werkwijze: het Agentschap onderzoekt, bepaalt de regels, controleert en straft waar nodig: een klassiek stok- en wortelbeleid. Hoewel deze aanpak vertrekt vanuit de positieve intentie om dat wat waardevol is te beschermen, is erfgoedzorg daardoor – vanuit het standpunt van de erfgoedzorger – vaak meer een kwestie van “moeten” dan van “willen”. Deze aanpak belemmert de kansen om de lasten te verdelen en meer partijen samen het gewicht van de zorg voor onroerend erfgoed te laten dragen vanuit een interne motivatie. Handhaving is bovendien een expliciet “politie” rol, die zowel naar bevoegdheid als naar perceptie niet zomaar verzoenbaar is met een ondersteuningsrol. Daarbij dient genoteerd dat het Agentschap zelf vandaag alleen bevoegd is voor de zachte handhaving (aanmanen), en dat de politieke rol (straffen) is ondergebracht bij het overkoepelende Departement Omgeving. Het Agentschap ziet dit als een gemis, want regelgeving heeft pas zin als die in lijn is met de visie, én als die ook afgedwongen kan worden wanneer dat nodig is;
- ▶ *Reflectie 5:* er wordt onvoldoende erkend dat er door een beschermingsbesluit een soort van “erfdienstbaarheid” (verplichting verbonden aan een onroerend goed) wordt opgelegd aan erfgoedzorgers. Deze verplichting gaat vaak gepaard met een (perceptie van) onevenwicht tussen enerzijds de verplichtingen, en anderzijds de mogelijkheden, baten en steun voor de eigenaar. O.i. wordt die perceptie versterkt door het feit dat de beslissingen en de communicatie in grote mate eenrichtingsverkeer zijn en niet (altijd) in dialoog tot stand komen. Een tweede uitdaging daarbij, is het gebrek aan rechtszekerheid met betrekking tot de steun die een eigenaar krijgt om de lasten te dragen namens de gemeenschap. Zoals in hoofdstuk 3.3.2 wordt geïllustreerd, wordt zowel het advies als de financiering voor onroerenderfgoedzorg vanuit het Agentschap, door de stakeholders vaak ervaren als onberekenbaar en onzeker.

3.1.2.2 Principe 2: elk (beschermd) erfgoedobject is intrinsiek even waardevol

- ▶ *Reflectie 1:* er wordt vandaag beleidsmatig geen reliëf aangebracht in het geheel van het erfgoed, behalve de hoofdingeling beschermd erfgoed (met als bijzondere categorie werelderfgoed, waar echter geen specifieke aanpak aan vast hangt), versus waardevol (vastgesteld maar niet beschermd) erfgoed. Al het beschermde erfgoed wordt behandeld als intrinsiek even waardevol, en daardoor evenveel recht hebbend op steun. Door de “one size fits all”-aanpak is het voor het Agentschap niet mogelijk om reliëf aan te brengen in de toewijzing van menskracht, middelen en soort steun. De thematische oproep is een poging om hier anders mee om te gaan, maar dit instrument bouwt voort op de bestaande logica en slaagt mede daarom niet geheel in het opzet;
- ▶ *Reflectie 2:* er wordt in het erfgoedbeleid weliswaar een onderscheid gemaakt tussen beschermd en vastgesteld erfgoed, maar in essentie wordt aan beide categorieën een *intrinsieke* waarde toegekend: een waarde die zogenaamd voortkomt uit de kenmerken van het object. Een notie van waarde ontstaat echter door een relatie tussen een object en een gemeenschap/individu. Waarde is geen natuurwet: het is de beoordelaar die de waarde toekent. “Intrinsieke” waarde is dus een moeilijk concept, dat bepaalde waarden hoger optilt, en andere dus “minderwaardig” maakt. Hieruit ontstaat een mogelijk conflict, of minstens een gebrek aan verbinding, tussen enerzijds de “bewakers van de erfgoedwaarden” (die in Vlaanderen de focus voornamelijk leggen op de materialiteit van het erfgoed: ‘de stenen’), en potentiële erfgoedzorgers die vaak ook vanuit andere waardenkaders vertrekken (hier komen we op terug in hoofdstuk 3.3);
- ▶ *Reflectie 3:* tegelijk zien we op het terrein dat er nu al vaak flexibel en op maat wordt omgegaan met de waardebepaling van onroerend erfgoed, en dat er wel degelijk rekening gehouden wordt met verschillende perspectieven. In de feiten biedt het huidige premiestelsel de *vrijheid* om in elke situatie tot een passend oordeel te komen dat rekening houdt met verschillende perspectieven, maar biedt het onvoldoende *handvatten* om dat vanuit een gedeelde visie op erfgoedzorg te doen. Het gevolg is dat sommige erfgoedconsulenten die vrijheid benutten om samen met erfgoedzorgers tot oplossingen te komen die zowel het erfgoed als de erfgoedzorger ten bate zijn, terwijl andere consulenten om diverse redenen terugvallen op een strikte toepassing van de regels. Dit leidt tot rechtsonzekerheid bij de erfgoedzorgers: het advies van de erfgoedconsulent heeft immers financiële gevolgen, en de manier waarop geadviseerd wordt is dus niet onschuldig. Bovendien zijn erfgoedzorgers er zich vaak niet van bewust dat erfgoedconsulenten in verschillende fases van het proces kunnen meedenken. Dit wordt immers niet proactief aangeboden als dienstverlening vanuit het Agentschap: wie vraagt, krijgt hulp; wie niet vraagt, krijgt vaak geen hulp.

3.1.2.3 Principe 3: de ondersteuning is gericht op het behoud van het erfgoedobject op zich

Zoals hoger gesteld ligt er een sterke focus op de materiële waarden; er is in het erfgoedzorgbeleid minder aandacht voor het erfgoedobject in zijn ruimtelijke en maatschappelijke context.

- ▶ *Reflectie 1:* door de focus op het object, is de ondersteuning vooral sterk uitgebouwd op twee sporen: kennis over de materialiteit, en advies en financiële ondersteuning voor het behoud en herstel van die materialiteit. Andere mogelijke kennis- en onderzoekaspecten zoals bv. de maatschappelijke betekenis van erfgoed in de huidige samenleving, gebruik van erfgoed en adaptatie aan hedendaagse gebruikseisen, de vraag hoe omgegaan wordt met archeologische vindplaatsen in een omgeving waar ook andere partijen beslag leggen op de ruimte voor wonen, werken of mobiliteit, cofinanciering van erfgoedprojecten, ... krijgen recent wel meer aandacht, maar vinden (voorlopig) nog weinig vertaling in beleidsinstrumenten;
- ▶ *Reflectie 2:* erfgoed staat niet op zich, maar heeft ook betekenis in de omgeving en de samenleving: erfgoed kan bijdragen aan culturele, sociale, omgevingsgerichte en economische doelstellingen. Deze visie wint op Europees niveau aan belang, maar is vooralsnog niet uitgekristalliseerd in het Vlaamse erfgoedbeleid. Hier komen we op terug in hoofdstuk 3.2;

- ▶ *Reflectie 3:* er zijn ook andere manieren dan het materiële om betekenis over te dragen naar volgende generaties: via verhalen, communicatiedragers, (mobiele) objecten, Virtual Reality (VR) en Augmented Reality (AR), ... Er ligt veel waarde in meer aandacht voor een veel meer geïntegreerde waardering van 'de stenen', waarbij zowel de materiële als immateriële waarden in beeld komen en elkaar versterken. Door de eenzijdige focus op het *onroerend* erfgoed te leggen, komen roerend en immaterieel erfgoed weinig in beeld als mogelijke oplossing voor het borgen van betekenissen.
- ▶ *Reflectie 4:* niet elke steen die een verhaal schraagt, hoeft *per definitie* behouden te blijven: dat kan potentieel ook via bv. 'exemplarische voorbeelden'. Een dergelijke overweging toelaten is echter bijzonder moeilijk als men vertrekt vanuit de premisse dat al het erfgoed intrinsiek even waardevol is – de mogelijkheid om keuzes te maken, wordt daardoor immers bij voorbaat uitgesloten.

3.1.2.4 Principe 4: de noden van het erfgoed zijn het uitgangspunt, de kenmerken en drijfveren van wie potentieel voor erfgoed wil zorgen, worden niet mee in rekening genomen

- ▶ *Reflectie 1:* de groep potentiële erfgoedzorgers is heel divers, en zo ook hun motieven om voor erfgoed te zorgen. Die motieven kunnen voortkomen uit een appreciatie voor materiële erfgoedwaarden, maar dit is lang niet het enige mogelijke zorgmotief, en ook niet altijd het dominante motief. Bij bepaalde stakeholders is erfgoed het doel, bij andere een mogelijk middel om andere doelstellingen te bereiken, zoals wonen, ondernemen, zorg, onderwijs, zingeving, beleving, ... Een openheid voor die motieven is nodig om ervoor te zorgen dat erfgoed midden in de samenleving komt te staan, en dat de lasten die gepaard gaan met het opnemen van zorg voor erfgoed, in evenwicht gebracht kunnen worden met de meerwaarde die erfgoed kan betekenen voor andere doelstellingen. Zoals hoger aangegeven is hier in de praktijk vaak wél al aandacht voor, maar biedt het huidige instrumentarium weinig handvatten om hiermee aan de slag te gaan;
- ▶ *Reflectie 2:* de huidige rationale en instrumentarium zijn niet doelgroep-georiënteerd, en houdt geen rekening met de diversiteit die speelt aan de kant van de "erfgoedzorgers": niet in de benadering van "soort aanvrager", maar ook niet in de benadering van "soort project". Hierdoor is het vandaag niet mogelijk om in te spelen op specifieke drempels die zich voordoen bij bepaalde stakeholdergroepen en/of bepaalde types van projecten.

3.2. Internationale evoluties als spiegel

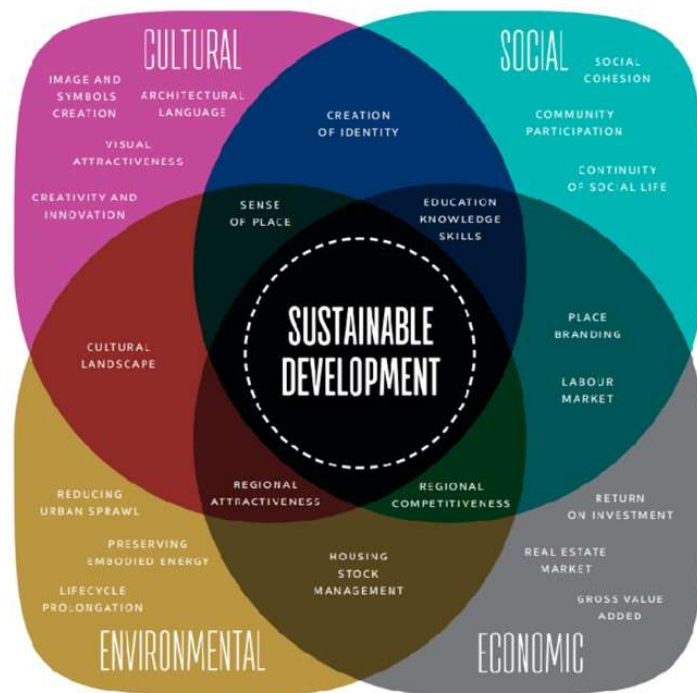
Een verkenning van Europese charters, waardenkaders, benchmarks en praktijkvoorbeelden leverde een reeks interessante insteken op voor een andere benadering van erfgoedzorg. Hieronder focussen we op enkele internationale bronnen die een veel breder perspectief bieden op "erfgoedwaarde" dan louter de materialiteit van het onroerend erfgoed.

3.2.1 Maatschappelijke inbedding van erfgoed: de "upstream approach"

In het Europese onderzoek *Cultural Heritage Counts for Europe* (2015) werd een geïntegreerde visie gepresenteerd die vertrekt vanuit vier domeinen waarvoor erfgoed een meerwaarde kan betekenen: cultureel, sociaal, economisch en omgevingsgericht, en verschillende overlappingen tussen die domeinen. Centraal in het model staat duurzame ontwikkeling als een combinatie van al deze invalshoeken. Deze insteek resoneert sterk met het donutmodel van Kate Raworth.

De essentie van dat rapport is dat het aantoont dat cultureel erfgoed niet alleen impact heeft wanneer erin wordt geïnvesteerd, maar dat het ook kan bijdragen om investeringen in andere domeinen duurzamer te maken. De voorgestelde “upstream approach” in het erfgoeddomein wil zeggen dat de sector partnerschappen aangaat met andere domeinen, en dat co-investeringen door deze domeinen en door het erfgoeddomein mogelijk worden, die ervoor zorgen dat beide er beter van worden. Dit vraagt om een beleid en een strategie die integraal en holistisch zijn, en bijgevolg verder denken dan alleen het behoud van het object op zich. Er zijn *win-win's* mogelijk, maar die liggen niet altijd voor het grijpen en vragen dialoog en samenwerking op gelijke voet. Cultural Heritage Counts for Europe toont overigens ook aan dat de financiële bijdrage vanuit “erfgoed” leidt tot meer duurzaamheid van andere investeringsstromen naar het erfgoed.

Figuur 7: Integrale benadering van erfgoedwaarden (bron: Heritage Counts for Europe)

In het rapport worden de volgende 10 belangrijkste bevindingen samengevat, telkens geïllustreerd met voorbeelden en ondersteunende gegevens:

1. Erfgoed draagt bij tot de **aantrekkelijkheid van regio's, steden en landelijke gebieden** in Europa door het aantrekken van privé-investeringen, de ontwikkeling van de culturele creatieve wijken en het aantrekken van talent en ongebonden bedrijven – waardoor de regionale concurrentiekracht wordt versterkt, zowel binnen Europa als wereldwijd;
2. Erfgoed draagt bij aan de **levenskwaliteit**, het karakter en de sfeer in wijken, steden en regio's in heel Europa, waardoor het populaire plaatsen zijn om te wonen, te werken en te bezoeken – even aantrekkelijk voor bewoners, toeristen en de vertegenwoordigers van de creatieve klasse;
3. Erfgoed levert een essentiële stimulans voor **onderwijs en levenslang leren**, met inbegrip van een beter begrip van de geschiedenis, verhoogde burgerzin, trots en verbondenheid, en bevordert de samenwerking en persoonlijke ontwikkeling;
4. Erfgoed biedt Europese landen en regio's een unieke **identiteit**. Naast het belang hiervan voor gemeenschaps- en natievorming, kunnen hieruit ook aantrekkelijke verhaallijnen gedistilleerd worden die de basis vormen

voor effectieve marketingstrategieën gericht op de ontwikkeling van cultureel toerisme en het aantrekken van investeringen;

5. Erfgoed combineert veel van de hier genoemde positieve gevolgen om **sociaal kapitaal** op te bouwen en helpt bij het leveren van sociale cohesie in gemeenschappen in heel Europa, en levert daarbij ruimte voor deelname, betrokkenheid en integratie;
6. Erfgoed heeft een bewezen staat van dienst op het vlak van een goed **investeringsrendement** en het is een belangrijke generator van **belastinginkomsten** voor de overheid, zowel van economische activiteiten uit erfgoedverwante sectoren als – onrechtstreeks – door middel van spillover van erfgoedgeoriënteerde projecten die leiden tot verdere investeringen;
7. Erfgoed is een **deel van de oplossing voor de Europese klimaatuitdagingen**, bijvoorbeeld door de bescherming en vernieuwing van de enorme energievoorraad in historische gebouwen;
8. Erfgoed is een schepper van **werkgelegenheid** in heel Europa, met een breed scala van verschillende soorten jobs en scholingsniveaus: van conservatie gerelateerde bouw, herstel en onderhoud, via cultureel toerisme, tot bedrijvigheid in kleine en middelgrote ondernemingen (KMO's) en startende ondernemingen, vaak in de creatieve industrieën;
9. Erfgoed is een **bron van creativiteit en innovatie**, met het genereren van nieuwe ideeën en oplossingen voor problemen, en het creëren van innovatieve diensten – variërend van digitalisering van cultureel erfgoed tot het benutten van geavanceerde virtual reality-technologieën – met de bedoeling historische omgevingen en gebouwen en toegankelijk te maken voor burgers en bezoekers;
10. Erfgoed is een **katalysator voor duurzame, door erfgoed geïnitieerde vernieuwing**.

Merk op dat in dit onderzoek geen onderscheid gemaakt wordt tussen 'onroerend' en 'cultureel' erfgoed, zoals bij ons wel gebeurt omwille van de inrichting van onze staatshuishouding. Beide erfgoedsectoren vullen elkaar aan en vormen een geheel. In dit onderzoek worden de verschillende maatschappelijke meerwaarden als nevensgeschikt gepresenteerd, terwijl sindsdien is aangetoond dat sommige meerwaarden een grotere impact hebben dan andere. Maar niettemin bieden ze allemaal insteken voor samenwerking: zo is de bijdrage van de erfgoedsector aan de werkgelegenheid in absolute termen beperkt, maar biedt ze wel relevante kansen om bv. werk-leerprojecten op te zetten waar het versterken van erfgoedzorg gekoppeld wordt aan het opleiden van al dan niet laaggeschoolde nieuwkomers.

3.2.2 De emotionele betekenis van (erfgoed)plekken voor mensen en gemeenschappen

De maatschappelijke inbedding van onroerend erfgoed komt ook duidelijk naar voor in twee onderzoeken van de National Trust, die specifiek focussen op de *emotionele* betekenis van erfgoed als "bijzondere plek": *Places That Make Us* (2017), en *Why Places Matter to People* (2019).

Een aantal vaststellingen uit het onderzoek *Places That Make Us*:

- Belangrijke gebieden van **emotionele verwerking in de hersenen** worden geactiveerd door een plek die door die persoon als speciaal wordt beschouwd;
- Significante **plekken hebben waarschijnlijk meer emotioneel belang dan objecten**, omdat gebieden in onze hersenen die betrokken zijn bij emotionele verwerking sterker reageren op significante plekken;
- Plekken met betekenis roepen krachtige emotionele reacties op, wat aangeeft dat plaatsen meer kunnen zijn dan alleen fysieke ruimtes. Deze emotionele reacties **beïnvloeden ons fysisch en psychisch**;

- ▶ Relevante plekken laat mensen toe om gedachten over zichzelf op deze plek op te roepen, suggererend dat we **onzelf mentaal terugvoeren naar betekenisvolle plekken**;
- ▶ Plekken die zinvol zijn roepen een **gevoel van verbondenheid en van eigen identiteit** op. 8 van de 10 bevroegden beschrijven hun plaats als een deel van hen (86%) en 58% ervaren een 'gevoel er thuis te horen' bij een bezoek aan een dergelijke plek;
- ▶ Dit gevoel **kan met anderen gedeeld worden**: 75% van de bevroegden willen hun liefde voor hun plek doorgeven aan belangrijke andere personen en 79% willen de band die ze hebben met de plek delen met anderen.

Het inzicht dat erfgoed emotioneel van betekenis kan zijn voor zowel individuen als gemeenschappen, wordt ook bevestigd in de Eurobarometer 466 bevraging:²⁰

- ▶ Een grote meerderheid van de respondenten is **trots op het culturele erfgoed** en is het erover eens dat dit de **levenskwaliteit** kan verbeteren (en het gevoel om tot Europa te horen, vergroot);
- ▶ 82% van de respondenten zegt **trots te zijn op een historisch monument of op een site, kunstwerk of traditie uit hun regio of land**;
- ▶ Zeven op de tien respondenten is **trots op een historisch monument of op een site, kunstwerk of traditie van een ander Europees land dan het hunne**, of op naburige plaatsen die verwant zijn. Het Europese culturele erfgoed geeft mensen een gevoel van verbondenheid met Europa;
- ▶ Meer dan zeven op de tien respondenten is het ermee eens dat **wonen in de buurt van plaatsen die gerelateerd zijn aan het Europese culturele erfgoed, de levenskwaliteit van mensen verbetert** (dit inzicht werd bevestigd in een studie over hedonische prijsanalyse van de woningmarkt in Vlaanderen²¹).

3.2.3 Inspiratie uit internationale benchmarks

In het kader van dit onderzoek werden vier internationale benchmarks bestudeerd, die de bovenstaande bredere visie op 'erfgoedwaarden' illustreren, en die de nodige praktische inspiratie kunnen bieden voor de uitdagingen waar erfgoedzorg in Vlaanderen op botst. Het gaat over Nederland, Schotland, Zweden en Denemarken.

3.2.3.1 Nederland

Het verbinden van erfgoed met de leefomgeving, met de maatschappij en de evolutie naar gedeeld zeggenschap, is in volle ontwikkeling in Nederland. Om het eigenaarschap van de samenleving te ondersteunen, is er uitwisseling van kennis en intensievere verbindingen nodig is tussen burgerinitiatieven, erfgoedvrijwilligers, -gemeenschappen en -professionals, erfgoed- en maatschappelijke instellingen, ondernemers en overheden. De afgelopen jaren zijn al stappen gezet om de samenwerking te intensiveren: een aantal provinciale erfgoedhuizen nam het initiatief tot een **erfgoedcoalitie**. Ook andere partijen sluiten aan, waaronder kennisinstellingen en vrijwilligersorganisaties. Ze onderzoeken hoe zij hun kennis over erfgoedparticipatie kunnen vergroten en samen faciliteiten en instrumenten kunnen ontwikkelen voor de praktijk. Verschillende gemeenten experimenteren met burgerparticipatie als het gaat om de waardering van erfgoed van bv. de periode na 1965.

Met de Uitvoeringsagenda "Op weg naar Faro" wil Nederland deze weg verder bewandelen. Daarbij wordt ook aangegeven dat er nood is aan een frisse kijk op de financiële kaders voor erfgoed(zorg). Drie verbeterpunten worden hiertoe signaleerd:

²⁰ https://data.europa.eu/data/datasets/s2150_88_1_466_eng?locale=en

²¹ Onderzoek door KU Leuven en Antea in opdracht van het Agentschap Onroerend Erfgoed, 2017.

- ▶ **De toegankelijkheid en inclusiviteit van projectsubsidies voor erfgoed verbeteren** door in te zetten op “brugfuncties”: mensen die een vertaalslag maken tussen aanvrager en geldverstrekker en hulp bieden. Daarnaast wordt ook aangegeven dat regelingen meer vanuit het perspectief van de aanvrager dienen te worden bekeken;
- ▶ **De “gedeelde zorg” vertalen in financiële kaders:** door te exploreren hoe het zogenaamde “uitdaagrecht” kan bijdragen aan een financieringsvorm waarin private organisaties, stichtingen en verenigingen de overheidstaken op het gebied van erfgoed vervullen tegen een financiële tegemoetkoming. Met het uitdaagrecht kunnen inwoners hun overheid uitdagen om de uitvoering van een taak over te nemen (al dan niet met een bijhorend budget). Het Nederlandse wetsvoorstel “Versterking participatie op decentraal niveau” biedt overheden kaders voor een dergelijk “uitdaagrecht”.
- ▶ **Meer aandacht voor financiering buiten het erfgoeddomein:** bijvoorbeeld als erfgoedinitiatieven positief bijdragen aan welzijn, integratie of wijkverbetering.

Nederland ontwikkelde in het verleden waarderingskaders voor verschillende vormen van erfgoed (gebouwen, landschappen, archeologie, ...), die echter steeds waren opgebouwd rond de materiële en cultuurhistorische waarden. Het denken rond een **breder waarderingskader voor onroerend erfgoed** is echter ingezet. Een onderzoek van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed stelt dat het nieuwe perspectief op erfgoed en erfgoedzorg, zoals zich dat de afgelopen drie tot vier decennia ontwikkeld heeft, om een verbreding vraagt van het waarde-begrip: *“een brede afweging waarbij vanuit meerdere invalshoeken wordt gekeken naar de waarde van erfgoed, kan ons op allerlei gebieden nieuwe inzichten geven in het belang van erfgoed. De waarde van erfgoed wordt bijvoorbeeld ook bepaald door de rol van erfgoed in: het economisch verkeer of de alledaagse omgeving; de vormgeving van de identiteit van personen en groepen en van horizontale en verticale verschillen tussen personen of groepen; de vormgeving van sociaal-maatschappelijke of levensbeschouwelijke waarden. Naast cultuurhistorische waarde gaat het om gebruikswaarde, ruilwaarde, belevingswaarde, status en identiteit en om normen en waarden.”*

3.2.3.2 Schotland

In het verleden was de focus van het subsidieprogramma van Historic Environment Scotland (HES), net zoals in Vlaanderen, het ondersteunen van de conservatie en herstel van het erfgoed. Daarbij was ook oog voor het onderhouden van vakmanschap om een markt te onderhouden voor traditionele technieken en materialen. Daarnaast werd ook sterk ingezet op de regeneratie van historische stadscentra via erfgoedprojecten, en op capaciteitsopbouw bij erfgoedzorgers.

Naar aanleiding van COVID-19, kwam er druk op de middelen voor eigenaars om aan onderhoud en herstel te doen, samen met verminderde bezoekersinkomsten en onzekerheid. HES greep dit aan om het **ondersteuningsinstrumentarium flexibeler te maken, en het aanvragen van subsidies te stroomlijnen, toegankelijker en gebruiksvriendelijker te maken.**

In 2019 was Schotland één van de eerste landen in de wereld om de globale klimaatcrisis te erkennen als een enorme maatschappelijke uitdaging. Daarbij werd de transversale ambitie geformuleerd om tegen 2045 een uitstoot van ‘net zero’ te halen. Dit werd vertaald naar klimaatactieplannen in de verschillende beleidsdomeinen, inclusief erfgoed. **Schotland gebruikte het donutmodel van Kate Raworth als inspiratie voor hun vernieuwde erfgoedzorgbeleid.** Het is een ecologisch geïnspireerd beleid dat zich niet beperkt tot ondersteuning voor erfgoed, maar ook interactie opzoekt met andere domeinen, andere aspecten van de eigen werking en partnerschappen over domeinen heen: ‘total ecological adaptation’.

In 2023 publiceerde HES de nieuwe beleidsvisie, *Our Past, Our Future*. Aan de basis van de nieuwe visie ligt het **besef dat erfgoed mee moet evolueren om relevant en breed gedragen te blijven in de maatschappij**, wat een aanpassing betekent ten aanzien van de voorgaande, behoudsgezinde benadering van erfgoedzorg die een obstakel bleek te zijn in het aanzicht van verandering. Dit is ook een mentaliteitsverandering die Historic

Environment Scotland heeft **geïnternaliseerd in haar werking**. Het klimaat wordt gezien als de grootste drijfveer voor deze wijziging. **'Net zero' is in deze visie de eerste strategische doelstelling**. De ambitie is onder meer om de emissies van de historische omgeving naar beneden te halen, en de historische omgeving klimaatbestendiger te maken. Een tweede strategische doelstelling is **samenwerking met en empowerment van veerkrachtige en inclusieve gemeenschappen en plaatsen**: Schotland zet in op het versterken van kennis en vaardigheden van deze gemeenschappen wat betreft erfgoedzorg, en biedt meer mogelijkheden voor gemeenschappen om deel te nemen aan de besluitvorming over de historische omgeving. Daarbij is ook oog voor diversiteit en inclusie. Schotland zet actief in op ondersteuning en uitwisselingplatforms, met het oog op empowerment van vrijwilligers en lokale gemeenschappen voor erfgoedzorg. De derde strategische doelstelling tot slot, relateert aan de **bijdrage van onroerend erfgoed aan de "welzijnseconomie"**. Daarbij wordt enerzijds de economische bijdrage onderkend die de erfgoedsector levert, en anderzijds wordt ook aandacht besteed aan eerlijk werk en het vergroten van de betrokkenheid bij erfgoed via activiteiten die het welzijn vergroten.

Lokale besturen ('City Councils') zijn de lokale autoriteit voor het verlenen van toestemming voor alle planningszaken, ook wat betreft erfgoedobjecten. Net zoals Engeland, werkt Schotland met een sterk **gecentraliseerd systeem** waarbij de financiën en de strategie van de nationale overheid komt, en lokale autoriteiten beperkte autonomie hebben om een eigen beleid te voeren. Ze zijn gebonden door het nationaal beleid, in het bijzonder het **'National Planning Framework'**. Elk lokaal bestuur moet ruimteplannen hebben die in lijn zijn met de nationale leidraden omtrent de bescherming van de historische omgeving.

Ter ondersteuning van het erfgoedbeleid in de grotere steden, zijn de **City Heritage Trusts** opgezet, om de historische gebouwen en sites in de steden te beschermen, renoveren en promoten via **subsidies, technisch advies en capaciteitsopbouw bij erfgoedzorgers**. Deze organisaties worden gefinancierd via HES en de 'City Councils', en bestaan voor de steden Aberdeen, Stirling, Inverness en Glasgow. In Edinburgh is er de organisatie Edinburgh World Heritage, ook gedeeltelijk gefinancierd door HES, die zorg draagt voor de Werelderfgoed site 'Old and New Towns of Edinburgh'.

3.2.3.3 Zweden

Zweden heeft een duidelijke visie op de zogenaamde "culturele omgeving" die uiteen is gezet in nationale, transversale strategische doelstellingen. Deze visie erkent het **beleidsverschrijdende karakter van erfgoed** en verwacht van de relevante overheidsagentschappen dat ze hieromtrent een samenwerking en visie uitwerken.

Het Zweedse model voor onroerenderfgoedzorg is **deels gecentraliseerd via de Nationale Zweedse Erfgoedraad**, die de nationale coördinatie op zich neemt. De districtsbesturen ontvangen hun middelen via de Erfgoedraad, maar tegelijk hebben **gemeenten een verregaande autonomie** om hun eigen erfgoedbeleid te ontwikkelen. Dit leidt tot wisselende resultaten, naargelang de interesse in het behoud en ontwikkeling van erfgoed op lokaal niveau. De rol van de Erfgoedraad verschilt van die van het Agentschap Onroerend Erfgoed: waar de laatste sterk inzet op individuele projectevaluatie via erfgoedconsulenten, laat de Erfgoedraad dit vooral over aan de districtsbesturen (op de erfgoed sites met de hoogste culturele waarde na), en zet ze vooral in op projecten, onderzoek en samenwerkingsverbanden rond maatschappelijke thema's die hen aan tafel doen zitten met andere overheidsinstanties en stakeholders om erfgoed betrokken te houden in toekomstvisies.

De Zweedse Erfgoedraad werkt vanuit een **waardenkader** voor onroerenderfgoedzorg dat is geënt op maatschappelijke uitdagingen die in lijn zijn met transversale doelstellingen, maar de Erfgoedraad benadert dit wel **hiërarchisch: de historisch-wetenschappelijke waarde van erfgoed is het uitgangspunt**, andere waarden blijven hieraan ondergeschikt. Dit uit zich bv. in de visie dat, voor de Erfgoedraad, gebouwen met een grote culturele en historische waarde, buiten de standaard ecologische eisen moeten kunnen vallen.

De financiële instrumenten worden deels bepaald door transversale doelstellingen (bv. stimuleren van burgerparticipatie via subsidies), en spitsen zich toe op verschillende doelgroepen: particulieren en eigenaars;

kennisinstellingen en onderzoekers; musea; IT. Dit resulteert in **minder opties voor privé-eigenaars, die moeten concurreren met overheden en andere instellingen die erfgoed bezitten, beheren, onderzoeken en ontsluiten.**

3.2.3.4 Denemarken

De afgelopen 55 jaar was het Deense cultuurbeleid gebaseerd op beginselen die sterk lijken op deze van de UNESCO-conventie van 2005. De Deense steun aan kunst en cultuur is gebaseerd op het ***arm's length*-principe, namelijk dat er een scheiding is tussen de politiek en de beslissingen betreffende de toekenning van subsidies.** Het ministerie voor cultuur houdt zich in principe enkel bezig met het scheppen van een kader waarbinnen instellingen, raden en comités hun zaken zelf organiseren. Met de bestuurlijke herindeling van Denemarken in 2007 is de **zorg voor monumenten meer een gemeentelijke taak geworden.**

Het is een **nationale doelstelling om waardevolle bebouwde gebieden, stedelijke milieus en landschappen te realiseren en te behouden.** Gemeenten moeten in hun ruimtelijke plannen richtlijnen volgen die de cultuurhistorische waarden van lokaal erfgoed waarborgen. Waardevolle gebouwen, landschappen, omgevingen dienen in kaart te worden gebracht en beschreven. Het uitzicht van kerken dient door gemeenten gewaarborgd te blijven als cultuurhistorische oriëntatiepunten in het landschap. Het opstellen van dergelijke plannen gebeurt in samenwerking met het Agentschap voor Cultuur en Paleizen en met erkende cultuurhistorische musea, die vanuit de Museumwet hiertoe verplicht zijn.²² Een gemeente kan - eventueel in samenwerking met buurgemeenten - een "omgevingsraad" instellen, die adviseert over cultuurhistorische en bouwkundige waarden in de ruimtelijke ordening. De Deense overheid wil daarnaast ook gemeenten aanmoedigen om erfgoed aan te wenden als een strategisch element voor ontwikkeling.

In veel gemeenten wordt de waarde van behoudswaardige gebouwen geanalyseerd volgens de zogenaamde SAVE-methode (Survey of Architectural Values in the Environment). De methode is gebaseerd op een beoordeling van vijf verschillende aspecten van een gebouw: de architectonische waarde, de cultuurhistorische waarde, de milieuwaarde, de uniciteit en de toestand van een gebouw. Elk van deze voorwaarden wordt beoordeeld op een schaal van 1-9 en opgeteld om een algemene conserveringswaarde voor het gebouw te geven. De beoordeling van de conserveringswaarde is gebaseerd op een totaalbeeld van de kwaliteit en de staat van het gebouw. In de regel zal echter de bouwkundige en cultuurhistorische waarde het zwaarst wegen. SAVE-studies kunnen politici en ambtenaren een overzicht geven van de architectonische en cultuurhistorische kwaliteiten, en helpen bij het nemen van beslissingen over stedenbouw, stedelijke transformatie of het ontwikkelen van een architectuurbeleid of om burgers te informeren over wat waardevol is voor behoud.

Om de samenwerking op vlak van erfgoedzorg tussen gemeenten en musea te versterken, faciliteren het Deense Agentschap voor Paleizen en Cultuur en Realdania²³ een **netwerk voor gemeenten en musea.** Het netwerk is gericht op gemeentelijke planners, managers van gebouwen en museumprofessionals. Ook gemeentepolitici zijn welkom. Het doel is om een forum te creëren waar de leden zowel inspiratie van buitenaf krijgen als de mogelijkheid om ervaringen, kennis en tools uit te wisselen voor het behouden van en communiceren over erfgoed. Het is opgezet als een **vertrouwelijke leerruimte, waar er onder "peers" concrete vraagstukken kunnen worden besproken.** Concreet biedt het netwerk vier jaarlijkse themanetwerkbijeenkomsten met inspirerende presentaties van bijvoorbeeld gemeenten, musea, onderzoekers en andere inspirerende professionals en praktijkmensen. De netwerkbijeenkomsten vinden plaats op verschillende plekken in het land en omvatten altijd een stadswandeling. Daarnaast worden leden van het netwerk via mailings op de hoogte gehouden van nieuwe wetgeving, kennis en tools.

---

²² <https://slks.dk/omraader/kulturarv/bevaringsvaerdige-bygninger-og-miljoer/lokalplaner-og-kulturarv-en-guide>

²³ Realdania is een filantropische ontwikkelings- en investeringsmaatschappij met ongeveer 180 000 leden, die projecten opzet in de gebouwde omgeving (bouw, ontwikkeling, restauratie, ruimtelijke ordening).

3.2.4 Inspirerende voorbeelden van instrumenten

Hierna volgt een reeks voorbeeldcases die naar boven kwamen bij het bestuderen van de benchmarks in Nederland, Schotland, Zweden en Denemarken. Ze illustreren op welke manier “ondersteuning” voor erfgoedzorg er kan uitzien. De cases refereren allemaal aan elementen voor de nieuwe rationale die in deze contextanalyse aan bod komen.

3.2.4.1 Nederland

Stichting Erkende Restauratiekwaliteit

- ▶ Doel: platform voor monumenteneigenaren, ontwerpers en uitvoerders, en toezichthouders die samen praktijkgericht werken aan de kwaliteit bij onderhoud en restauratie van monumenten. Daar hoort ook het verduurzamen van monumenten bij.
- ▶ Doelpubliek: monumenteneigenaren, ontwerpers en uitvoerders, en toezichthouders
- ▶ Doelobject: ERM deelt kennis en ervaring over onderhoud, restauratie en verduurzaming bij monumenten en stelt hiervoor richtlijnen, tools en publicaties beschikbaar. Denk hierbij ook aan thema's als verduurzaming van gebouwd erfgoed, groen erfgoed, bemalen in de omgeving van een monument, verdroging van terreinen, het gebruik van digitale technieken (3D) en asbest in monumenten. ERM certificeert ook: het is tegelijk een professioneel netwerk van erkende restauratiebedrijven, en via die weg zorgt het ook voor het behoud en stimulatie van erfgoedvakmanschap. De website bevat sinds 2019 een register waarin vakmensen kunnen gevonden worden voor specifieke specialismen. Het Centraal College van Deskundigen Restauratiekwaliteit waakt over de certificering en is samengesteld uit vertegenwoordigers van verschillende stakeholdergroepen.
- ▶ Beherende partij(en): Stichting Erkende Restauratiekwaliteit
- ▶ Financieel aspect: gratis voor gebruikers.
- ▶ Link: <https://www.stichtingerm.nl/over-erm> en <https://www.stichtingerm.nl/over-erm/ccvd>
- ▶ Extra info: onderaan <https://www.stichtingerm.nl/netwerk> toont ERM haar samenwerkingsverbanden. Dit is een illustratie van een goed uitgebouwd “erfgoedzorg-ecosysteem”, dat in Nederland veel meer vertakt en maatschappelijk ingebed is dan in Vlaanderen.

Zelfscan duurzaam monument

- ▶ Doel: De Zelfscan Duurzaam Monument helpt woningeigenaren op weg om duurzame stappen te zetten. Op basis van in te vullen gegevens over het energieverbruik, de monumentale status, het woonoppervlak en eventueel eerder uitgevoerde maatregelen toont de Zelfscan Duurzaam Monument de relevante duurzame maatregelen, inzicht in de kosten, besparing, milieu-impact en mogelijke financieringen en subsidies. Na de zelfscan kan verder duurzaamheidsadvies ingewonnen worden bij DuMo adviseurs.
- ▶ Doelpubliek: Voor eigenaren van monumentale panden, panden die vallen onder beschermd stads- of dorpsgezicht en panden die van cultuurhistorische waarde zijn.
- ▶ Doelobject: Monumentale panden, panden die vallen onder beschermd stads- of dorpsgezicht en panden die van cultuurhistorische waarde zijn.
- ▶ Beherende partij(en): Restauratiefonds in samenwerking met De Groene Grachten
- ▶ Financieel aspect: Gratis voor gebruikers (Restauratiefonds wordt gefinancierd vanuit 30 fondsen van Rijk, provincies, gemeenten en privé)

- ▶ Link: <https://www.monumenten.nl/monumenten-verduurzamen/zelfscan-duurzaam-monument>
- ▶ Extra info: In 2022 zijn 135 quickscans uitgevoerd. (Bron: Jaarverslag 2022)

Stappenplan businesscases

- ▶ Doel: Restauratiefonds helpt erfgoedondernemers om een businesscase op te stellen. Deze tool omvat onder andere financieringsmogelijkheden, praktijkvoorbeelden en de mogelijkheid tot afspraak met een accountmanager.
- ▶ Doelpubliek: Erfgoedondernemers
- ▶ Doelobject: Historische panden
- ▶ Beherende partij: Restauratiefonds
- ▶ Financieel aspect: Gratis
- ▶ Link: <https://www.restauratiefonds.nl/zakelijk/ondernemen-in-een-monument/businesscase-maken>

Monumenten Community

- ▶ Doel: Monumenten Community is een platform voor monumenteigenaren. In de Monumenten Community zijn eigenaren, professionals en liefhebbers actief met jarenlange ervaring en specialistische kennis. Zij delen ervaringen, verhalen en tips. Gebruikers kunnen kiezen om lid te worden van drie themagroepen: "Duurzaamheid en energiebesparing; Onderhoud en restaureren; en Vergunning en regelgeving". (Beetje een HTN light)
- ▶ Doelpubliek: Voor eigenaren van monumentale panden, panden die vallen onder beschermd stads- of dorpsgezicht en panden die van cultuurhistorische waarde zijn.
- ▶ Doelobject: Monumentale panden, panden die vallen onder beschermd stads- of dorpsgezicht en panden die van cultuurhistorische waarde zijn.
- ▶ Beherende partij: Restauratiefonds
- ▶ Financieel aspect: Gratis
- ▶ Link: <https://community.monumenten.nl/>
- ▶ Extra info: de groep lijkt niet zo actief te zijn.

Platform klimaat & erfgoed

- ▶ Doel: Platform Klimaat en Erfgoed stelt zich als doel om de erfgoedsector bewust(er) te maken van de gevaren van klimaatverandering zodat de erfgoedsector zich hier tijdig op voorbereidt. Dit doen ze door netwerken, het organiseren van evenementen, lezingen, onderzoek en kennisdeling.
- ▶ Doelpubliek: Professionals, beleidsmakers en geïnteresseerden.
- ▶ Doelobject: De erfgoedsector in het algemeen.
- ▶ Beherende partij: Stichting Platform Klimaat & erfgoed
- ▶ Financieel aspect: Het platform is financieel afhankelijk van donaties, subsidies en fondsen. (Bron: ANBI beleidsplan 2023-2025)
- ▶ Link: <https://klimaatenerfgoed.nl/>

3.2.4.2 Schotland

Heritage Trust Network

- ▶ Doel: Heritage Trust Network, voornamelijk gerund door professionele vrijwilligers, biedt een platform voor leden door middel van peer-to-peer ondersteuning, het delen van kennis en het ontwikkelen van vaardigheden. De begeleiding en het advies van het netwerk helpt groepen tijdens de hele duur van hun project, van het opstarten tot na de voltooiing. Tot slot vervult het netwerk een lobbyrol die de standpunten van de leden vertegenwoordigt bij de overheid en financieringsinstanties.
- ▶ Doelpubliek: Meer dan 700 leden in het VK (erfgoedtrusts, religieuze instellingen, erfgoedgemeenschappen etc.)
- ▶ Doelobject: Concrete projecten rond erfgoedobjecten en historische omgeving en projecten rond kennisdeling en netwerking.
- ▶ Beherende partij: Heritage Trust Network
- ▶ Financieel aspect: Het netwerk is gefinancierd door publiek geld, privéfondsen, ledenbijdragen en consultancywerk.
- ▶ Link: <https://www.heritagetrustnetwork.org.uk/>
- ▶ Extra info: Het netwerk heeft ook een 'talent bank', waar gebruikers consultants en leveranciers kunnen vinden, aangeraden door de leden, naargelang hun noden in de erfgoedzorg.

Traditional buildings health check

- ▶ Doel: Begonnen als een pilootproject van 5 jaar (2013-2018), de TBHC voorziet advies voor eigenaren van traditionele gebouwen in Stirling om de juiste reparaties voor hun gebouw te kiezen. De diensten omvatten:
  - Voordelige inspectiedienst met gedetailleerd rapport waarin reparaties worden geprioriteerd
  - Gebruik van dronetechnologie om hoge delen van gebouwen te bereiken (waar de locatie geschikt is)
  - Het hele jaar door advies van ons deskundige en onpartijdige team, inclusief een gratis vervolgesprek om het inspectierapport te bespreken
  - Toegang tot subsidies (waar beschikbaar).
- ▶ Doelpubliek: Erfgoedeigenaren van traditionele gebouwen
- ▶ Doelobject: traditionele gebouwen (voor 1919 gebouwd)
- ▶ Uitvoerende partij: Stirling City Heritage Trust in samenwerking met Historic Environment Scotland
- ▶ Financieel aspect: De TBHC wordt aangeboden aan leden - lidmaatschap kost £45 per jaar met inspectiekosten vanaf £175
- ▶ Link: <https://www.stirlingcityheritagetrust.org/traditional-buildings-health-check>

Community ownership support service (COSS)

- ▶ Doel: De Community Ownership Support Service (COSS) is een door de Schotse overheid gefinancierd programma dat is opgezet om gemeenschapsgroepen in Schotland te helpen activa over te nemen voor hun gemeenschap, waardoor ze meer controle krijgen over land en gebouwen en de lokale dienstverlening in de toekomst kan worden gewaarborgd.
- ▶ Doelpubliek: Gemeenschapsgroepen, lokale autoriteiten, overheidsinstanties.

- ▶ Doelobject: 'Publicly-owned assets', incl. erfgoedgebouwen.
- ▶ Uitvoerende partij: COSS
- ▶ Financieel aspect: COSS is gefinancierd door de Schotse overheid.
- ▶ Link: <https://dtascommunityownership.org.uk/about-coss>
- ▶ Extra info: COSS voorziet ook in de begeleiding van het overdragen van erfgoedsites in gemeenschapseigendom, o.a. met een stappenplan voor de herbestemming en beheer van kerken en duurzaam gebruik van 'Old Buildings' in het algemeen.

3.2.4.3 Zweden

Het Halland-model

- ▶ Land: Zweden
- ▶ Doel: In 1993 werd het Halland-model als project om erfgoedgebouwen te conserveren en werkloosheid tegen te gaan. Werkloze bouwvakkers werden omschoold en getraind traditionele bouwtechnieken via projecten op erfgoedsites. Het motto van het model is: "save the jobs, save the craftsmanship, save the buildings". (Bron: Gustafsson (2011), Halland Model).
- ▶ Doelpubliek: Bouwvakkers en erfgoedeigenaars.
- ▶ Doelobject: Erfgoedgebouwen.
- ▶ Uitvoerende partij: Het Halland Model partnership: Een samenwerking tussen overheid, districten, bouw- en aannemersorganisaties en erfgoedeigenaars.
- ▶ Financieel aspect: ongeveer €40.000.000 (Bron: Gustafsson (2011), Halland Model, p. 115)
- ▶ Link: http://www.changes-project.eu/wp-content/uploads/2016/01/Gustafsson_Halland-Model.pdf

3.2.4.4 Denemarken

Evaluatiemethodologie voor waardenkaders: SAVE, KIP en CEM

- ▶ Doel:
  - SAVE is de naam van het evaluatiekader om de waarde te bepalen van onroerende erfgoedobjecten in Denemarken en staat voor "Survey of Architectural Values in the Environment". Het instrument wordt gebruikt om inventarissen te ontwikkelen. Zie link.
  - KIP: het in kaart brengen van cultuurhistorische belangen is een eerste vereiste voor het identificeren van waardevolle culturele omgevingen ('kulturmiljø') in steden en op het platteland en hiervoor is de methode "KIP" ontwikkeld. De mapping gebeurt in twee fasen, nl. het mappen en beschrijven, gevolgd afbakening, prioritering en designatie. Zie link.
  - CEM: De 'Cultural Environment Method' bouwt verder op SAVE en KIP en is ontwikkeld om het kulturmiljø te designeren. Zie link.
- ▶ Doelpubliek: gemeentes en musea
- ▶ Doelobject: Gebouwen en culturele omgevingen.
- ▶ Beherende partij: \ (het zijn methodologieën eerder dan instrumenten)

- ▶ Financieel aspect: \
- ▶ Link: <https://slks.dk/omraader/kulturarv/bevaringsvaerdige-bygninger-og-miljoeer/bevaringsvaerdige-bygninger-metode>
- ▶ Extra info: zeker interessant om de publicaties door te nemen die aan de basis lagen van de methodes. Zie verwijzing op de respectievelijke pagina's van de methoden.

Erfgoedgemeenten

- ▶ Doel: De Deense overheid stimuleert gemeenten in het aanwenden van erfgoed als een strategisch element met potentieel voor de lokale ontwikkeling en voor het aantrekken van inwoners, bedrijven en toerisme. Sinds 2005 werkt de Deense overheid hiervoor samen met Realdania, een filantropische ontwikkelings- en investeringsmaatschappij met ongeveer 180 000 leden, die projecten opzet in de gebouwde omgeving (bouw, ontwikkeling, restauratie, ruimtelijke ordening). Van 2006 tot 2007 werden 11 gemeenten aangewezen en in 2008 en 2015 volgden nog verschillende gemeenten. Elke gemeente kreeg van Realdania een subsidie van 500.000 DKK voor advies. De ervaringen en leerlessen van de betrokken gemeenten werden gebundeld en gedeeld als inspiratiebron voor andere gemeenten.
- ▶ Doelpubliek: Gemeenten
- ▶ Doelobject: Lokaal erfgoedbeleid
- ▶ Uitvoerende partij: Deense overheid in samenwerking met Realdania
- ▶ Financieel aspect: geen info
- ▶ Link: <https://slks.dk/omraader/kulturarv/bevaringsvaerdige-bygninger-og-miljoeer/kulturarvskommuner>

3.3. Erfgoedzorg vanuit de “waarom”-vraag bekeken

De analyse van de internationale evoluties toont aan dat er een andere benadering mogelijk is van erfgoedzorg dan hoe dit vandaag in Vlaanderen gebeurt. Als we ook in Vlaanderen het erfgoed midden in de samenleving willen plaatsen, is het van belang om voorbij de smalle definitie van ‘materiële erfgoedwaarde’ te kijken, en inzicht te krijgen in de mogelijke motieven en drempels van verschillende types erfgoedzorgers. Vanuit die motieven en drempels kunnen immers nieuwe strategieën ontwikkeld worden om van erfgoedzorg een veel breder gedeelde ambitie te maken. Er valt daarbij een lans te breken om cultureel erfgoed in zijn verschillende vormen (roerend, onroerend, materieel en immaterieel) als een geheel te benaderen, ondanks de huidige grondwettelijke beperkingen.

3.3.1 Stakeholdermapping

Met de term ‘erfgoedzorgers’ wordt in dit rapport een breed scala aan mensen en organisaties bedoeld, die we conform de ‘maatschappelijke driehoek’ opdelen in 3 groepen: de overheid, de markt en de (al dan niet georganiseerde) burgers.

- ▶ **De overheid:** dit cluster draagt (potentieel) zorg voor erfgoed vanuit de rol van de overheid als bewaker van het collectief maatschappelijk belang. Daarbij kan erfgoedzorg het hoofdmotief of een secundair motief zijn. Deze actoren zijn soms verantwoordelijk voor erfgoed dat door anderen wordt beheerd, soms zijn ze zelf erfgoedbeheerder, soms hebben ze beide petjes tegelijk op. We onderscheiden volgende invalshoeken:

- Verschillende overheidsniveaus die “raken” aan het erfgoedbeleid: van EU over federaal, Vlaams, provinciaal, regionaal tot lokale besturen;
  - Verschillende (al dan niet Vlaamse) beleidsdomeinen die “raken” aan het erfgoedbeleid: naast onroerend erfgoed is dat onder meer ook omgeving, toerisme, natuur, cultuur, onderwijs, arbeidsmarkt, veiligheid, fiscaliteit, ...;
  - Verschillende types actoren: niet alleen besturen zelf, maar ook de (semi-)autonome organisaties die in hun opdracht werken: Intergemeentelijke Onroenderfgoeddiensten (IOED's), Onroerend Erfgoedgemeenten (OEG's), andere intergemeentelijke samenwerkingen en intercommunales, provinciale erfgoedstichtingen, ...
- **De markt:** dit cluster draagt (potentieel) zorg voor erfgoed vanuit in eerste instantie economische motieven, die al dan niet gepaard met een expliciet erfgoedgericht motief. In dit cluster onderscheiden we:
- Enerzijds ondernemingen die ondernemen *in* erfgoed, en die optreden als eigenaar, beheerder, gebruiker, ... Dit kan gaan over bedrijven die gevestigd zijn in een erfgoedsite, toeristische horecaondernemers, ...;
  - Anderzijds ondernemingen die ondernemen *met* erfgoed: dit gaat over bedrijven die specifiek betrokken zijn bij “erfgoedzorg” als werkveld, bv. vakspecialisten in erfgoed, erfgoedarchitecten, aannemers, projectontwikkelaars, ...;
- **De (al dan niet georganiseerde) burger:** dit cluster draagt (potentieel) zorg voor erfgoed vanuit een brede waaier aan persoonlijke en sociaal-maatschappelijke doelstellingen: wonen, zorgen, cultuur, ecologie, welzijn, sociale economie, ... We onderscheiden volgende subgroepen:
- Eigenaars, beheerders en gebruikers van erfgoed: particuliere eigenaars en huurders, wooncoöperaties, non-profitinstellingen zoals onderwijs- en zorgkoepels, vzw's die erfgoed huren of mogen gebruiken, ...;
  - Georganiseerde verzorgers en promotors van erfgoed: erfgoed- en andere verenigingen, commons, actiegroepen ...;
  - Sympathisanten: buurtbewoners, bezoekers, ...

3.3.2 Drempels die erfgoedzorg in de weg staan

Via focusgroepen en interviews werd verkend welke drempels verschillende stakeholdergroepen ervaren die gemotiveerd zijn om voor erfgoed te zorgen. Uit deze gesprekken bleek dat het Agentschap Onroerend Erfgoed door hen breed gewaardeerd wordt omwille van de ruime vakkennis van haar medewerkers, maar dat er ook een aantal belangrijke uitdagingen zijn. In de tabel hieronder werden ze samengebracht in 3 thema's: 1/ visie en beleid, 2/ samenwerking met andere actoren en 3/ ondersteuning. Niet alle uitdagingen kwamen bij elke stakeholdergroep naar boven in de gesprekken, maar toch werden veel aandachtspunten door meerdere stakeholdergroepen vermeld. Daarbij ging het opvallend zelden over een vraag naar meer geld: er kwam een genuanceerd beeld naar voor, waarin vooral de nadruk werd gelegd op de nood aan een meer gearticuleerde en gedeelde visie, een betere samenwerking, meer kennisdeling en betere processen en procedures met betrekking tot financiering van erfgoedzorg.

	Aandachtspunten	Overheid lokale besturen en aan-verwanten, andere Vlaamse beleidsdomeinen	Burgers particulieren en verenigingen	Markt ondernemers en financiers
Visie en beleid	Onduidelijke beleidsvisie, onder meer over de plek van onroerend erfgoed in de huidige samenleving			
	Beleidsverkokering, botsende visies tussen verschillende Vlaamse beleidsdomeinen			
Samenwerking	Top down benadering erfgoedzorg, gebrek aan oprechte dialoog en verbindende communicatie			
	Onduidelijkheid over rol- en taakverdeling tussen AOE en andere actoren in erfgoedzorg (IOED's, OEG's, andere gemeenten, regio's, provincies, intermediaire erfgoedorganisaties, ...)			
Ondersteuning	Gebrekkige financiering van intermediaire actoren in erfgoedzorg voor (nieuwe) taken en rollen			
	Zware procedures om financiële steun te vragen, met lange doorlooptijden en onzekere uitkomst			
	Niet coherente en veranderlijke regelgeving (erfgoed vs. omgeving, natuur, brandweer, duurzaamheid, ...)			
	Moeilijk om financiering rond te krijgen uit verschillende bronnen			
	Gebrek aan kennis over financiering van erfgoedzorg			
	Gebrek aan kennis en expertise bij erfgoedzorgers op het terrein			

3.3.3 Van zorgmotieven en zorgdrempels naar nieuwe zorgstrategieën

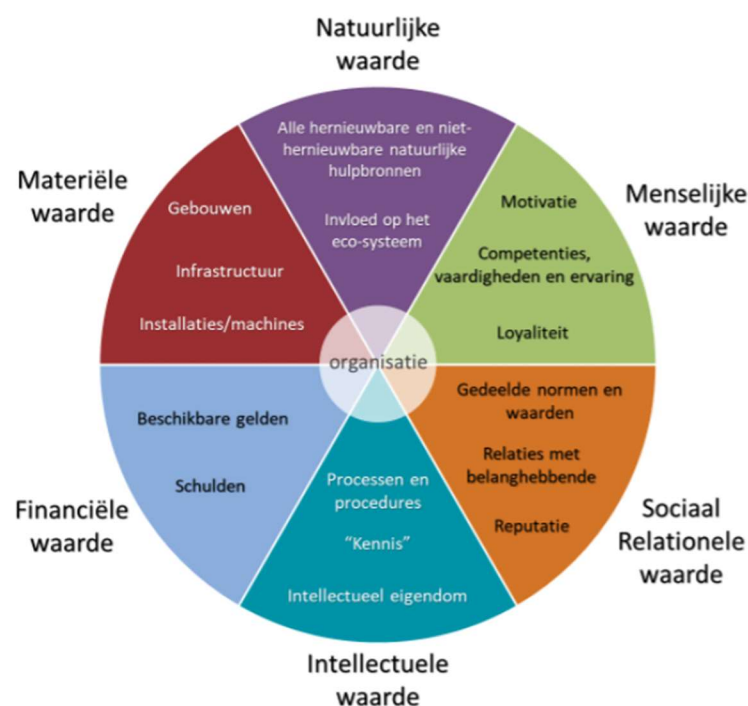
Door oog te hebben voor verschillende soorten zorgmotieven, kan een nieuwe *'common ground'* of gedeelde ruimte gevonden worden om voor erfgoed te zorgen: ook al zijn de vertrekpunten anders, er is een gedeelde focus of zelfs gedeeld belang mogelijk. Daarbij kunnen voor elk soort zorgmotief specifieke drempels bestaan, die potentiële erfgoedzorgers verhinderen om de zorgende rol (goed) op te nemen. Idea Consult ontwikkelde een denkraam om verschillende soorten motieven te verkennen, te kijken met welke drempels deze gepaard kunnen gaan, en welke doelgerichte strategieën mogelijk zijn om vanuit verschillende motieven toch samen zorg te dragen voor erfgoed.

Bij de ontwikkeling van dit denkraam steunde Idea Consult op:

1. De kapitaaltheorie van Pierre Bourdieu²⁴, die verschillende soorten “kapitaal” onderscheidt: naast economisch kapitaal (geld, eigendom, bezit), komen andere vormen van kapitaal in beeld: sociaal kapitaal (de hoeveelheid en kwaliteit van relaties tussen mensen) en cultureel kapitaal (kennis, cognitieve vaardigheden en opleiding). Aan dit model wordt soms ook natuurlijk kapitaal toegevoegd (de voorraad aan natuurlijke ecosystemen die een stroom van waardevolle producten en diensten voortbrengt).
2. Het model van meervoudige waardencreatie dat door de International Integrated Reporting Council (IIRC) ontwikkeld werd voor rapportering in de circulaire economie²⁵, biedt een aantal complementaire invalshoeken. Daarbij worden 6 domeinen van waardencreatie onderscheiden: materiële waarde, natuurlijke waarde, menselijke waarde, sociaal relationele waarde, intellectuele waarde en financiële waarde.

Figuur 8: raamwerk meervoudige waardencreatie (bron: integratedreporting.org)

In het Idea-denkraam hebben we deze twee kaders vertaald naar 6 insteken voor erfgoedzorgmotieven:

²⁴ Szeman I et al. (2011), Cultural Theory – an Anthology

²⁵ Bron : Integratedreporting.org

Figuur 9: Idea Consult denkraam erfgoedzorgmotieven

- ▶ **Erfgoedgerichte motieven:** motieven die te maken hebben met de materialiteit van het erfgoed;
- ▶ **Persoonsgebonden motieven:** motieven die te maken hebben met de behoefte aan persoonlijke groei en ontwikkeling;
- ▶ **Gemeenschapsgerichte motieven:** motieven die te maken hebben met de behoefte aan verbinding met andere mensen, netwerken, gemeenschappen en groepen; ...
- ▶ **Culturele motieven:** motieven die te maken hebben met de cultuur waarin een persoon leeft: onder meer de cultuurhistorische, wetenschappelijke, artistieke, ... betekenis van erfgoed, maar ook ruimer kunst, geschiedenis, wetenschap, zingeving, politiek, taal, identiteit, symbolen, waarden en moraal, ...
- ▶ **Economische en utilitaire motieven:** motieven die te maken hebben met nut en bezit: geld, voorwerpen, eigendommen, ... en de gebruiksfunctie van erfgoed voor zoals wonen, ondernemen, beleven, zorgen, onderwijzen, ...
- ▶ **Natuur- en omgevingsgerichte motieven:** motieven die te maken hebben met de omgeving en de planeet, zoals bv. duurzaamheid, respect voor de natuur, ...

Elk van deze clusters levert motieven op waarom mensen potentieel voor erfgoed willen zorgen, of net niet:

	Waarom wel een zorgmotief?	Waarom geen zorgmotief?
Erfgoedgerichte motieven	<p>Omwille van het streven naar behoud van (fysieke en/of immateriële) sporen van het verleden die te maken hebben met (cultuur)historische waarde, wetenschappelijke waarde, artistieke waarde, sociale waarde, religieuze waarde, herinneringswaarde,...</p> <p>Omwille van erfgoed als kennis- en vaardigheidsdomein: de link met vakmanschap, waardering voor "kunnen" en ook van behoud van erfgoed als bibliotheek van kennis en oplossingen</p> <p>...</p>	<p>Omdat er weinig zichtbare en waardeerbare fysieke restanten zijn</p> <p>Omdat men de materialiteit van erfgoed niet of minder belangrijk vindt dan andere overwegingen</p> <p>...</p>

Persoonsgebonden motieven	<p>Omwillen van de emotionele betekenis²⁶ van het erfgoed. Plaatsen met betekenis roepen krachtige emotionele reacties op, wat aangeeft dat plaatsen meer kunnen zijn dan alleen fysieke ruimtes. Deze emotionele reacties beïnvloeden ons fysisch en psychisch. Plaatsen met betekenis ondersteunen ons op vier gebieden: 1/ geestelijk welzijn; 2/ nostalgie; 3/ veiligheid; 4/ overleving.</p> <p>Omdat je een inspanning wilt doen voor iets dat je belangrijk vindt</p> <p>Omwillen van esthetische waardering voor erfgoed</p> <p>Omdat erfgoed creativiteit en inspiratie stimuleert</p> <p>Omdat erfgoed leerkansen biedt</p> <p>...</p>	<p>Omdat er geen persoonlijke verbinding of betrokkenheid is met een (erfgoed)plek</p> <p>Omdat men niet behoudsgezind is</p> <p>Omdat het erfgoed je geen toegang geeft tot relevante leerkansen</p> <p>...</p>
Gemeenschapsgerichte motieven	<p>Omwillen van een gedeelde verbondenheid met erfgoed als gezin, als lokale of religieuze gemeenschap, ... Plaatsen die zinvol zijn roepen een echt gevoel van verbondenheid en van eigen identiteit op.²⁷</p> <p>Omdat je een inspanning wilt doen voor iets dat je maatschappelijk relevant vindt</p> <p>Omwillen van de invloed van erfgoed op sociale cohesie en identiteitsvorming</p> <p>...</p>	<p>Uit gebrek aan een gemeenschap om je toe te verhouden</p> <p>Uit gebrek aan verbondenheid met anderen</p> <p>Uit gebrek aan (actuele) maatschappelijke betekenis(besef) van het erfgoed</p> <p>....</p>
Culturele motieven	<p>Omdat het erfgoed een drager is culturele betekenissen (sociaal, artistiek, religieus, politiek, ...)</p> <p>Omdat het erfgoed bijdraagt aan de sfeer en het karakter van een omgeving</p> <p>...</p>	<p>Uit gebrek aan kennis over de (socio-) culturele, wetenschappelijke of cultuurhistorische betekenis</p> <p>Omdat men vindt dat je ook digitaal of via verhalen of communicatiedragers betekenissen kunt bewaren</p> <p>...</p>
Economische en utilitaire motieven	<p>Omdat je er kunt wonen, werken, verblijven, iets beleven,...</p> <p>Omdat je er inkomsten uit kunt halen via exploitatie, verkoop of financieel rendement</p> <p>Omwillen van indirecte financiële impact (werkgelegenheid, belastingen, ...),</p> <p>...</p>	<p>Omdat het erfgoed weinig of geen (potentiële) gebruikswaarde heeft</p> <p>Omdat er een groot risico is dat de investering niet terugverdiend kan worden</p> <p>Omdat er weinig impact verwacht wordt op directe of afgeleide opbrengsten</p> <p>...</p>
Natuur- en omgevingsgerichte motieven	<p>Omdat erfgoed kan bijdragen aan de doelstelling om energie te besparen</p> <p>Omdat erfgoed kan bijdragen aan de doelstelling om duurzaam ruimte te gebruiken door hergebruik of gedeeld gebruik van erfgoed</p> <p>Omdat erfgoed een hefboom kan zijn voor het behoud van vrije ruimte, landschappelijke en natuurwaarden</p> <p>...</p>	<p>Omdat er weinig impact verwacht wordt op ecologische en/of landschappelijke en natuurdoelstellingen</p> <p>...</p>

²⁶ National Trust (2019), Places That Make Us.

²⁷ Idem. Eurobarometer 466 bevestigt dat erfgoed zorgt voor een gevoel van trots.

Daarbij is het van belang om te onderkennen welke motieven dominant zijn bij welke stakeholdergroepen:

► **De overheid**

- Bij overheidsdiensten en -organisaties die werken binnen erfgoed(beleid) , domineert in principe het *erfgoedgerichte motief*, al dan niet gecombineerd met bv. culturele en/of gemeenschapsgerichte motieven;
- Bij overheidsdiensten en -organisaties die werken binnen andere (beleids-)domeinen, is het *erfgoedgerichte motief secundair*, en faciliteert erfgoed andere (beleids-)doelstellingen zoals toerisme, cultuurparticipatie, natuurbeleving, ...;

► **De markt**

- Bij ondernemingen voor wie erfgoed de kern van hun job is (bv. erfgoedarchitecten, vakmensen, ...) is er meestal een *evenwicht tussen het erfgoedgerichte en het economische motief*, omdat het erfgoed zelf voor de broodwinning zorgt;
- Bij ondernemingen voor wie erfgoed niet de kern is, domineert meestal het *economische motief en/of de gebruikswaarde* (als bijzondere categorie binnen het economische motief), al dan niet in combinatie met andere motieven;

► **De (al dan niet georganiseerde) burger**

- Bij particuliere eigenaars, beheerders en gebruikers domineert meestal de *gebruikswaarde* (als bijzondere categorie binnen het economisch motief), al dan niet in nauwe relatie met erfgoedgerichte en andere motieven (zoals bv. gemeenschapstrots, cf. Euro Barometer en Places that Make Us, hoofdstuk 3.2).
- Bij erfgoedverenigingen, commons die werken rond erfgoed en actiegroepen die zich bekommeren om het behoud van erfgoed, domineert het *erfgoedgerichte motief*;
- Bij verenigingen, commons en actiegroepen die zich op andere thema's richten dan het erfgoed zelf, domineren meestal *andere motieven*, zoals bv. betaalbaar kunnen wonen, ondernemen en creëren, ecologie, nieuwe samenlevingsmodellen, ...en is erfgoedzorg eerder gekaderd binnen deze andere motieven.

Kortom, als het beleid de groep van erfgoedzorgers wil vergroten, is het van belang om het onderscheid te maken tussen twee fundamenteel verschillende uitgangspunten, die we terugvinden *doorheen* de verschillende stakeholdergroepen:

- **Wanneer erfgoedzorg in de kern van iemands waardenkader zit:** dit zijn de enthousiaste erfgoedzorgers die persoonlijk gemotiveerd zijn om voor erfgoed te zorgen. Bij deze groep moet de focus vooral liggen op het **waarden** van hun zorgende rol en het **wegnemen van drempels** die deze zorgende rol in de weg zitten;
- **Wanneer erfgoed(zorg) geen doel op zich is, maar *facilitair* kan zijn voor andere doelstellingen:** hier zitten de nieuwe bondgenoten, met wie je kunt **zoeken naar de "common ground"** of gemeenschappelijke basis voor een compromis over gezamenlijke erfgoedzorg. Bij deze groep is het extra van belang om hen enerzijds te sensibiliseren en te enthousiasmeren, en anderzijds ook de drempels weg te werken die hun zorgende rol in de weg staan, omdat zij het meest gevoelig zijn om als erfgoedzorger af te haken.

De ambitie van het denkraam is om aan de hand van een verkenning van potentiële motieven te kijken welke **strategieën** ontwikkeld kunnen worden om zo veel mogelijk potentiële stakeholders effectief mee te krijgen in de zorg voor onroerend erfgoed. Het huidige erfgoedzorgbeleid is quasi uitsluitend gestoeld op erfgoedgerichte strategieën. Dat betekent dat er nog 5 andere insteken mogelijk zijn:

- ▶ **Mensgerichte strategieën:** die inspelen op de behoefte aan persoonlijke groei en ontwikkeling;
- ▶ **Gemeenschapsgerichte strategieën:** die inspelen op de behoefte aan verbinding met anderen;
- ▶ **Culturele strategieën:** die inspelen op diverse breed-culturele behoeften;
- ▶ **Economische en utilitair gerichte strategieën:** die inspelen op de behoefte aan gebruiksnut en/of financiële zekerheid en/of rendement;
- ▶ **Natuur- en omgevingsgerichte strategieën:** die inspelen op de behoefte om zorg te dragen voor de open ruimte, de natuur en de planeet.

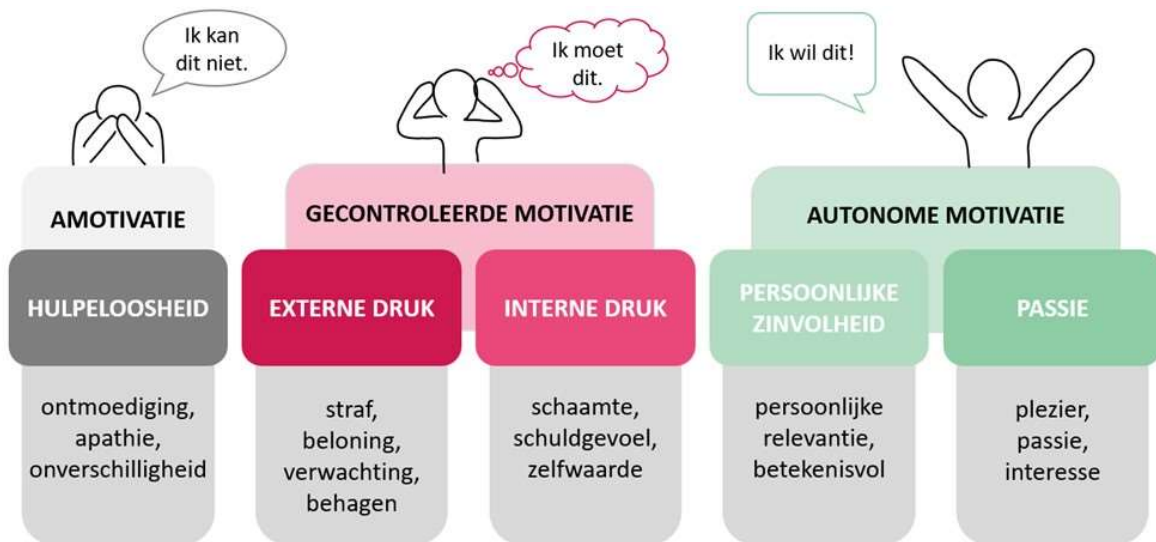
Figuur 10: Idea Consult denkraam: van motieven en drempels naar strategieën

3.3.4 Motieven om (niet) voor erfgoed te zorgen

Als het onroerenderfgoedbeleid meer verschillende soorten erfgoedzorgers aan boord wil krijgen, is het aangewezen om meer werk te maken van het motiveren van erfgoedzorgers, eerder dan het verplichten van erfgoedzorg. Daarom adviseren we dat het beleid (en haar instrumenten) sterker georiënteerd wordt op gedragsverandering via motivering. De onderstaande modellen bieden conceptuele handvatten om die aanpak concreet vorm te geven.

3.3.4.1 Motiveren van gedragsverandering

Er zijn verschillende manieren om mensen te motiveren om hun gedrag te veranderen. Daarbij vertrekken we vanuit de **zelfdeterminatietheorie** van Ryan en Deci:²⁸ is de persoon al dan niet gemotiveerd, wordt die gestimuleerd door externe prikkels, of vanuit eigen, autonome motivatie?

Figuur: schematisch overzicht door Hornikx en Dierckx (2021) van de mate waarin je je gedrag determineert. Gebaseerd op de verschillende soorten motivatie volgens de zelfdeterminatietheorie (Deci en Ryan, 2000) en aanvullingen van Sierens en Vansteenkiste (2009, p. 20), Vandenkerckhove, Soenens, Vansteenkiste, Craeynest, Deeren, Depotter, David (2016).

Figuur 11: schematisch overzicht vormen van motivatie (via <https://geefgoesting.pxl.be/kader/>)

- ▶ Bij **gecontroleerde motivatie** is er sprake van interne of externe druk:
  - Bij **externe druk** worden er externe stimulansen gegeven om het gewenste gedrag te bereiken: de wortel en de stok, of ook wel: belonen en straffen. Daarbij wordt goed gedrag beloond (met bv. een premieverhoging) en slecht gedrag bestraft (met bv. een rechtszaak). Het nadeel van deze werkwijze is dat het gewenste gedrag vaak wegvalt als de externe stimulus wegvalt: stop met belonen en straffen, en mensen keren terug naar hun vroegere gedrag. Bovendien vraagt dit een vrij intensieve controle of mensen wel het gewenste gedrag stellen, want dat is een voorwaarde om te kunnen belonen en straffen. Zoals we weten uit het verkeer, bepaalt de pakkans in grote mate hoe gevoelig men is voor de dreiging van de stok. Maar ook de aard en grootte van de beloning beïnvloedt de kans of men het gevraagde gedrag zal stellen: zo kan een (perceptie van) vermindering van de beloning, mogelijk leiden tot minder gewenst gedrag.
  - Bij **interne druk** worden schuld en schaamte een wapen om het gewenste gedrag te institutionaliseren. Het huidige erfgoedzorgbeleid is gestoeld op de stok- en wortelstrategie, maar impliciet ook op schuld en schaamte: wie niet 100% voor het behoud van de materiële erfgoedwaarden gaat, wordt aanzien als een "slechte" erfgoedzorger. Zo komt het in elk geval soms over bij de stakeholdergroepen die erfgoed niet zien als doel op zich, maar als een kans om andere doelstellingen te bereiken, zoals ondernemen, zorg of onderwijs;
- ▶ Bij **autonome motivatie** wordt ervan uitgegaan dat het gewenste gedrag al aanwezig is. Mensen vinden dit gedrag minstens zinvol, en mogelijk halen ze er zelfs plezier uit. In dit geval kan het soms al volstaan om

²⁸ Ryan R. & Deci E. (2000). Self-determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Wellbeing

de **zelfmotivatie aan te moedigen en ruimte te geven**. Dit kan door expliciete waardering uit te spreken, maar ook door meer ruimte te bieden om de interesse, het plezier en de passie ten volle te kunnen beleven. Belangrijk hierbij is om zelfmotivatie niet te zien als louter een kwestie van *individuele* motivatie: zoals we hoger gezien hebben kan de motivatie ook voortkomen vanuit de wens om deel uit te maken van een groep of gemeenschap (gemeenschapsgericht motief). Dit impliceert meteen ook dat ook groepen en gemeenschappen als geheel potentieel gemotiveerd kunnen worden om zorg voor erfgoed op te nemen.

In het huidige erfgoedzorgbeleid wordt het **potentieel onderbenut van de interne motivatie die vertrekt vanuit niet-erfgoedgerichte motieven**: er wordt niet altijd, en zeker niet systematisch, onderzocht of de kloof tussen verschillende motieven en waardenkaders overbrugd kan worden. Daarmee wordt het kind met het badwater weggegooid: er is immers veel marge tussen iemand die maar voor 10% wil gaan, en iemand die voor 90% wil gaan. Een goed compromis kan leiden tot betere zorg voor erfgoed, als het alternatief – vasthouden aan de 100% – ertoe leidt dat erfgoed staat te verkommen. Zoals eerder aangehaald, stellen we vast dat de visies in de praktijk vaak al in deze richting opschuiven, maar het huidige beleidskader en instrumentarium biedt weinig houvast om hier structureel op in te spelen.

3.3.4.2 Proces van gedragsverandering

In dit onderzoek is het uitgangspunt dat de uitdaging op vlak van onroerend erfgoed zo groot is, dat je iedereen nodig hebt. Als het beleid meer mensen wil stimuleren om beter voor erfgoed te zorgen, dan wordt er eigenlijk een **gedragsverandering** beoogd: enerzijds meer mensen, anderzijds meer en beter zorgen. Hoe kan de overheid die gedragsverandering stimuleren?

Het model van Prochaska & DiClemente (1986)²⁹ biedt hiertoe een interessant kader. In dit model wordt gedragsverandering uitgezet in verschillende fases:

- ▶ *Voorstadium*: voor men in de fase komt dat men zijn gedrag verandert, is er een fase van sensibiliseren. Waarom is dit belangrijk, én wat kan jij hieraan doen?
- ▶ *Overwegen*: in deze fase is men nog niet zeker of men die gedragsverandering daadwerkelijk wil maken. Daarom is het van belang om die verandering concreter maken, in te spelen op nood aan verdiepende informatie, duidelijk te maken wat de voordelen zijn ten opzichte van het huidige gedrag, ...
- ▶ *Beslissen*: op een bepaald moment wil men de koe bij de horens vatten, en dan moet het vlot gaan: welke hulp, welk advies, waar vind ik overzicht over de mogelijkheden, ... is dan essentieel.
- ▶ *Uitvoeren*: in de fase van de effectieve gedragsverandering heeft men praktische ondersteuning nodig: vlot toegankelijke en vlot te gebruiken tools, instrumenten, processen, ...

Figuur 12: Cirkel van gedragsverandering van Prochaska & DiClemente (via <https://www.motiverende-gespreksvoering.com/cirkel-van-gedragsverandering-prochaska-en-diclemente/>)

²⁹ Prochaska, J. O., & DiClemente, C. C. (1986). Toward a comprehensive model of change. In W. R. Miller & N. Heather (Eds.), *Treating addictive behaviors: Processes of change* (pp. 3-27). Plenum Press. https://doi.org/10.1007/978-1-4613-2191-0_1

- ▶ *Volhouden*: duurzame gedragsverandering is moeilijk, en elke hobbel in de weg kan aanleiding geven tot terugval. Daarom is het van belang om oplossingen te vinden voor problemen die ontstaan, zeker in de prille fase van de verandering.

Terugval is eigen aan elk veranderingsproces. Dit kan in elke fase gebeuren, maar vooral de beslissingsfase en de fase waarin men het nieuwe gedrag moet volhouden, zijn risicopunten voor herval. Soms moet de cirkel van gedragsverandering meerdere keren doorlopen worden vooraleer gedragsverandering duurzaam verankerd is. De uitdaging is om het “gewenste gedrag” terug op de rails te krijgen door het aanbieden van **stimuli en ontzorging**.

4 / Naar een nieuwe rationale voor de ondersteuning van erfgoedzorg

4.1. Leidraden voor een nieuw erfgoed(zorg)beleid

Vanuit de bovenstaande analyse, komen volgende bouwstenen naar voor om te komen tot een nieuwe rationale voor de ondersteuning van onroerenderfgoedzorg:

	Finaliteit	Uitdaging
Een maatschappelijk gedragen erfgoedbeleid	Een erfgoedbeleid dat het erfgoed midden in de samenleving plaatst Ruimte voor verbinding tussen diverse mensen, gemeenschappen, motieven en insteken Ruimte voor constructief debat over diverse betekenissen van erfgoed voor de samenleving, en de creatie van nieuwe, gedeelde betekenissen	Een doelgerichte participatiepraktijk in onroerend erfgoed uitbouwen en stimuleren
Een transversaal ingebed erfgoedbeleid	Onroerend erfgoed als partner of (deel)oplossing voor maatschappelijke uitdagingen die prioritair aangepakt worden vanuit andere beleidsdomeinen: ruimtelijk, ecologisch, arbeidsmarkt, innovatie gebaseerd op historische kennis en technieken, ...	Ingaan tegen de huidige beleidsverkokering, en samenwerking uitbouwen met diverse beleidsdomeinen en beleidsniveaus
Een vernetwerkt erfgoedbeleid	Het Agentschap als kernspeler en hefboom in een ruimer erfgoed-ecosysteem waarin overheden, ondernemingen, burgerverenigingen en particulieren complementair aan elkaar hun rol spelen in erfgoedzorg, met respect voor de draagkracht van de planeet, en waarbij de rollen, motieven en gedeelde ambities expliciet gemaakt worden	Ruimte maken voor samenwerking met partners die vanuit verschillende motieven en doelstellingen vertrekken Een erfgoedzorgbeleid dat vertrekt vanuit interne motivatie en niet vanuit verplichting of dwang
Een rechtszeker maar flexibel erfgoedbeleid met ruimte voor maatwerk	Een werkbaar, afgestemd en stabiel decretaal en wettelijk kader, zowel binnen het onroerenderfgoedbeleid, als in de relatie met andere beleidsdomeinen (ruimte, natuur, ...) en overheidsniveaus (fiscaliteit, veiligheid, green deal, ...)	Afstemming en vereenvoudiging van procedures en aanpassen van botsende regelgeving Meer ruimte voor maatwerk in het instrumentarium
Een financieel gedragen erfgoedbeleid	Een samenhangend, effectief en efficiënt co-financieringsmodel voor onroerenderfgoedzorg met betrokkenheid van andere beleidsdomeinen en overheden, ondernemers, financiers, burgerverenigingen en particulieren	Beter faciliteren van cofinanciering van erfgoedprojecten, zowel wat betreft restauratie en herbestemming als beheer en onderhoud, en waarbij de erfgoedfinanciering de hefboom is om andere financiële stromen op gang te brengen

4.2. Principes van de nieuwe rationale

Vanuit de bovenstaande analyse, kan het verschil tussen de huidige en de nieuwe rationale samengevat worden via drie invalshoeken: het waarom (vertaald in de visie), het hoe (vertaald in de structuur en de strategieën) en het wat (vertaald in de instrumenten):

	Huidige rationale	Nieuwe rationale
WAAROM	Objectgerichte erfgoedzorg	Transversale en maatschappelijk ingebedde erfgoedzorg
HOE	Topdown organisatie, met het Agentschap als bewaker Erfgoedgerichte strategieën, vertrekkend vanuit externe motivering (stok- en wortelbeleid)	Netwerkmodel, met het Agentschap als baken, coach en co-creatieve partner Strategieën die inspelen op verschillende interne erfgoedzorgmotivaties en drempels, en die vertrekken vanuit interne motivatie (waarbij stok en wortel nog steeds ook deel kunnen uitmaken van het instrumentarium)
WAT	Instrumenten met een <i>'one size fits all'</i> aanpak, die wel <i>vrijheid</i> maar geen <i>houvast</i> bieden	Gedifferentieerde instrumenten op vlak van sensibilisering, ondersteuning, financiering en regelgeving, opgezet vanuit het versterken van gedeelde ambities, co-creatie en cofinanciering

4.3. Visie: maatschappelijk ingebedde erfgoedzorg

Om erfgoedzorg in te bedden in de samenleving, is het ontwikkelen en uitdragen van een transversale beleidsvisie op erfgoed een noodzaak. Een dergelijke beleidsvisie kan vervolgens als kader en toetssteen worden gebruikt bij de ontwikkeling van strategieën en concrete instrumenten die het mogelijk maken om deze visie ook in de praktijk te brengen. Drie cruciale punten vragen verdere concretisering:

- ▶ **Erfgoed is niet alleen een "object" maar ook een betekenisdrager die in relatie staat tot de omgeving en de samenleving.** Erfgoed draagt bij aan andere maatschappelijke doelstellingen. Het is een vat van kennis en vaardigheden die ten dienste kunnen staan van nieuwe innovaties. Erfgoed is een verbinder die nieuwe gemeenschappen kan doen ontstaan, die er hun eigen betekenislagen aan kunnen toevoegen. Wat is de plek van het erfgoed in de huidige samenleving, en wat willen we doorgeven aan de generaties na ons? Wie krijgt hierin een stem?
- ▶ **Als men het erfgoed midden in de samenleving wil plaatsen, moet het beleid dat ook kunnen faciliteren. Er dient komaf te worden gemaakt met het verkokerde beleid,** zowel binnen onroerend erfgoed, tussen onroerend en cultureel erfgoed en tussen erfgoed en andere beleidsdomeinen. Daarbij is zowel overleg nodig over de *collectieve ambitie* tussen verschillende beleidsdomeinen, als een noodzakelijke afstemming van het *regelgevend kader*. Hoe kan dit in beweging gezet worden?

- ▶ Een maatschappelijke visie op erfgoed, vraagt om een maatschappelijke dialoog over erfgoed. Het Agentschap neemt de rol op zich om deze dialoog aan te vuren met alle betrokken stakeholdergroepen: burgers en burgerinitiatieven, marktpartijen, andere besturen, ... Hoe kan dit aangepakt worden?

4.4. Organisatiestructuur: een samenhangend erfgoed-ecosysteem

4.4.1 Uitbouwen van een erfgoed-ecosysteem

In beleidscontext bestaat een 'ecosysteem' uit een groep van actoren die in een bepaald domein actief zijn – in dit geval erfgoed – en daarbij verschillende rollen en taken opnemen. De verschillende soorten actoren in een ecosysteem zijn in een onderlinge wisselwerking met elkaar verbonden. Met een 'erfgoed-ecosysteem' bedoelen we een samenhangend netwerk van actoren, inclusief het Agentschap Onroerend Erfgoed, die duidelijke en complementaire rollen en taken vervullen met het oog op erfgoed(zorg).

Binnen zo'n ecosysteem onderscheiden we **kernknooppunten** en **andere knooppunten**. Kernknooppunten zijn de actoren waarmee het Agentschap een directe relatie heeft of kan hebben. Rond de kernknooppunten zitten nog andere knooppunten waarop de invloed van het Agentschap minder direct is, maar met wie allianties gevormd kunnen worden, bv. actoren die tot andere beleidsdomeinen behoren die ook een 'belang' hebben bij erfgoed zoals toerisme, cultuur, omgeving, ...

Om te kunnen **sturen op de samenhang en dynamiek van het erfgoedzorg-ecosysteem** is het van belang om te identificeren:

- ▶ Wie of wat de **mogelijke kernknooppunten en andere knooppunten** zijn;
- ▶ Welke **rollen en taken** vandaag bij **(kern)knooppunten** zitten, wat daarbij goed en minder goed loopt, welke rollen en taken eventueel ontbreken;
- ▶ Met welke andere knooppunten en actoren elk type kernknooppunt in verbinding staat, hoe de **invloedsstroom** loopt (enkelrichting of dubbelrichting – top down of in dialoog), en of er verbindingen ontbreken;
- ▶ Welke **financiële en inhoudelijke ondersteuning** er wordt geboden zodat kernknooppunten de toegewezen rollen en taken optimaal kunnen vervullen.

Op basis van het onderzoek kunnen we een onderscheid maken tussen:

- ▶ De **kernknooppunten**: dit zijn de actoren waarmee het Agentschap een directe relatie heeft of kan hebben:
  - **Het Agentschap Onroerend Erfgoed zelf**: daarbij speelt de vraag wat het Agentschap 'zelf' doet, welke rollen er beter door andere partijen kunnen opgenomen worden en hoe het Agentschap dan die intermediaire actoren het best ondersteunt. Hier speelt onder meer de vraag naar waar en door wie "beleid" ontwikkeld wordt, wie wat inhoudelijk ondersteunt en op welke manier, wie wat financiert, hoe er overlegd en gecommuniceerd wordt, ... (zie ook hoofdstuk 4.4.2);

- **De intermediaire actoren:** dit betreft potentieel enerzijds organisaties met een gebiedsdekkende werking, zoals Monumentenwacht, Herita en de provincies, en anderzijds actoren die een specifiek werkingsgebied hebben, zoals elke provincie afzonderlijk, regionale en intergemeentelijke samenwerkingsverbanden (IOED's, maar ook erfgoedcellen, intercommunales, regionale landschappen, ...) en de lokale besturen (OEG's, maar ook lokale besturen die geen OEG zijn en niet deel uitmaken van een IOED). Een belangrijke vraag bij de ontwikkeling van het ecosysteem is de slinger die beweegt tussen centralisatie (samenbrengen van middelen en expertise) en decentralisatie (dicht op de noden van het terrein zitten). Dit is niet voor niets een slingerbeweging, want elke keuze heeft zijn voor- en nadelen. Een verregaande decentralisatie leidt tot weinig slagkrachtige eenmansdiensten, die vervolgens samenwerking gaan opzoeken om zich te kunnen versterken. Een verregaande centralisatie leidt dan weer tot een ivoren toren die ver van de lokale praktijken staat. Een netwerkmodel poogt daarin de juiste balans te vinden: voldoende gedecentraliseerd om aangepast te zijn aan de lokale context, maar ook sterk genetwerkt met het oog op expertisebundeling en daardoor slagkrachtverhoging. Via oproepen en erkenningen, samenwerkingsovereenkomsten en subsidies kan het Agentschap met deze spelers tot een helder afsprakenkader komen. Daarbij is aan te bevelen om ineens ook oog te hebben voor het opzetten van een impactmetingsysteem, in het belang van beide partijen;
- **Het omgevend ecosysteem:** rond de kernknooppunten zitten nog andere actoren waarop de invloed van het Agentschap minder direct is, maar met wie allianties gevormd kunnen worden die kunnen leiden tot nieuwe impulsen bij de kernknooppunten, en vice versa, en tot effectievere ondersteuning van erfgoedzorgers. Hierin onderscheiden we vier belangrijke clusters:
  - **Andere Vlaamse beleidsdomeinen:** als het de ambitie is om erfgoed midden in de samenleving te krijgen, dan is het van belang om de dialoog aan te gaan met andere beleidsdomeinen, op zoek naar gedeelde en/of complementaire ambities. Andere beleidsdomeinen kunnen om verschillende redenen van tel zijn in dit verhaal: omdat ze erfgoed belangrijk vinden vanuit hun eigen beleidsdomein (bv. toerisme, cultuur, ...); omdat de regelgeving 'raakt' aan onroerend erfgoed (bv. ruimtelijke ordening, natuur, energie, ...); omdat de ondersteuning 'raakt' aan onroerend erfgoed (bv. economie, energie, toerisme, cultuur, onderwijs, ...); omdat ze zelf veel erfgoed beheren: cultuur, onderwijs, zorg, ... Kortom, er zijn heel wat potentiële gesprekspartners; maar niet elke partij zal op korte termijn even dialoogbereid zijn. Het is zeker te verantwoorden om eerst op zoek te gaan naar een 'coalition of the willing' die interesse hebben om samen te verkennen en te experimenteren. O.i. is het wenselijk om een transversale beleidsdialoog te voeren met 3 finaliteiten: 1/ een gedeelde visie-opbouw; 2/ afstemming van instrumenten (ondersteuning en regelgeving); 3/ projecten en experimenten om visie en instrumenten in de praktijk te toetsen en eruit te leren;
  - **Andere beleidsniveaus:** behalve de Vlaamse bevoegdheden is het van groot belang om ook alert te zijn op de verantwoordelijkheden en impact van de federale overheid (fiscale regelgeving, veiligheid, ...) en de EU (Green Deal, ...);
  - **Erfgoedondernemers:** de bedrijven die ondernemen *met* erfgoed, zijn evengoed een vat vol kennis en expertise als het Agentschap zelf. Het kruisen van die kennis met de expertise die op andere vlakken aanwezig is, kan tot voordelen leiden voor de beide kanten: betere samenwerking, betere resultaten, en voor de ondernemers zit er een potentiële marktontwikkeling in, alsook potentieel het makkelijker vinden van geschikte medewerkers. Dit laatste is in het belang van beide partijen: zonder vakmensen met uiteenlopende expertises is er geen erfgoedzorg mogelijk. Vandaag is de expertise aan het afbrokkelen bij gebrek aan opvolgers, en weten zorgvragen en erfgoedondernemers elkaar moeilijk te vinden; behalve mond-aan-mondreclame zijn er geen manieren om gespecialiseerde hulp te vinden. Een nieuwe alliantie tussen overheid en markt zou opnieuw dynamiek kunnen brengen in deze sector. De overheid kan dit faciliteren via bv. accreditaties, maar er zijn ook andere manieren: bv. door een

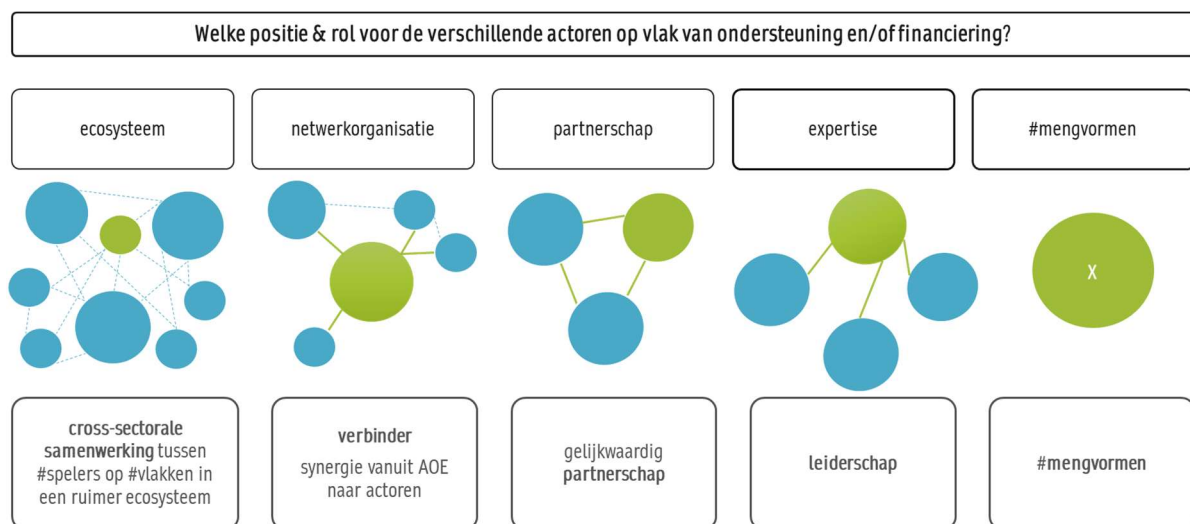

platform te faciliteren waar vraag en aanbod elkaar kunnen vinden en aanbevelen, en door in te zetten op leer- en werktrajecten en -projecten, ...;

- **Financiers:** ook los van inhoudelijke betrokkenheid bij onroerend erfgoed, zijn er diverse financiers die geld ter beschikking (zouden) kunnen stellen van erfgoedprojecten: banken, fondsen, bedrijven, particulieren, ... Hiervoor is de hefboomwerking van financiering vanuit het Agentschap van belang;
- ▶ **De erfgoedzorgers zelf:** de heel diverse groep van erfgoedzorgers die we hoger al schetsten, krijgt vandaag te maken met zowel de kernknooppunten als met knooppunten in het omgevend ecosysteem, maar op een zeer gefragmenteerde manier. Het is van belang om hen in de toekomst niet te zien als 'ontvangers' van diensten, maar wel als gesprekspartners die mee aan tafel zitten. Dit zal zorgen voor een verrijking van de perspectieven, een groter draagvlak voor beslissingen én een meer geïntegreerde ondersteuning voor het veld.

Knooppunten kunnen verschillende rollen opnemen in het ecosysteem, maar niet noodzakelijk in relatie tot dezelfde (soort) actoren of inhoud. Mogelijke rollen zijn:

- ▶ **Expertise-ontwikkeling:** bv. leiderschap opnemen op bepaalde thema's, opzetten en faciliteren van kennisdeling, ...;
- ▶ **Partnerschap-ontwikkeling:** bv. opzetten van gelijkwaardige partnerschappen met actoren voor concrete projecten en initiatieven;
- ▶ **Netwerk-ontwikkeling:** bv. verbinden en versterken van verschillende actoren die mee uitvoering geven aan het beleid;
- ▶ **Ecosysteem-ontwikkeling:** bv. bevorderen van cross-sectorale samenwerking en uitwisseling, bevorderen van samenwerking en uitwisseling tussen overheid, markt en burgers;

Figuur 13: mogelijke rollen in een ecosysteem (figuur: IDEA Consult)

Bij wijze van voorbeeld:

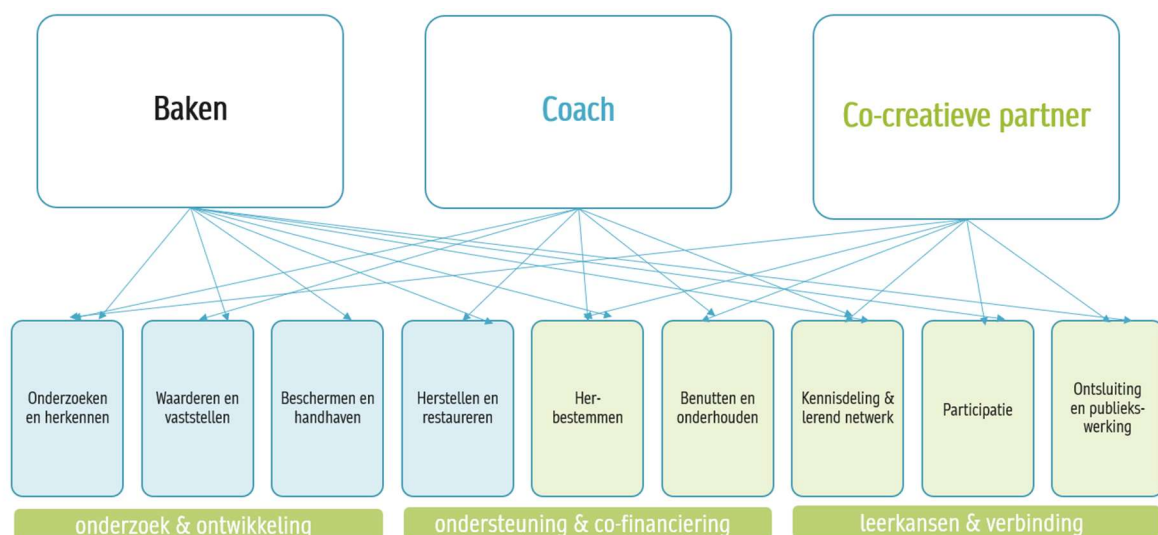
- ▶ Intergemeentelijke onroerenderfgoeddiensten en/of onroerenderfgoedgemeenten zouden potentieel een rol kunnen opnemen op vlak van:

- Expertise-ontwikkeling: bv. opbouwen en delen van kennis met lokale erfgoedzorgers op hun grondgebied;
- Partnerschap-ontwikkeling: bv. mee aan tafel zitten bij lokale erfgoedprojecten op hun grondgebied;
- Netwerk-ontwikkeling: bv. relaties uitbouwen met andere IOED's en OEG's, met andere kernknooppunten, met lokale erfgoedzorgers, ...;
- Ecosysteem-ontwikkeling: bv. inzetten op lokale dialoog rond erfgoedzorg samen met verschillende beleidsdomeinen zoals stadsontwikkeling, cultuur, toerisme, ...

4.4.2 Drie rollen voor het Agentschap Onroerend Erfgoed in het ecosysteem

Een nieuw erfgoedzorgbeleid dat op deze leest geschoeid is, gaat ook gepaard met een verandering in de rol(len) die het Agentschap Onroerend Erfgoed daarin opneemt. In lijn met de interne visievorming bij het Agentschap Onroerend Erfgoed, die tastbaar wordt in de nieuwe visie “Zorgen voor begeestering”, zien we de doorontwikkeling van drie rollen voor het Agentschap om haar hefboomwerking te kunnen maximaliseren. In het onderstaande schema staat blauw voor aspecten waar al een stevige basis voor aanwezig is, en groen voor aspecten waar er o.i. veel groeipotentieel is. Die aspecten worden verder uitgewerkt in hoofdstuk 4.5.

Figuur 14: Drie rollen voor het Agentschap Onroerend Erfgoed

- **Het Agentschap als baken:** deze rol is vandaag al het sterkst uitgebouwd. Het is van belang om vanuit het Agentschap te blijven inzetten op onderzoek en ontwikkeling als kernexpertise, maar daarbij ook oog te hebben voor een verbreding van de inhoudelijke scope: niet enkel de materialiteit van het erfgoed, maar ook de relatie tussen het erfgoed en de omgeving en samenleving. Dit wil niet zeggen dat het Agentschap al die kennis zelf in huis moet ontwikkelen, maar wel dat ze die bredere kennisscope die ook bij andere actoren zit, optimaal weet te verbinden met haar eigen kernexpertise. En daarbij ook dat het Agentschap proactief optreedt om die verbindingen mogelijk te maken. We zien groeipotentieel op volgende punten:
  - De eigen **kennis en expertise verbreden en verknopen** met de kennis die bij andere kennisactoren aanwezig is;
  - **Proactieve sensibilisering en communicatie:** o.a. transversale focusthema's op de agenda plaatsen;

- **Aanjager** zijn van de ontwikkeling van een breed-maatschappelijke erfgoedvisie, de ontwikkeling van het ecosysteem en de instrumenten;
- ▶ **Het Agentschap als coach:** deze rol neemt het Agentschap vandaag vooral op via de ondersteuning en financiering van herstel en restauratie, en het onderzoek dat daartoe nodig is. Deze coachende rol kan het Agentschap verder ontwikkelen via enerzijds een bredere focus op de ontsluiting van erfgoedexpertise die bij verschillende actoren zit. Dit is met name van belang voor de thema's herbestemming en benutting & onderhoud. Verder kan het Agentschap deze rol ontwikkelen via de ontwikkeling van doelgerichte nieuwe instrumenten om te ondersteunen en te (co-) financieren. We zien groeipotentieel op volgende punten:
  - **Proactieve kennisdeling**, zowel van de eigen kennis en expertise die in het Agentschap aanwezig is, als van kennis die bij andere kennisactoren zit. Met name op de domeinen herbestemming, benutting en onderhoud kan nog veel gebeuren om tegelijk sensibiliserend en ondersteunend te werken;
  - De werkwijze en ondersteunings- en financieringsinstrumenten herbekijken, vernieuwen en aanvullen, vanuit de filosofie van het versterken van de **interne motivatie**;
- ▶ **Het Agentschap als co-creatieve partner:** co-creatie is voor het Agentschap een eerder nieuwe rol, die voor het eerst expliciet benoemd wordt. In deze rol maakt het Agentschap als evenwaardige gesprekspartner proactief verbinding met andere actoren, vanuit een gedeelde ambitie, maar soms verschillende motieven, om voor erfgoed te zorgen. We zien groeipotentieel op volgende punten:
  - **Dialogo op vlak van transversale beleids- en visievorming**;
  - **Dialogo op vlak van kennisdeling en -ontwikkeling**, onder meer via bv. lerende netwerken;
  - **Proactief mee aan tafel gaan zitten**, zowel bij beleids- en visieontwikkeling als in concrete erfgoedprojecten, en samen met anderen komen tot een doelgerichte participatiepraktijk;
  - **Optreden als hefboomfinancier**, waarbij de financiering vanuit het Agentschap zo geconcipeerd wordt dat ze in staat is om andere financieringsstromen op gang te brengen.

Vanuit deze bredere roldefinitie zal het Agentschap o.i. veel beter in staat zijn om motiverend en gedragsveranderend de erfgoedzorgers te ondersteunen. Een belangrijk aandachtspunt daarbij is de **combinatie hiervan met de 'polititionele' rol op vlak van handhaving**, waarbij het Agentschap dwingend en straffend optreedt. Als het Agentschap zich parallel wil ontwikkelen als co-creatieve partner en coach, maar ook de zachte én de harde handhaving als instrument wil benutten, dan zal er in de organisatieontwikkeling oog moeten zijn hoe er met die niet-combineerbare rollen in de toekomst zal worden omgegaan. Daarbij zijn verschillende pistes denkbaar: van gescheiden diensten met eigen medewerkers, tot verschillende rollen voor medewerkers in verschillende soorten projecten. Gescheiden diensten hebben het voordeel van de duidelijkheid. Het nadeel van is dat de handhaving inhoudelijk beperkt blijft tot de juridische aspecten, en dat het moeilijker is om ook de evoluerende erfgoedvisie mee in rekening te nemen bij de ontwikkeling en bijsturing van de handhavingsinstrumenten. De andere mogelijkheid, namelijk gescheiden rollen in verschillende types projecten, lijkt op het eerste gezicht moeilijk in het licht van de combinatie van ondersteunen en handhaven. Als dit echter goed georganiseerd wordt, zijn er interessante voordelen aan deze piste: medewerkers kunnen zich (desgewenst) bekwamen in beide rollen, waardoor doorstroming van juridische en inhoudelijke expertise in beide richtingen bevorderd kan worden.

4.5. Strategie: vertrekken vanuit uiteenlopende, autonome erfgoedzorgmotieven

Het huidige erfgoedzorgbeleid is quasi uitsluitend gestoeld op erfgoedgerichte strategieën vanuit een stok- en wortelaanpak. Dat betekent dat er minstens vijf andere, complementaire insteken mogelijk zijn van waaruit instrumenten op een nieuwe manier ontwikkeld kunnen worden, uitgaand van de autonome motivatie van zowel enthousiaste erfgoedzorgers als nieuwe bondgenoten:

- ▶ **Mensgerichte strategieën:** die inspelen op de behoefte aan persoonlijke groei en ontwikkeling;
- ▶ **Gemeenschapsgerichte strategieën:** die inspelen op de behoefte aan verbinding met anderen;
- ▶ **Culturele strategieën:** die inspelen op diverse breed-culturele behoeften;
- ▶ **Economische en utilitair gerichte strategieën:** die inspelen op de behoefte aan gebruiksnut en/of financiële zekerheid en/of rendement;
- ▶ **Natuur- en omgevingsgerichte strategieën:** die inspelen op de behoefte om zorg te dragen voor de open ruimte, de natuur en de planeet.

Figuur 15: Idea Consult denkraam: van motieven en drempels naar strategieën

Deze strategische insteken hebben ook **in combinatie** met elkaar een betekenis:

- ▶ Instrumenten kunnen erop gericht worden om verschillende motieven bij elkaar te brengen om **sterke coalities** te kunnen smeden tussen erfgoedzorgers die starten vanuit uiteenlopende motieven (bv. in de context van herbestemming of erfgoedlandschappen);
- ▶ In de context van een bepaald instrument **kan je drempels wegnemen en ontzorgen** die voortkomen uit specifieke motieven (bv. een instrument dat specifiek gericht is op een haalbare businesscase voor restauratie en herbestemming).

Deze strategieën kunnen betrekking hebben op alle potentiële erfgoedzorgers, maar er kunnen ook specifieke strategieën ontwikkeld worden voor enerzijds de enthousiaste erfgoedzorgers, en anderzijds de nieuwe bondgenoten:

	Gedeelde strategieën	Waarderen en drempels wegnemen bij enthousiaste erfgoedzorgers	Sensibiliseren, enthousiasmeren, common ground vinden en drempels wegnemen bij nieuwe bondgenoten
Mensgerichte strategieën	Oog hebben voor mogelijkheden om kennis te ontwikkelen en te delen op heel verschillende domeinen, zowel inhoudelijk, intellectueel vs. praktisch, formeel en informeel, ...	Expliciete waardering van het enthousiasme voor erfgoedzorg als strategie in communicatie en samenwerking	Expliciete waardering van de interesse in erfgoedzorg als strategie in communicatie en samenwerking Compromissen vanuit verschillende waardenkaders mogelijk maken en faciliteren
Gemeenschaps-gerichte strategieën	Inzetten op het ontstaan van kennisnetwerken en matchmaking Betrekken van bestaande gemeenschappen bij erfgoedprojecten en kansen geven voor de vorming van nieuwe gemeenschappen Inzetten op de (gezamenlijke) beleving van erfgoed vanuit verschillende interesses: materieel, artistiek, cultuurhistorisch, wetenschappelijk, betekenis en gebruik vanuit diverse gemeenschappen, ...	Erfgoedgerichte burgerverenigingen mee aan tafel uitnodigen, ook als ze geen geld kunnen inbrengen Betrokken burgers meenemen in participatieprocessen	Nieuwe allianties smeden, vanuit respect voor onderlinge verschillen en via het formuleren van gedeelde ambities Nieuwe gemeenschappen vormen rond erfgoed door ook mensen mee aan tafel te vragen die vanuit andere waardenkaders redeneren
Cultuurgerichte strategieën	Duiden van de betekenis van erfgoed voor de huidige samenleving Maatschappelijk debat mogelijk maken over de waardering van erfgoed vanuit verschillende perspectieven	Borging van erfgoedwaarden in de volle betekenis: niet alleen materieel, maar ook cultureel en immaterieel	Ruimte bieden voor andere en nieuwe betekenisgeving aan erfgoed, bekeken vanuit de noden van diverse groepen in de samenleving
Financieel en utilitair gerichte strategieën	Inzetten op zekerheid, snelheid en stapelbaarheid van financiering Inzetten op rechtszekerheid van het instrumentarium Inzetten op arbeidskansen via erfgoed (bouwsector, toerisme, ...)	Een breder arsenaal aan financiële en juridische oplossingen faciliteren, die rekening houden met de mogelijkheden en beperkingen van verschillende types van erfgoedzorgers	Ruimte bieden voor gebruikswaarde van erfgoed, met maximaal respect voor materiële erfgoedwaarden maar ook compromisbereidheid om oplossingen te vinden Aandacht voor het wegnemen van financiële onzekerheid
Natuur- en omgevingsgerichte strategieën	Inzetten op het faciliteren van hergebruik en gedeeld gebruik van erfgoed; Inzetten op het duurzaam en klimaatbestendig maken van erfgoed via oude en innovatieve materialen en technieken; Benutten van oude kennis en technieken om nieuwe uitdagingen het hoofd te bieden	Erfgoed waarderen en uitspelen als instrument om ook voor de omgeving en de planeet te zorgen	Erfgoed als kennisreservoir inzetten om via oude technieken nieuwe innovaties mogelijk te maken

4.6. Instrumenten: sensibilisering, ondersteuning, financiering en regelgeving

Een overheid kan gebruik maken van vier complementaire instrumenten om haar beleid vorm te geven: sensibilisering, ondersteuning, financiering en regelgeving. Vanuit de nieuwe rationale geredeneerd, moet in de toepassing van deze instrumenten voor erfgoedzorg, de overkoepelende ambitie zijn om co-creatie rond en cofinanciering van erfgoed mogelijk te maken en te versterken, vanuit gedeelde ambities van verschillende maatschappelijke actoren en domeinen, met soms uiteenlopende motieven.

4.6.1 Sensibilisering

Vandaag gebeurt de sensibilisering rond erfgoedzorg vooral over de materiële erfgoedwaarden, hoewel er bv. in de context van Open Monumentendag en studiedagen rond herbestemming en dergelijke, al wel breder gekeken wordt. Wil de overheid echter erfgoedzorg midden in de samenleving plaatsen, dan is het een goed idee om ook te kijken welke sensibilisering *daarvoor* nodig is: dit kan bv. gaan over de verschillende motieven en mogelijke bijdragen die potentiële erfgoedzorgers kunnen hebben, over de nood aan cofinanciering, over het maatschappelijk debat rond het evenwicht tussen materiële en breed-maatschappelijke erfgoedwaarden, ...

Belangrijk daarbij is onder meer:

- ▶ Het **maatschappelijk debat** niet uit de weg gaan, en – in tegendeel – zelf proactief organiseren. Dit kan een belangrijke bijdrage zijn voor het vergroten van maatschappelijk draagvlak voor erfgoedzorg;
- ▶ **Steun voor onderhoud kan gezien worden als een vorm van sensibilisering**: dit kan immers een hulp zijn om dure restauraties in de toekomst te vermijden of verminderen. Wat dit thema betreft, is o.i. nog heel wat denkwerk, afstemming met andere beleidsdomeinen en sensibilisering nodig om de meest wenselijke aanpak te kunnen bepalen. Aandachtspunten zijn onder meer:
  - Verkeerd of laattijdig onderhoud kan (vermijdbare) schade veroorzaken aan erfgoed;
  - Onderhoud valt vaak tussen de plooiën van enerzijds 'restauratie' en anderzijds 'exploitatie' of benutting: bv. non-profitorganisaties worden gesubsidieerd om een inhoudelijke werking te ontplooien, en niet om een gebouw te beheren;
  - Erfpacht, wat in erfgoed een veelgebruikt juridisch instrument is om zakelijke rechten over te dragen, legt een grote onderhoudsverplichting bij de erfpachter. Deze is niet altijd in staat of bereid om die verplichting op te nemen. Vaak is de erfpachtovereenkomst onvoldoende duidelijk waar de wederzijdse verplichtingen beginnen en eindigen;
  - Momenteel speelt Monumentenwacht in elke provincie (met een financiële inbreng van elke Vlaamse provincie) en Monumentenwacht Vlaanderen (met steun van de Vlaamse overheid) een belangrijke ondersteunende rol met heel wat ervaring en ook directe interacties met veel eigenaars en beheerders, maar ook met de uitvoerende erfgoedondernemers. De bestaande dienstverlening van Monumentenwacht wordt idealiter mee bekeken binnen de nieuwe rationale. Is een uitbreiding van deze dienstverlening nuttig, nodig, wenselijk?
- ▶ Om te **sensibiliseren over de verschillende breed-maatschappelijke waarden van erfgoed** in de context van restauratie- en herbestemmingsprojecten, is het van belang dat er een **gedeeld beeld ontstaat over die waarden, bij voorkeur VOOR er iets wordt ondernomen**. Dit was ooit de ambitie van het beheersplan, maar dit instrument is enerzijds te duur en complex geworden voor een opstartfase, en doorkruist anderzijds het

herbestemmingsonderzoek (waarbij het ene verplicht is maar niet gesubsidieerd, en het andere gesubsidieerd maar niet verplicht). Het kan een interessante benadering zijn om aan de start voor elk ingreep in of aan een beschermd erfgoedobject een light “erfgoedscan” te maken, waarin op enkele pagina’s kort geschetst wordt wat de voornaamste waarden zijn van het gebouw of de site – niet alleen de materiële waarden maar ook andere waarden: sociaal-maatschappelijke waarde, gebruikswaarde, ... De waarderingskaders die in Nederland in evolutie zijn, en de brede visie die in Heritage Counts for Europe wordt uitgezet, kan hiertoe inspiratie bieden. Idealiter gebeurt een dergelijke opmaak in een co-creatieve aanpak, waarbij de inzichten van verschillende stakeholders met verschillende achtergronden, bij elkaar worden gebracht. Omdat dit een cruciale eerste stap is voor alles wat erna volgt, zou het Agentschap hiervoor modellen, experts en/of impulsfinanciering kunnen voorzien. Belangrijk is wel dat dit een “light” instrument is, en blijft.

4.6.2 Niet-financiële ondersteuning

Bij de verdere ontwikkeling van het instrumentarium voor ondersteuning en financiering, is het zoals hoger aangegeven, een goed idee om te vertrekken vanuit de vijf strategieën die mogelijk zijn naast de erfgoedgerichte strategieën, en daarbij oog te hebben voor de motieven en drempels van zowel de enthousiaste erfgoedzorgers als de mogelijke nieuwe bondgenoten (zie hoofdstuk 3.3.3). Zoals ook blijkt uit de analyse van de huidige drempels (zie hoofdstuk 3.3.2), situeren de drempels bij alle stakeholdergroepen zich vooral op volgende terreinen:

- ▶ **Persoonlijk:** kennis- en expertisedrempels;
- ▶ **Gemeenschapsgericht:** gebrek aan netwerk en connecties, binnen en buiten erfgoed, met potentiële partners en financiers, met vakexperten, ...;
- ▶ **Cultureel:** gebrek aan verknoping tussen enerzijds materiële en anderzijds breed-maatschappelijke waarden die vertrekken vanuit andere referentiekaders;
- ▶ **Economisch en utilitair:** te weinig oog voor gebruikswaarde en financiële uitdagingen van erfgoedprojecten, financiële onzekerheid, risico dat erfgoedexpertise (vak kennis) verloren gaat en de zorg voor erfgoed nog complexer maakt, ...;
- ▶ **Natuur- en omgevingsgericht:** botsende regelgeving tussen erfgoed en andere domeinen; nog te weinig focus op het potentieel en de uitdagingen van erfgoed in de context van de klimaatcrisis; weinig ruimte voor innovatieve materialen en technieken, ...

Zoals we hoger gezien hebben, situeren de drempels van diverse stakeholdergroepen zich zowel op vlak van visie, samenwerking als ondersteuning. De voornaamste drempels kunnen o.i. weggewerkt worden door het niet-financiële ondersteuningsinstrumentarium te ontwikkelen rond volgende prioriteiten:

- ▶ Kennisdeling en -ontwikkeling in netwerkvorm;
- ▶ Co-creatieve visievorming via de ontwikkeling van doelgerichte participatiepraktijken;
- ▶ Inzetten op het behoud en de ontwikkeling van vakmanschap als essentiële randvoorwaarde.

4.6.2.1 Kennisdeling en -ontwikkeling in netwerkvorm

Hoewel kennis een van de sterke punten is van het Agentschap, is er op vlak van kennisdeling nog veel winst te boeken. Daarbij dient een onderscheid gemaakt te worden tussen:

- ▶ Kennisdeling voor en door 'eindgebruikers';
- ▶ Kennisdeling voor en door intermediaire actoren: dit vraagt een andere aanpak dan bij 'eindgebruikers', en de finaliteit van deze kennisdeling is ook anders;
- ▶ Kennisdeling voor en door medewerkers van het Agentschap Onroerend Erfgoed zelf.

Kennisdeling en -ontwikkeling voor en door 'eindgebruikers'

Kennisdeling en -ontwikkeling heeft, geredeneerd vanuit de nieuwe rationale, als belangrijke doelstelling om potentiële erfgoedzorgers te motiveren om daadwerkelijk de zorg voor erfgoed op te nemen. Daarom adviseren we een gelaagde aanpak die gelinkt wordt aan de verschillende fases in de 'cirkel van gedragsverandering' van Prochaska & DiClemente:

- ▶ **Oriëntatiefase** (voorstadium + overwegen): in deze fase is **eerstelijns kennisdeling** belangrijk, die erop gericht is om op hoofdlijnen zicht te geven op bepaalde vragen en uitdagingen. Dit neemt vaak de vorm aan van een doorzoekbare website, nieuwsbrieven, studiedagen, ... Naar de toekomst toe stellen we voor om op drie manieren de scope te verruimen ten opzichte van de huidige manier van kennisdeling: op niveau van de inhoud, op niveau van de verspreiding van die inhoud en op niveau van interactiemogelijkheden:
  - Bredere inhoudelijke scope: naast 'herstelgerichte' kennisdeling, ook bv. tips voor onderhoud, pistes voor restauratie, info over financiering, praktijkvoorbeelden over exploitatie en herbestemming die niet alleen het mooie resultaat belichten maar ook de uitdagingen op de weg er naartoe, ...;
  - Ruimere inzet van communicatietools: naast een doorzoekbare website, nieuwsbrieven en studiedagen, ook kijken naar bv. een doorzoekbare content database die de mogelijkheden benut van AI (artificiële intelligentie), andere contentvormen zoals podcasts of een YouTube kanaal, een Tv-programma, ...;
  - Mogelijkheid tot interactie: de mogelijkheid om vragen te stellen aan een moderator, een chatbot, aan elkaar, ...;
- ▶ **Beslissingsfase** (beslissen): in deze fase is **verdiepende, tweedelijns informatie** nodig die helpt om te bepalen of je er echt voor wilt gaan. Hier kan kant-en-klare 'informatie' nog ten dele aan de behoefte tegemoet komen, maar wordt het belangrijker om mensen te kunnen aanspreken, omdat de infovragen al complexer zijn, bv.:
  - Welke vormen van ondersteuning bestaan er en hoe kan ik er gebruik van maken?;
  - Wie kan me helpen? Bij wie kan ik terecht voor advies om de volgende stap te nemen? ;
  - Waar vind ik partners, vakmensen, coördinatoren, specialisten, ...?;

Wie de mensen zijn die aangesproken kunnen worden in deze fase, kan variëren. Er zit immers kennis bij zowel overheidsinstanties, ondernemingen, burgerinitiatieven en particulieren. Elk kunnen ze een rol spelen in de kennisdeling, op voorwaarde dat het kennisinstrumentarium in staat is om deze uitwisseling te faciliteren. Hiervoor is het zeker wenselijk om te kijken naar de mogelijkheden van AI, dat in het afgelopen jaar in een stroomversnelling kwam;

- ▶ **Uitvoeringsfase** (uitvoeren + volhouden): in deze fase zijn zowel **kennistools wenselijk die de uitvoering ondersteunen** als **probleemoplossers** om terugval te vermijden. Enkele mogelijke pistes zijn:
  - Een online **kennis- en leerplatform** waar digitale en “fysieke” initiatieven elkaar kruisen en waar stakeholders (incl. ambtenaren en politici) zich al dan niet discreet kunnen informeren, elkaar ontmoeten, op de hoogte blijven van lopende trajecten en projecten , ...
  - Een **dynamische, multidimensionale online erfgoedmapping** kan potentieel een basis vormen voor de opbouw van gedeelde waarden en ambities tussen uiteenlopende stakeholders, bv.:
    - Vertrekkend vanuit de bestaande inventaris vastgesteld en beschermd erfgoed;
    - Co-creatief: mede gevoed door burgerwetenschappers, erfgoedzorgers, lokale besturen, kennisinstellingen, ...;
    - Met aandacht voor evoluerende inzichten: erfgoedrelicten, declassering, erfgoed van na 1960, “migratie-erfgoed”, ...;
    - Met aandacht voor de relatie tussen erfgoedobject en context met linken tussen immaterieel, cultureel en onroerend erfgoed;
    - Al dan niet uitgebreid met bv. consulteerbare documenten, statusrapporten, ... over het erfgoed;
  - **Lerende netwerken** kunnen inspiratie en steun bieden bij specifieke uitdagingen, bv.:
    - Mensen en kennis samenbrengen rond vergelijkbare problematieken, bv. private woningen, kastelen, erfgoedverenigingen, industrieel erfgoed, landschappen, ...
    - Verschillende types erfgoedzorgers, bij elkaar brengen rond een specifieke thema, bv. verenigingen, ondernemers, vakmensen en erfgoedondernemers, financiers, ...
  - Aandacht voor **probleemoplossers**: waar of bij wie kan ik terecht als ik vastloop in de uitvoeringsfase? De ondersteuning door het “middenveld” is daarbij een bijzonder aandachtspunt: voor wat kan men wel en niet terecht bij OEG’s en IOED’s, lokale besturen, intercommunales, provincies, ...? Voor wat kan men terecht bij het Agentschap, en hoe vinden erfgoedzorgers (snel) de weg in de veelheid aan expertises die daar aanwezig is?

Kennisdeling en -ontwikkeling voor en door intermediaire netwerkknoppunten

Bij de ontwikkeling van het erfgoed-ecosysteem is het van belang om ook oog te hebben voor de rol die intermediaire netwerkknoppunten kunnen spelen in de kennisuitwisseling. Hiermee bedoelen we niet alleen de formele intermediaire structuren zoals Monumentenwacht, Herita, de IOED’s en de OEG’s, maar ook andere intermediaire actoren zoals andere lokale besturen, intercommunales, intergemeentelijke samenwerkingsstructuren, ...

In de opbouw van het kennisinstrumentarium voor eindgebruikers dient er gekeken worden naar hoe zij hun rol als kennisbron en/of knooppunt van kennisuitwisseling kunnen opnemen. Maar tegelijkertijd hebben zij daarbij ook zelf nood aan kennisimpulsen, wat specifiek voortkomt uit hun knooppuntfunctie. Bij de ontwikkeling van het kennisinstrumentarium dient hier bijzondere aandacht voor te zijn. Dit kan zich vertalen in gerichte kennisinitiatieven, zowel eerstelijns (bv. gerichte nieuwsbrieven) maar ook tweedelijns (bv. specifieke lerende netwerken).

Kennisdeling en -ontwikkeling voor en door medewerkers van het Agentschap

Tot slot is het ook belangrijk om aandachtig te zijn voor de **ondersteuning van de eigen medewerkers van het Agentschap**. De nieuwe rationale zal immers ook van hen een belangrijke transitie vergen naar een nieuwe manier van werken: meer loskomen van het toepassen en controleren van regels, en verder evolueren naar dialoog, afweging en compromissen, die echter nog steeds ten goede moeten komen aan het erfgoed in het algemeen. Hierbij voorzien we drie belangrijke aandachtspunten:

- ▶ **Geïntegreerde toetsingskaders** die functioneren als visieleidraad en niet als checklist: wanneer en hoe borgen; wanneer en hoe herbestemmen; wanneer en hoe ontsluiten; ... Hierin op een andere manier te werk gaan, is een moeilijke zoektocht tussen controle en autonomie. Om dit spoor verder te ontwikkelen, kan het interessant zijn om voor het Agentschap zelf een internationaal traject rond benchmarking en/of benchlearning op te zetten. Het verschil tussen het klassieke benchmarken en het nieuwe benchlearnen, is dat het eerste vertrekt vanuit een analyse van een case en de leerlessen die eruit getrokken kunnen worden. De tweede techniek gaat verder: daarin wordt een dialoog opgestart samen met anderen die ook aan het leren zijn. Nederland en Schotland lijken ons hiervoor interessante gesprekspartners. Mogelijk kan er Europese financiering gevonden worden voor een dergelijke uitwisseling;
- ▶ De aanpak die hierboven geschetst wordt, biedt het potentieel om er een **leer- en ontwikkelingstraject** aan te koppelen voor medewerkers: aan het begin van hun carrière werken ze op de advisering van eerder eenvoudige cases, en naarmate ze meer ervaring hebben, kunnen ze inhoudelijk specialiseren en/of specialiseren in het actief begeleiden van (zeer) complexe projecten, waarin onder meer ook partnerschappen en de cofinanciering van erfgoedprojecten belangrijke thema's zijn;
- ▶ Tot slot is het van belang om ook de medewerkers **mee te nemen in de afstemming van kruisende regelgeving** (Vlaams, federaal, Europees), en ervoor te zorgen dat ze goed geïnformeerd zijn over de wijzigingen ter zake en de impact hiervan op erfgoedprojecten. Dit geldt ten andere ook voor de intermediaire actoren.

4.6.2.2 Co-creatieve visievorming via doelgerichte participatiepraktijken

Co-creatieve visievorming kan zich zowel situeren op vlak van de ontwikkeling van het erfgoedbeleid, als in de context van concrete erfgoedprojecten. Het Agentschap gaat *als expert mee aan tafel* zitten om haar erfgoedexpertise in te brengen in de dialoog met andere partijen, en samen tot de meest optimale oplossingen te komen. Daarbij dient deze vraag idealiter niet langer door de erfgoedzorger(s) gesteld te worden, maar wordt deze betrokkenheid proactief aangeboden als onderdeel van de ondersteuning.

In de context van erfgoedprojecten

Als herbestemming van erfgoed een van de speerpunten van het beleid zou worden, dan is het wenselijk om hiervoor een specifieke ondersteuning te ontwikkelen, die focust op de multidimensionale uitdaging: het matchen van partijen en steunmotieven tot een zinvol (her)bestemmingsconcept, en het realiseren van een haalbare businesscase voor de restauratie en renovatie, maar ook voor de exploitatie en het onderhoud. In Nederland is hiervoor ook een specifieke ondersteuning ontwikkeld, zie hoofdstuk 3.2.4.1). Het Agentschap kan daarbij onder meer aan de slag gaan met:

- ▶ Het organiseren van **lerende netwerken**;
- ▶ Het uitwerken van formats voor **doelgerichte participatiepraktijken**. Met *doelgerichte* participatie bedoelen we dat de ambitie is te onderzoeken hoe men (samen) beter kan zorgen voor het erfgoed, maar er eindeloos over palaveren kan contraproductief zijn en demotiverend voor de participanten. Een doelgericht participatieproces laat verschillende – ook onverwachte – stemmen toe in de dialoog, maar moet er wel op

gericht zijn om binnen een aanvaardbaar tijdsbestek tot oplossingen te komen. Daarbij kan onder meer gedacht worden aan:

- Modellen, experts en/of financiering voor het verkennen van **gedeelde waardenkaders**;
- Modellen, experts en/of financiering voor **ontwerpend onderzoek** waarin herbestemmingspistes verkend kunnen worden;
- Modellen, experts en/of financiering om het **financieel management** van het project te garanderen, met oog op het uitwerken van een sluitend financieel plan, zekerheid van financiële stromen en benutten van mogelijkheden van stapelfinanciering;
- Modellen, experts en/of financiering voor het opzetten van **collectieve eigenaar- en beheersstructuren**, als aanvulling op het bestaande individuele eigendomsrecht;

Bij portfoliobeheer van patrimonium

Met “portfoliobeheer van patrimonium” bedoelen we een groep van gebouwen en/of sites in beheer door eenzelfde eigenaar (lokaal bestuur, een onderwijs- of zorgkoepel, ...). Het betreffende patrimonium kan uitsluitend uit erfgoed bestaan, of een combinatie met andere infrastructuur. Het betreft veelal erfgoed dat wordt ingezet voor sociaalmaatschappelijke functies, zoals cultuur, onderwijs of zorg, maar niet uitsluitend. Met het oog op overdracht van erfgoedwaarden naar toekomstige generaties, **kan het wenselijk zijn dat dit erfgoed zo veel mogelijk “publiek” blijft**. Dit vraagt een andere dialoog met patrimoniumbeheerders over het geheel van hun patrimonium en de kansen die dit biedt voor de erfgoedsites die er deel van uitmaken. Om eigenaars van een groter patrimonium van erfgoed toe te laten om dit patrimonium meer integraal te gaan beheren, kunnen volgende insteken een mogelijke hulp zijn:

- ▶ Een samenwerkingsdialoog die resulteert in een **kaderovereenkomst** voor de erfgoedzorg (en bijhorende financiële ondersteuning), waarin onder meer de vraag wordt beantwoord in welke mate ook onderhoud en noodsituaties uit deze stroom moeten komen, wat er gebeurt als er meer of minder erfgoed in portefeuille komt, ... Met daaraan gekoppeld een periodieke opvolging (rapportering, monitoring, ...) en terugkerende overlegmomenten om de samenwerking indien nodig te kunnen bijsturen;
- ▶ Idealiter wordt een dergelijke shift in aanpak eerst uitgetest in een **pilotproject** en opgevolgd in een *lerend netwerk*.

4.6.2.3 Vakmanschap als essentiële randvoorwaarde

Ondersteuning kan ook betekenen: de toegang verbeteren. Bv. wat betreft de uitdaging om de juiste vakmensen te vinden, kan werk gemaakt worden van het ondersteunen van vakmanschap, om te vermijden dat bepaalde expertises verloren gaan en/of onvoldoende toegankelijk zijn voor de noden van op het terrein. Vakmanschap ondersteunen zou kunnen gebeuren door een combinatie aan maatregelen:

- ▶ *Vakmanschap als expertise*: het behoud en de ontwikkeling van ‘erfgoed als expertise’ kan opgenomen worden via samenwerking met onderwijsactoren, maar ook via samenwerking met de VDAB en de erfgoedondernemingen. Deze laatste kampen immers steeds vaker met een gebrek aan gekwalificeerd personeel. De Meester-Leerlingbeurzen³⁰ voor het doorgeven van vakmanschap van het Departement Cultuur kunnen hier mogelijk inspiratie bieden. Een meer uitgebreid aanbod aan werk-leertrajecten, waarbij kennis gekoppeld wordt aan praktijkervaring, kan een piste zijn om vakmanschap niet verloren te laten gaan, en

³⁰ <https://www.vlaanderen.be/cjm/nl/cultuur/cultureel-erfgoed/subsidies/beurzen-voor-het-doorgeven-van-vakmanschap-een-meester-leerlingtraject>

zelfs terug aan te zwengelen. Daarbij wordt best niet alleen gedacht aan de specifieke vak kennis zoals bv. het restaureren van glasramen, maar ook voor de mogelijkheid van erfgoedspecialisatie in meer algemene expertises zoals metselen of elektriciteit;

- ▶ *Vakmanschap als dienstverlening*: het vinden van de juiste vakmensen kan ondersteund worden via de hoger vermelde inzet op kennisdeling en -ontwikkeling, maar kan potentieel ook gestimuleerd worden door financiële impulsen via bv. een soort van dienstencheque of korting. Het bestaande systeem van de kmo-portefeuille van het Agentschap Innoveren & Ondernemen³¹ zou voor dit eerste inspiratie kunnen bieden. Ook hier is het o.i. van belang om vakmanschap niet te eng te zien: ook erfgoedarchitecten, experts in erfgoedfinanciering, ... maken hier deel van uit. Wat betreft financiële steun, is het een aandachtspunt dat de overheid niet “oversubsidieert” maar wel een hefboom creëert waardoor nieuwe markten zich kunnen ontwikkelen. Daarom is het mogelijk belangrijker om systemen van matchmaking op te zetten dan een financiële impuls te geven. De matchmaking kan gebeuren op basis van certificering zoals in Nederland, maar er zijn ook andere systemen denkbaar, zoals peer-to-peer aanbeveling.

4.6.3 Financiering

Financiering relateert aan utilitaire en financiële motieven en drempels. Zoals hoger aangegeven, is vaak niet de hoogte van de financiering de grootste drempel voor erfgoedzorgers, maar wel de onduidelijkheid en onzekerheid van de financiering vanuit het Agentschap, en bij uitbreiding het kunnen realiseren van een haalbare businesscase met financiering uit verschillende bronnen. Het is belangrijk om daarop in te zetten bij de ontwikkeling van nieuw instrumentarium. Daarnaast is er ook nood om veel meer rekening te houden met de grote diversiteit aan soorten erfgoedprojecten en erfgoedzorgers, wat vraagt om meer flexibiliteit en maatwerk in de financiering. Om de hefboomkracht van de financiering vanuit het Agentschap te versterken, is het o.i. dus van belang om bij de verdere ontwikkeling van het instrumentarium uit te gaan van:

- ▶ **Meer duidelijkheid**: wat is de visie, hoe wordt er omgegaan met verschillende standpunten, welke rollen en taken nemen actoren in het ecosysteem op en hoe werkt dit, ...;
- ▶ **Meer zekerheid**: belangrijk is om de nood aan zekerheid te bekijken vanuit een blik op de hefboom die het Agentschap kan bieden: hoe kan het Agentschap ervoor zorgen dat erfgoedzorgers in actie schieten?
  - **Wat betreft financiering**: soms is dat de *hoogte* van de financiering, maar uit de interviews en focusgesprekken capteerden we dat vaak eerder de *snelheid en zekerheid* van de financiering van tel is. Als financiële steun vanuit het Agentschap sneller en zekerder is, dan kunnen makkelijker aanvullende financieringsbronnen gevonden worden. Als het Agentschap er bovendien in zou slagen om ook de afstemming met financiering uit andere beleidsdomeinen te faciliteren, dan zijn we nog een grote stap verder. Maar ook financiering uit andere bronnen zoals ondernemers en particulieren, zal gemakkelijker naar erfgoed vloeien als de erfgoedfinanciering daartoe als hefboom kan ingezet worden;
  - **Wat betreft inhoudelijke ondersteuning, gekoppeld aan de financiering**: soms zal niet het geld op zich de doorslag geven, maar wel de inhoudelijke steun waarop men kan rekenen om zo efficiënt mogelijk en *zonder meerkosten* tot goede oplossingen te komen:
    - Daarbij zoeken erfgoedzorgers naar de zekerheid dat oplossingen aanvaard zullen worden en niet post factum worden geweigerd (waarna men vandaag nog al te vaak de zoektocht opnieuw moet beginnen om een andere oplossing te vinden die mogelijk ook negatief wordt beoordeeld). Daarbij is een evenwichtige afweging van waardenkaders essentieel. Hiertoe kan bv. een pre-

³¹ <https://www.vlaio.be/nl/subsidies-financiering/kmo-portefeuille>

verkenning van mogelijke oplossingen soelaas bieden, maar ook het betrekken van een erfgoedexpert in de voorbereidende fase, die bovendien bereid is om mee te denken vanuit de noden van het voorliggende project (een soort van ontwerpend onderzoek 'light', zie verder);

- Het impliceert ook betere afstemming van adviezen uit andere beleidsdomeinen, waarbij het Agentschap de rol op zich zou kunnen nemen om minstens afstemming van die verschillende beleidsadviezen te faciliteren (hetzij op beleidsniveau en/of in concrete projecten). In andere landen worden bv. voor omgeving, duurzaamheid, toegankelijkheid en veiligheid specifieke regelgeving voor erfgoed ontwikkeld, waarvoor dus andere regels gelden dan voor niet-erfgoed (zie bv. de benchmark Schotland);
- **Meer flexibiliteit:** o.i. valt het te overwegen om niet langer 'de ingreep' te financieren, maar wel 'het project, zoals bv. in Nederland gebeurt. De redenering hierachter is dat het financieren van 'de ingreep' een detaillistische opvolging en controle vereist die niet altijd nodig is, tot complexe procedures leidt en (mede daardoor) ook niet altijd tot de gewenste oplossing leidt. Om 'het project' te waarderen in plaats van de ingreep te financieren, zou gewerkt kunnen worden met percentages en plafondbedragen. Om op deze manier te kunnen werken, zijn er echter wel criteria nodig om reliëf te kunnen aanbrengen in de aanvragen. Prioriteiten kunnen bovendien evolueren in de loop van een project, bij verder onderzoek en door onverwachte gebeurtenissen. Flexibiliteit gaat ook over de mogelijkheid van het heroriënteren van de steun naar een nieuwe prioritering.
- **Meer maatwerk:** om weg te komen van de *one size fits all*-benadering van het huidige premiestelsel, zijn er criteria nodig om reliëf te kunnen aanbrengen in de zorgvragen en de mogelijke oplossingen. Hiervoor kan het interessant zijn om kennisuitwisseling te doen met Nederland, waar parallel ook werk gemaakt wordt van bredere, maatschappelijk geïnspireerde waardenkaders (zie bijlage Case studie: Nederland).

Deze uitgangspunten kunnen zich potentieel als volgt vertalen:

- Sommige projecten zitten simpel in elkaar, omdat de uitdaging relatief eenvoudig of eenduidig is, en er slechts één betrokken partij is. Voor **eenvoudige projecten** zou een specifieke ondersteuning opgezet kunnen worden die snel en zeker is, en die daardoor tegelijk een ontlasting betekent voor de ondersteuning van meer complexe vragen;
- **Het Agentschap gaat als co-financier in dialoog met andere financiers**, om samen tot de meest optimale financieringsoplossing te komen. Daarbij dient deze vraag niet langer door de erfgoedzorger(s) gesteld te worden, maar wordt deze betrokkenheid proactief aangeboden als onderdeel van de ondersteuning. Een instrument voor het Agentschap om mogelijk verder te verkennen, is FINMIX³² van het Agentschap Innoveren & Ondernemen, waar een panel van financieringsexperten ter beschikking staat om ondernemers te helpen bij hun financieringspuzzel. Naast FINMIX-panelen die openstaan voor alle sectoren, worden soms ook panelen georganiseerd met een specifieke investeringsfocus. In welke mate zou een FINMIX-panel voor investeringsdossiers in onroerend erfgoed periodiek kunnen georganiseerd worden?;
- Ook **enveloppefinanciering voor een groter patrimonium** valt te overwegen, zoals hoger aangehaald. Desgevallend moet verder onderzocht worden hoe dit in de praktijk kan functioneren. Aandachtspunten zijn onder meer:
  - Het (juridische, organisatorische en financiële) onderscheid tussen het patrimonium in eigen beheer, en het patrimonium in beheer van derden;
  - De verhouding en samenwerking tussen verschillende beleidsniveaus;

---

³² <https://www.vlaio.be/nl/begeleiding-advies/financiering/financieringsadvies-op-maat/finmix>

- De bepaling en afbakening van het patrimonium, en de relatie tot de hoogte van de financiering; bv. wat er gebeurt als er patrimonium bij komt of verdwijnt uit de portefeuille;
  - De vorm van financiering en de mate waarin cofinanciering met andere beleidsdomeinen en andere soorten financiers gefaciliteerd kan worden. Daarbij kan bv. het Agentschap gaan als co-financier proactief in dialoog gaan met andere financiers, om samen tot de meest optimale (gestapelde) financieringsoplossing te komen.
- ▶ Te overwegen: laagdrempelige **impulssteun**. Verder te onderzoeken hoe dit kan vormgegeven worden, bv. impulssteun voor onderhoud in samenspraak met lokale besturen en/of andere beleidsdomeinen die steun verlenen aan de exploitatie van het erfgoed (bv. het departement cultuur, jeugd en media);
  - ▶ Een ondersteuningsvorm die momenteel in Vlaanderen relatief weinig ingezet wordt, zijn **fiscale maatregelen**. Omdat dit een federale materie betreft, is het niet altijd gemakkelijk om deze steunvorm flexibel in te zetten voor Vlaamse beleidsdoelstellingen. Toch adviseren we om ook dit spoor verder te verkennen. Denemarken heeft twee interessante varianten van fiscale maatregelen die inspelen op onderhoud en exploitatie, en die bij ons niet bestaan (zie bijlage Case studie: Denemarken);
  - ▶ Tot slot willen we erop wijzen dat er momenteel vanuit het Agentschap een **verwarrende boodschap** wordt uitgestuurd rond het **genereren van eigen inkomsten, dan wel het boeken van winst in "publiek erfgoed"**. Dit zet een rem op het erfgoedondernemerschap dat nodig is om erfgoed zijn plek te laten innemen in de samenleving. Het verwerven van eigen inkomsten kan precies het sluitstuk zijn om de financiering rond te krijgen. Meer duidelijkheid hoe er vanuit het Agentschap gekeken wordt naar andere inkomstenbronnen, is dus wenselijk.

4.6.4 Regelgeving

Tot slot willen we er nog eens op wijzen dat het gebrek aan coherente regelgeving door alle stakeholdergroepen is aangeduid als een belangrijk struikelblok. Dit geldt bij uitstek voor regelgeving van verschillende beleidsniveaus, van lokaal over Vlaams tot federaal en Europees. Bij toekomstige aanpassingen in het dan ook raadzaam om hier steeds bijzondere aandacht aan te schenken.

Wat betreft de regelgeving van het Agentschap zelf, geldt hier evengoed het devies van duidelijkheid en zekerheid, waarbij ook aandacht dient te zijn voor de transitiefase van A naar B: veranderende regelgeving heeft immers een impact op mensen en dossiers die al opgestart werden onder situatie A. Situatie B kan voordeliger of nadeliger zijn. In elk geval is het nodig om steeds te bekijken welke overgangsmatregelen getroffen worden voor dossiers in die overgangssituatie.

4.7. Legislatuuroverschrijdend impulsprogramma

Als laatste onderdeel van het instrumentarium willen we pleiten voor een ruimte voor experiment en innovatie waarbij sensibilisering, ondersteuning, financiering en regelgeving samenkomen. Hier stellen we een aanpak voor onder de vorm van een meerjarig impulsprogramma dat zowel nieuwe elementen van beleidsvisie voor het voetlicht brengt, als ruimte schept om nieuwe oplossingen te verkennen, met een programma-ontwikkeling in 3 stappen:

- ▶ **Stap 1: beleidsprioriteiten bepalen voor een legislatuuroverschrijdend impulsprogramma.** Hoewel kiezen ook verliezen is, willen we toch bepleiten om een beperkt aantal speerpunten naar voor te schuiven in een 'impulsprogramma'. Daarbij gaat het specifiek over speerpunten die de materiële erfgoedfocus overstijgen

en vertrekken vanuit een brede visie op de maatschappelijke rol en betekenis van erfgoed. Belangrijk is om deze prioritering te doen in een gezamenlijk traject met alle actoren die het Agentschap mee aan boord wil krijgen, om zodoende tot een coherent en transparant voorstel te komen dat ook duidelijk maakt hoe de prioriteiten zich verhouden tot volgende stappen. Evenzeer van belang is dat er een goede opvolging (monitoring) mogelijk is;

- ▶ **Stap 2: bepaling van actiezones binnen het impulsprogramma:** doel is om rond de prioritaire beleidsthema's experimenten op te zetten om nieuwe methodes uit te proberen in (regelluwe) proeftuinprojecten, eruit te leren en de kennis erover te delen.
  - Mogelijke actiezones kunnen bv. zijn:
    - Herbestemming en adaptatie van religieus erfgoed: samen met de kerkfabrieken, ondernemers, non-profitorganisaties, lokale geloofsgemeenschappen, ...
    - Beleving van en in erfgoed: samen met toerisme en cultuur;
    - Behoud, ontwikkeling en innovatie van vakmanschap: samen met erfgoedondernemers, de bouwsector en VDAB, potentieel ook met onderwijsactoren, ecologische partners, ...;
    - Duurzaamheid van erfgoed en duurzaamheidsinnovaties in erfgoed: samen met de bouwsector, ecologische partners, erfgoedondernemers, ...
  - Erfgoedoproepen van het Agentschap én Open Oproepen van de Vlaams Bouwmeester die te maken hebben met erfgoedprojecten, worden idealiter ingebed of afgestemd op deze aanpak;
  - Idealiter gebeurt dit in een regelluwe omgeving waarin ook geëxperimenteerd kan worden met het afstemmen van nieuwe regelgeving en/of deregulering;
- ▶ **Stap 3: monitoring/ evaluatie en vertaling van leerlessen naar instrumenten:** leerlessen uit overleg en pilootprojecten doorvertalen naar de praktijk via aanpassing van het instrumentarium, inclusief de regelgeving.

4.8. Een meerjarige investeringsroadmap

De vraag naar een nieuwe rationale voor erfgoedzorg is een uitdagende vraag, die we in deze studie beantwoord hebben met een argumentatie en handvatten voor een ambitieuze omslag in het erfgoedzorgbeleid. Dit onderzoek heeft aangetoond dat er in Vlaanderen heel wat aan het bewegen is onder de waterlijn, en dat de tijd rijp is om ook hier de brede maatschappelijke visie op erfgoedzorg ingang te doen vinden in beleidsmaatregelen. Daartoe is er heel wat inspiratie te vinden in buitenlandse erfgoedzorgpraktijken, die echter vaak zelf ook nog zoekende zijn. Kennisuitwisseling en partnerschappen vanuit diverse maatschappelijke actoren, zowel in Vlaanderen als met buitenlandse partners, bieden kansen om het erfgoedzorgbeleid op een andere leest te schoeien. Finaal moet die andere aanpak bijdragen aan het verhogen van de snelheid, de kwaliteit en de omvang van de zorg die geboden wordt aan het erfgoed. Zodat het erfgoed niet alleen van betekenis kan zijn en blijven voor de huidige samenleving, maar ook voor de generaties na ons.

Het is duidelijk dat een hervorming van het erfgoedbeleid op basis van de nieuwe rationale, een fundamentele transitie zou betekenen die niet van vandaag op morgen gerealiseerd zou kunnen worden. We adviseren om dit proces te bekijken als een meerjarig transitieproces, waarin we 3 grote fases onderscheiden:

- ▶ De korte termijn – ongeveer 1 jaar na beslissing tot transitie;
- ▶ De middellange termijn – ongeveer 2 tot 5 jaar na de beslissing tot transitie;

- ▶ De lange termijn – ongeveer 5 tot 10 jaar na de beslissing tot transitie.

4.8.1 Investerings op korte termijn: focus op visievorming en -uitwerking

In de eerste fase nadat de beslissing tot transitie is genomen, is het van belang om de visie verder vorm te geven en uit te werken. Daarbij gaat het zowel over de verdere uitwerking van de visie in een beleidskader (missie, visie en strategische doelstellingen op langere termijn), als *de manier waarop* de visie verder geoperationaliseerd zou worden in een samenhangende set van (nieuwe en/of bijgestuurde) instrumenten, waaronder ook de ontwikkeling van het erfgoed-ecosysteem.

In lijn met de nieuwe rationale bevelen we daarbij aan om de verschillende stakeholdergroepen te betrekken in formats van doelgerichte participatie.

4.8.2 Investerings op middellange termijn: focus op implementatie van de nieuwe visie

Het grootste deel van het werk zal zitten in het effectief *operationaliseren* van de visie in nieuwe of bijgestuurde instrumenten, waarbij zowel gekeken wordt naar de toepassing van de principes van de nieuwe rationale, maar waarbij ook een toets gebeurt op organisatorische, financiële en juridische impact.

In lijn met de nieuwe rationale bevelen we aan om die instrumenten vooraf co-creatief te verkennen, en bij de implementatie van nieuwe instrumenten ook oog te hebben voor de transitie van A naar B, in het bijzonder als er impact is op de rechtszekerheid.

4.8.3 Investerings op lange termijn: focus op evaluatie, bijsturing en innovatie

Bij het ontwikkelen van nieuw en/of vernieuwd instrumentarium, willen we niet alleen pleiten voor een co-creatief creatieproces, maar tegelijk ook voor de opstart van een co-creatieve evaluatiecultuur. Hierbij wordt de impact van instrumenten op doelstellingen en stakeholders nauw opgevolgd met het oog op toekomstige bijsturing en/of innovatie.

In lijn met de nieuwe rationale bevelen we aan om in het evaluatiekader een koppeling te maken tussen:

- ▶ Evaluatie van maatregelen bekeken vanuit verschillende stakeholderperspectieven. Als evaluatiemethodiek kan gedacht worden aan *reflexive monitoring*.³³ dit is een geïntegreerde methodologie die leren en ontwikkelen stimuleert in multi-actor stakeholdergroepen, en daarbij ook rekening houdt met de nood aan doorvoeren van institutionele wijzigingen. Door collectieve reflectie worden zowel systemische barrières als kansen voor een nieuwe aanpak gedetecteerd, en is deze analyse ineens ook breed gedragen;
- ▶ Bijsturing van instrumenten met oog voor overgangsmaatregelen en communicatie;
- ▶ Koppelen van de evaluatieresultaten aan de mogelijkheid om fundamenteel andere benaderingen te kunnen uittesten in de voorgestelde experimenteerruimte, zodat het instrumentarium ook in de toekomst verder kan blijven evolueren.

---

³³ <https://www.wur.nl/en/show/reflexive-monitoring-in-action-2.htm>

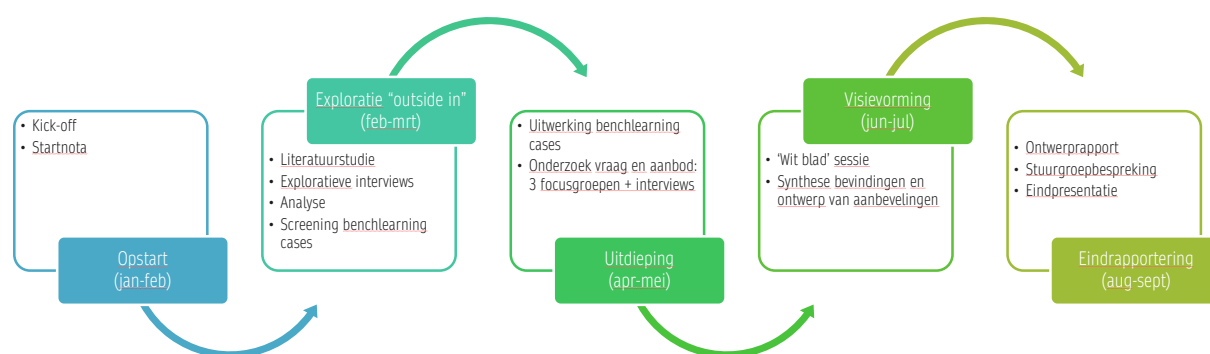

Bijlagen

B.1 Methodologie

B.1.1 Aanpak proces

B.1.2 Procesbegeleiding

Het onderzoeksteam bestond uit volgende onderzoekers:

Naam	Expertise	Rol in het project
Isabelle De Voldere	Senior expert in beleidsonderzoek en financiering	Expertise in beleidsonderzoek, financiering en EU, begeleiding van workshops, visievorming; kwaliteitsbewaking
Cathy Cardon	Senior consultant in erfgoed, cultuur en toerisme	Projectleider en contactpersoon; expertise in onroerend erfgoed; research, interviews en begeleiding workshops; uitwerken eindrapport, visie en aanbevelingen
Carlo Vuijlsteke	Senior consultant in erfgoed, cultuur en culturele industrieën	Research, interviews, benchmarking en begeleiding focusgroepen
Arnout De Vleeschouwer	Analist in culturele en creatieve sectoren	Expertise in benchmarking op EU-niveau, research en interviews internationale benchmarking
Prof. Em. Koen Van Balen	Externe expert onroerend erfgoed, prof. Em. KU Leuven / HERKUL, lid van Europa Nostra	Deelname aan interne workshops IDEA als expert onroerend erfgoed, advies eindrapport

Het proces werd vanuit het Agentschap Onroerend Erfgoed begeleid door een stuurgroep met volgende deelnemers:

Naam	Functie
Peter De Wilde	Administrateur-generaal
An Verhelst	Directeur beleid
Serge Defresne	Beleidsmedewerker; contactpersoon
Sara Vermeulen	Beleidsmedewerker

B.1.3 Fases in het onderzoek

Fase 1: Opstart

Het traject werd aangevangen met een startvergadering, waarin de scope en aanpak van de opdracht werd doorgesproken en er in onderling overleg nog beperkte bijsturingen werden gedaan ten opzichte van het initiële opzet. Het bijgestuurde plan van aanpak werd neergelegd in een startnota, die bij volgende stuurgroepen werd aangepast om ook als voortgangsrapportering gebruikt te worden.

Fase 2: Exploratie 'outside in'

Literatuuronderzoek

Via **literatuuronderzoek** (zie Bijlage B.2) BIJLAGENB.2 werd een verkenning gedaan van:

- ▶ De evolutie in de internationale charters en verordeningen;
- ▶ Verschillende waardenkaders die in de context van (onroerend) erfgoed ontwikkeld zijn en/of erop toegepast worden;
- ▶ Macrofactoren (internationaal en overkoepelend) en microfactoren (binnen de context van onroerend erfgoed in Vlaanderen) die van invloed zijn op het vraagstuk dat voorligt.

Exploratieve interviews

In de exploratiefase werden 5 verkennende interviews gedaan om "van buitenaf" naar de zorg voor onroerend erfgoed te kijken:

- ▶ Toerisme Vlaanderen - Ben de Vriendt en Julie Pauwels: relatie onroerend erfgoed en toerisme
- ▶ Natuurinvest - Tom Embo: relatie onroerend erfgoed en natuur
- ▶ Vlaams Bouwmeester - Erik Wieërs: relatie onroerend erfgoed en ruimtelijke ordening
- ▶ FARO - Olga Van Oost en Gregory Vercauteren: relatie onroerend, roerend en immaterieel erfgoed
- ▶ Endeavour - Jiska Gysels: relatie onroerend erfgoed en herbestemming

In deze interviews werd ingezoomd op de eigen ervaring van de gesprekspartner met onroerend erfgoed, alsook ook op de motieven en drempels waar zij mee te maken krijgen.

Ontwikkeling waardenkader voor verdere analyse

Op grond van het literatuuronderzoek en de verkennende interviews ontwikkelde IDEA een ontwerp van waardenkader dat als basis diende voor het verdere onderzoek. Het startpunt zijn de mogelijke **motieven van verschillende potentiële stakeholdergroepen** om tijd en/of geld in onroerenderfgoedzorg te steken: waarom zouden ze dat doen (WHY) en wat houdt hen tegen (WHY NOT)? Dit kader werd als basis gebruikt voor de dialoog met stakeholders in de focusgroepen en interviews in de volgende fase.

Daarbij werd ook een stakeholdermapping opgemaakt, als leidraad voor het samenstellen van de focusgroepen.

In het onderzoek gaan we ervan uit dat de uitdaging op vlak van onroerend erfgoed zo groot is, dat je iedereen nodig hebt. De ambitie is om aan de hand van het waardenkader te kijken welke **strategieën** ontwikkeld kunnen worden om zo veel mogelijk potentiële stakeholders effectief mee te krijgen in de zorg voor onroerend erfgoed:

- ▶ Hoe je via **complementaire instrumenten** beter kan inspelen op verschillende motieven;
- ▶ Hoe je verschillende motieven beter bij elkaar kunt brengen tot **sterke coalities**;
- ▶ Hoe je **drempels kunt wegnemen en ontzorgen** (en geld is niet de enige drempel).

Internationale benchmarking

In de exploratiefase werd een eerste screening gedaan voor een **internationale benchmarking**:

- ▶ Er werd een **longlist** opgesteld met 10 potentieel interessante regio's en landen met een sterke erfgoedzorg en/ of innovatieve praktijken, op het vlak van samenwerkingen, ondersteunend instrumentarium en/ of waardenkader. Bij de samenstelling van de longlist werd overleg gepleegd met het Agentschap Onroerend Erfgoed om hun ervaring en inzichten mee te nemen in de analyse.
- ▶ Tijdens de eerste **screening op hoofdlijnen**, werden de opvallendste aspecten van elke potentiële benchmark in kaart gebracht.
- ▶ Aan de hand van een aantal criteria werd de longlist vervolgens teruggebracht naar een **shortlist** met de vier meest interessante benchmarks, die in de volgende fase verder uitgediept werden: Nederland, Schotland, Zweden en Denemarken.
- ▶ In de periode april – mei werden de 4 hogervermelde benchmarks verder uitgediept, zowel via literatuuronderzoek als via verdiepende interviews.

Fase 3: Exploratie 'inside out'

Onderzoek van de Vlaamse context

Om een goed beeld te krijgen van de Vlaamse context, werd een mapping gemaakt van:

- ▶ **Typologie van erfgoed** en de waarderingscriteria die van toepassing (kunnen) zijn bij de bescherming van en zorg voor verschillende types van erfgoed. Het is evident dat monumenten niet dezelfde soort waardering krijgen als archeologische sites, landschappen of varend erfgoed.
- ▶ **Stakeholdergroepen** binnen de erfgoedzorgers. De zorgmotieven en drempels die spelen bij deze groepen, werden verder uitgediept in focusgroepen en interviews.

- **Financiers** die actief zijn op het vlak van onroerenderfgoedzorg, en de kenmerken van het financieel instrumentarium op hoofdlijnen. Ook dit thema werd verder uitgediept in een focusgroep.

Uitdieping via focusgroepen en aanvullende interviews

Om de inzichten in de Vlaamse context verder te verdiepen, werden in de periode mei-juli volgende (online) focusgroepen en interviews georganiseerd:

- **Focusgroep 1: lokale besturen en aanverwanten**
  - Focusgroep met als deelnemers Els Oostvogels (Regionaal Landschap Kleine en Grote Nete), Nele Bogaert (provincie Oost-Vlaanderen), Jo Buijs (Stad Leuven), Inge Baetens (Erfpunt – IOED), Greetje Vandekerckhove (Kempen), Dries Tys (coördinator IOED De Merode)
  - Aanvullend interview met Lieselot Decalf (VVSG)
- **Focusgroep 2: particulieren, verenigingen, commons en ondernemingen**
  - Focusgroep met Jan Matthys (Begijnhof van Hoogstraten het Convent), Peter Vermeulen (cohousing Haringrokerij & Ringland), Zeljka Knezevic (KU Leuven / HERKUL), Ghislain d'Ursel (kasteel d'Ursel), Bruno Nélis (Historische woonsteden en tuinen), Karel Lootens (Wooncoop), Karolien Claes en Jeroen Vercruysse (GO! onderwijskoepel), Veronique de Limburg (kasteeldomein Adornes), Patrick Deferme (De Lovie)
  - Aanvullende interviews met Adwin Switten en Annick Javor (Thorpark), Stijn Vannieuwenborg (Leiedal) en Bart Noels (Transfo), Pieter De Poorter (Monument Group), Michiel van Balen en Laura Joosten (Hal 5), Kristiaan Polgar (Kasteeldomein Gruuthuyse), Nele Daenen, Jeroen Vercruysse en Gordan Cengic (GO! Onderwijskoepel)
- **Focusgroep 3: financiers**
  - Focusgroep met als deelnemers Dirk Bollen & Karen Salaets (Erfgoedstichting Vlaams-Brabant), Charlotte Brandsma (Growfunding), Bertrand Van Regenmortel (PMV), Marc de Hertogh (Triodos), Pieter-Jan Vandevelde (Trividend).

De focusgroepen en interviews voor de drie eerste groepen werden gestructureerd rond volgende vragen:

1. Hoe bent u/uw organisatie bezig met onroerende erfgoedzorg?
2. Wat zijn de motieven om dit te doen?
3. Welke drempels ervaart u in uw zorg voor onroerend erfgoed?
4. Welke ondersteuning kan u helpen in uw zorg voor onroerend erfgoed? (momenteel en toekomstgericht)
  - a. Financiële en andere ondersteuningsinstrumenten
  - b. Inhoudelijke ondersteuning (expertise, regulaties, subsidiedossiers etc.)
  - c. Andere
  - d. Welke rol ligt hier weggelegd voor het Agentschap voor Onroerend Erfgoed?

Bij de focusgroep met financiers lag de nadruk op het bespreken van de financieringsinstrumenten die zij aanbieden voor onroerenderfgoedzorg, de drempels die zij zien in de financiering van (zorg voor) onroerend erfgoed alsook de mogelijke oplossingen/vormen van ondersteuning die hierin zouden kunnen helpen (momenteel en toekomstgericht).

Bouwstenenworkshop

Op 14 juni 2023 werd een “bouwstenenworkshop” georganiseerd met medewerkers van het Agentschap Onroerend Erfgoed en de stuurgroepleden.

Doel was om vanuit motieven om voor onroerend erfgoed te zorgen, te kijken we naar welke strategieën en principes gehanteerd kunnen worden om tot een beter en meer complementair instrumentarium te komen voor de (de financiering van) onroerenderfgoedzorg. Een belangrijke uitgangsvraag daarbij was de positie van het Agentschap Onroerend Erfgoed zelf: is er bereidheid om de huidige positie niet als een gegeven te beschouwen, maar ook te (durven) kijken hoe het Agentschap zich anders kan positioneren ten aanzien van andere motieven en belangen?

Fase 3: synthese en beleidsaanbevelingen

Overleg stuurgroep

Op 12 juli en 5 september werd tussentijds overleg gepleegd met de stuurgroep over de grote lijnen van het rapport, met het oog op het wegwerken van onduidelijkheden en het aanscherpen van de adviezen.

Uitwerken eindrapport

Na de stuurgroep van 5 september werd het eindrapport uitgewerkt in overleg met de interne experts bij Idea Consult en in overleg met extern expert Prof. Em. Koen Van Balen.

B.1.4 Gesprekspartners

Naam	Organisatie	Functie	Contact i.k.v.
Peter De Wilde	Agentschap Onroerend Erfgoed	Administrateur-generaal	Stuurgroep
An Verhelst	Agentschap Onroerend Erfgoed	Directeur beleid	Stuurgroep
Serge Defresne	Agentschap Onroerend Erfgoed	Beleidsmedewerker	Stuurgroep
Sara Vermeulen	Agentschap Onroerend Erfgoed	Beleidsmedewerker	Stuurgroep
Halewijn Missiaen	Agentschap Onroerend Erfgoed	Regiodirecteur West- en Oost-Vlaanderen	Workshop
Els Verbert	Agentschap Onroerend Erfgoed	Regiodirecteur Limburg en Vlaams-Brabant	Workshop
Raf Ribbens	Agentschap Onroerend Erfgoed	Organisatiedirecteur en archeoloog	Workshop
Leen Meganck	Agentschap Onroerend Erfgoed	Directeur onderzoek	Workshop
Erik Wieërs	Team Vlaams Bouwmeester	Vlaams Bouwmeester	Interview
Tom Embo	Natuurinvest	Algemeen directeur	Interview
Ben de Vriendt	Toerisme Vlaanderen	Team Erfgoed en Kunsten	Interview
Julie Pauwels	Toerisme Vlaanderen	Hub-coach Ontwikkelingsinstrumenten	Interview
Olga Van Oost	Algemeen Directeur	FARO	Interview

Gregory Vercauteren	Coördinator sectornetwerking	FARO	Interview
Jiska Gysels	Endeavour	Socio-spatial planner	Interview
Nele Provoost	Algemeen coördinator	CO7	Interview
Lieselot Decalf	Stafmedewerker Cultuur en Erfgoed	VVSG	Interview
Pieter De Poorter	CEO	Group Monument	Interview
Adwin Switten	Facility Manager	Thorpark	Interview
Annick Javor	MICE manager	Thorpark	Interview
Michiel van Balen	Co-Founder Voorzitter vzw Hal 5	Miss Miyagi Hal 5	Interview
Laura Joosten	Projectarchitect erfgoed	Miss Miyagi	Interview
Stijn Vannieuwenborg	Projectmanager strategische & reconversieprojecten	Leiedal	Interview
Bart Noels	Site manager	Transfo	Interview
Nele Daenen	Coördinator Team Kennis Infrastructuur	GO! onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap	Interview
Jeroen Vercruysse	Coördinator Beheersprogramma Beschermd Monumenten	GO! onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap	Interview
Gordan Cengic	Afdelingshoofd infrastructuur	GO! onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap	Interview
Merete Lind Mikkelsen	Hoofd eenheid beschermde gebouwen	Deens Agentschap voor Cultuur en Paleizen	Benchmark
Jeroen Westerman	Afdeling strategie en internationaal	Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed	Benchmark
Ben De Vries	Programma-manager	Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed	Benchmark
George Findlater	Head of Community and Economic Development	Historic Environment Scotland	Benchmark
Cathrine Mellander Backman	Senior Advisor	Zweedse Nationale Erfgoedraad (Riksantikvarieämbetet)	Benchmark
Dirk Bollen	Coördinator	Erfgoedstichting Vlaams-Brabant	Focusgroep
Karen Salaets	Coördinator	Erfgoedstichting Vlaams-Brabant	Focusgroep
Charlotte Brandsma	Executive Co-Director	Growfunding	Focusgroep
Bertrand Van Regemortel	Senior Investment Manager Real Estate	PMV	Focusgroep
Marc de Hertogh	Senior Relationship Manager	Triodos Bank	Focusgroep
Pieter-Jan Vandevelde	Senior Investeringsmanager	Trividend	Focusgroep
Els Oostvogels	Projectcoördinator landschap & erfgoed	Regionaal Landschap Kleine en Grote Nete	Focusgroep
Nele Bogaert	Beleidsmedewerker erfgoed	Provincie Oost-Vlaanderen	Focusgroep
Jo Buijs	Afdelingshoofd ruimte en onroerend erfgoed	Stad Leuven	Focusgroep
Inge Baetens	Directeur	Erfpunt – IOED	Focusgroep

Greetje Vandekerckhove	Coördinator Natuur Landschap Erfgoed - IOED	Regionaal Landschap Kempen en Maasland	Focusgroep
Dries Tys	Coördinator	IOED De Merode	Focusgroep
Jan Matthysen	Voorzitter	het Convent vzw	Focusgroep
Peter Vermeulen	Projectleider	Ringland	Focusgroep
Patrick Deferme	Algemeen directeur	De Lovie	Focusgroep
Veronique de Limburg Stirum	Directeur	Domein Adornes	Focusgroep
Bruno Nélis	Directeur	Historische Woonsteden en Tuinen van België	Focusgroep
Ghislain d'Ursel	Directeur	Kasteel Hex	Focusgroep
Zeljka Knezevic	Hoofd Divisie Monumenten en Bouwkundig Onderhoud	KU Leuven	Focusgroep
Karolien Claes	PPS Project Manager	GO! onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap	Focusgroep
Jeroen Vercruyssen	Coördinator Beheersprogramma Beschermde Monumenten	GO! onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap	Focusgroep
Karel Lootens	Oprichter	Wooncoop	Focusgroep

B.2 Literatuurlijst

B.2.1 Algemeen

- ▶ Agentschap Onroerend Erfgoed (2017). Evaluatierapport Onroerenderfgoeddecreet.
- ▶ Agentschap Onroerend Erfgoed (2017). Onderzoeksrapport. Onderzoek naar de effecten van de erfgoedkarakteristieken van woningen en hun omgeving op de marktprijzen van woningen in Vlaanderen.
- ▶ Agentschap Onroerend Erfgoed (2018). Samen de zorg voor onroerend erfgoed vanzelfsprekend maken.
- ▶ Agentschap Onroerend Erfgoed (2021). Eindrapport. Over het participatieve traject dat het Agentschap Onroerend Erfgoed heeft gevoerd met de lokale besturen, erkende onroerenderfgoedgemeenten en intergemeentelijke onroerenderfgoeddiensten rond de implementatie van de visienota lokaal onroerenderfgoedbeleid.
- ▶ Agentschap Onroerend Erfgoed (2021). Onderzoeksrapport. Analyse van de doelmatigheid van de rechtsgevolgen van vastgestelde inventarissen onroerend erfgoed.
- ▶ Agentschap Onroerend Erfgoed (2021). Startdocument. Implementatie van de Visienota Lokaal Onroerenderfgoedbeleid.
- ▶ Agentschap Onroerend Erfgoed (2023). Financiële ondersteuning bij aankoop en beheer van onroerend erfgoed.
- ▶ CHANGES. Changes in Cultural Heritage Activities: New Goals and Benefits for Economy and Society.
- ▶ CHCFE Consortium (2015). Cultural heritage counts for Europe.
- ▶ Council of Europe (2009). Heritage and beyond.
- ▶ Cultural Heritage in Action (2020). A catalogue of good practices.

- ▶ Departement Omgeving, Ruimterapport Vlaanderen (2021), <https://www.vlaanderen.be/publicaties/ruimterapport-vlaanderen-rura-een-ruimtelijke-analyse-van-vlaanderen>
- ▶ EU Directorate-General for Communication (2017). Special Eurobarometer 466: Cultural Heritage. https://data.europa.eu/data/datasets/s2150_88_1_466_eng?locale=en
- ▶ Europa Nostra (2018). Fundraising. Learning kit for heritage civil society organisations.
- ▶ Europa Nostra (2021). European Cultural Heritage Green Paper. Putting Europe's shared heritage at the heart of the European Green Deal.
- ▶ Europa Nostra Finland (2017). Heritage is ours. Citizens participating in decision-making.
- ▶ European Cultural Heritage Skills Alliance (2022). Report. Who is not a stakeholder in cultural heritage?
- ▶ European Heritage Alliance (2020). EHA Manifesto. Cultural Heritage: a powerful Catalyst for the Future of Europe.
- ▶ Geldof D. (2017). Superdiversiteit, the next level. Artikel op sociaal.net, <https://sociaal.net/achtergrond/superdiversiteit-the-next-level/>
- ▶ Gielen P., Elkhuisen S., van den Hoogen Q., Lijster T. en Otte H. (2020). De waarde van cultuur.
- ▶ Guštin M. en Nypan T. (2010). Cultural heritage and legal aspects in Europe.
- ▶ Interreg Europe (2020). Built Cultural Heritage. Integrating heritage buildings into contemporary society.
- ▶ Missiaen H. (2022). Scenarioplanning als instrument voor de "Ontvoogding" van de Onroerend Erfgoedsector.
- ▶ National Trust (2017). Places that make us.
- ▶ National Trust (2019). Why places matter to people.
- ▶ Parzinger H. (2020). Togetherness – a new heritage deal for Europe.
- ▶ Peek, G.J. (2015). Veranderstad – Stedelijke gebiedsontwikkeling in transitie.
- ▶ Prochaska, J. O., & DiClemente, C. C. (1986). Toward a comprehensive model of change. In W. R. Miller & N. Heather (Eds.), Treating addictive behaviors: Processes of change (pp. 3–27). Plenum Press. https://doi.org/10.1007/978-1-4613-2191-0_1
- ▶ Ryan R. & Deci E. (2000). Self-determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Wellbeing
- ▶ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2021). Erfgoed als middel. Over de betekenis van erfgoed voor sociaal-maatschappelijke domeinen en de implicaties daarvan voor de erfgoedwereld.
- ▶ Szeman I et al. (2011), Cultural Theory – an Anthology.
- ▶ Team Vlaams Bouwmeester (2017). Ruimte maken voor mens en natuur. Meerjarenprogramma 2017 – 2020.
- ▶ Van Balen K. (2008). The Nara Grid: An Evaluation Scheme Based on the Nara Document on Authenticity.
- ▶ Van Dommelen S. en Pen C-J. (2013). Cultureel erfgoed op waarde geschat. Economische waardering, verevening en erfgoedbeleid.
- ▶ Vlaamse minister van Financiën en Begroting, Wonen en Onroerend Erfgoed (2021). Visienota Lokaal Onroerenderfgoedbeleid.
- ▶ VOER (2017). Kan alles erfgoed zijn? Een goed gesprek.

B.2.2 Literatuurlijst internationale kaders

- ▶ Council of Europe (1985). Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe (Granada).
- ▶ Council of Europe (1992). Convention for the Protection of the Archaeological Heritage of Europe (Valletta).
- ▶ Council of Europe (2000). European Landscape Convention (Florence).
- ▶ Council of Europe (2005). Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Faro).
- ▶ ICOMOS (1964). International charter for the conservation and restoration of monuments and sites (Venice).
- ▶ UNESCO (1972). Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage.
- ▶ UNESCO (2013). The Hangzhou Declaration. Placing Culture at the Heart of Sustainable Development Policies.

B.2.3 Literatuurlijst benchmarks

Zweden

- ▶ Council of Hallbarstad (2022). Activity plan 2023.
- ▶ Gustafsson C. (2011). The Halland Model: A trading zone for building conservation in concert with labour market policy and the construction industry, aiming at regional sustainable development.
- ▶ Hallbarstad, <https://www.hallbarstad.se/>
- ▶ Ministry of Culture (2018). Policy for Designed Living Environment.
- ▶ Riksantikvarieämbetet (1988). Cultural Environment Act (Kulturmiljölagen)
- ▶ Riksantikvarieämbetet (2015). New national objectives for Cultural Environment work.
- ▶ Riksantikvarieämbetet (2015). Platform Cultural heritage evaluation and selection: Basic approach to defining, valuing, prioritising and developing cultural heritage.
- ▶ Riksantikvarieämbetet (2016). Vision for Cultural Environment work until 2030.
- ▶ Riksantikvarieämbetet (2021). Cultural heritage in a changing climate: Climate change adaptation action plan 2019-2023.
- ▶ Riksantikvarieämbetet (2021). Preserve, use and develop: A study of the link between cultural heritage management funding and environmental quality objectives.
- ▶ Riksantikvarieämbetet (2023). Counting on cultural heritage - sustainability and climate.
- ▶ Riksantikvarieämbetet, <https://www.raa.se/>
- ▶ Swedish Government. Cultural objectives, <https://www.regeringen.se/regeringens-politik/kultur/mal-for-kultur/>

Schotland

- ▶ COSS(2021). Module B, Introduction to Community Right to Buy.
- ▶ COSS (2023). Your church, your community.
- ▶ COSS (2016). Sustainable new uses for old buildings.
- ▶ Development Trusts Association Scotland, <https://dtascot.org.uk/>
- ▶ Glasgow City Heritage Trust (2021). Transcript: Community Ownership of Historic Buildings.
- ▶ Heritage Trust Network, <https://www.heritagetrustnetwork.org.uk/>
- ▶ Historic Environment Scotland (2020). Climate Action Plan 2020-2025.
- ▶ Historic Environment Scotland. Grants Framework 2021 onwards.
- ▶ Historic Environment Scotland (2022). Heritage For All: Corporate Plan 2022 Onwards.
- ▶ Historic Environment Scotland, <https://www.historicenvironment.scot/>
- ▶ Historic Environment Scotland (2023). Our Past, Our Future. The Strategy for Scotland's Historic Environment.
- ▶ Historic Environment Scotland (2014). Our place in time: the historic environment for Scotland.
- ▶ Isle of Canna, <https://www.theisleofcanna.com/about>
- ▶ Scottish Government. Regional Growth Deals, <https://www.gov.scot/policies/cities-regions/regional-growth-deals/>
- ▶ Scottish Government (2022). Scotland National Strategy for Economic Transformation: Evidence from Regional Economic Partnerships.
- ▶ Scottish Government (2019). The Global Climate Emergency - Scotland's Response: Climate Change Secretary Roseanna Cunningham's statement.
- ▶ Stirling City Heritage Trust. Traditional Buildings Health Check, <https://www.stirlingcityheritagetrust.org/traditional-buildings-health-check>
- ▶ UK Government. Historic Environment Scotland Act 2014.

Nederland

- ▶ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2024). Omgevingswet, <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/omgevingswet>
- ▶ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2014). Eenheid en verscheidenheid: een zoektocht naar een integrale cultuurhistorische waardestelling van het materiële erfgoed.
- ▶ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OCW) (1999). Nota 'Cultuurhistorische en ruimtelijke inrichting (Belvedere)'.
- ▶ Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2020). Nationale Omgevingsvisie: duurzaam perspectief voor onze leefomgeving.
- ▶ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OCW) (2009). Brief ministers met de beleidsbrief Modernisering Monumentenzorg.
- ▶ Volkskrant (2018). Nieuwe cultuurvisie Van Engelshoven, extra geld voor educatie en erfgoed: "We moeten cultuur weer gaan waarderen voor wat het is'.

- ▶ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2018). Erfgoed Telt: de betekenis van erfgoed voor de samenleving.
- ▶ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2022). Meerjarenbrief 2023-2025: De kracht van creativiteit.
- ▶ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2022). Onderweg naar Faro. Uitvoeringsagenda Faro.
- ▶ Rijksoverheid (2023). Nederland gaat Verdrag van Faro ondertekenen, <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2023/04/21/nederland-gaat-verdrag-van-faro-ondertekenen>
- ▶ Rijksoverheid (2023). Kamerbrief over Verdrag van Faro - erfgoed is mensenwerk, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/04/24/verdrag-van-faro-erfgoed-is-mensenwerk>
- ▶ Van der Horst A., Nauta O., Nijboer R. & Weemstra J., Beleidsdoorlichting Erfgoed (2022).
- ▶ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Faro, van verdrag naar uitvoering – Waarderen van erfgoed, <https://faro.cultureelerfgoed.nl/groups/30-waarderen-van-erfgoed/welcome>
- ▶ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2019). Rapportage Verkenning Post 65. Nieuwe perspectieven tussen welvaart en weerstand.
- ▶ Erfgoeddeal, <https://www.erfgoeddeal.nl/>
- ▶ Rijksoverheid (2022). Wetsvoorstel Versterking participatie op decentraal niveau naar de Tweede Kamer.

Denemarken

- ▶ Kulturarv (2009). Guidance on care of protected ancient monuments.
- ▶ Slots- og Kulturstyrelsen (2006). Consolidated Act on Museums.
- ▶ Ministry of Culture (2007). Promulgation of the Act on Building Conservation and Conservation of Buildings.
- ▶ Slots- og Kulturstyrelsen (2019). Lokalplaner og kulturarv - en guide, <https://slks.dk/omraader/kulturarv/bevaringsvaerdige-bygninger-og-miljoeer/lokalplaner-og-kulturarv-en-guide>
- ▶ Kulturarv. What is conservation value?, <https://www.kulturarv.dk/fbb/bevaringsvaerdier.htm>
- ▶ Slots- og Kulturstyrelsen (2019). Practical advice, <https://slks.dk/omraader/kulturarv/bevaringsvaerdige-bygninger-og-miljoeer/bevaringsvaerdige-bygninger-metode/save/praktiske-raad>
- ▶ Slots- og Kulturstyrelsen (2020). KIP, <https://slks.dk/omraader/kulturarv/bevaringsvaerdige-bygninger-og-miljoeer/bevaringsvaerdige-bygninger-metode/kip>
- ▶ Historiske Huse, <https://historiskehuse.dk/istandsaettelse-renovering-af-gamle-bevaringsvaerdige-og-fredede-bygninger-historiske-huse/fonde/>
- ▶ Realdania (2018). New knowledge about cultural heritage will create growth and development.
- ▶ Slots- og Kulturstyrelsen (2020). Recommendations, <https://slks.dk/omraader/kulturarv/bevaringsvaerdige-bygninger-og-miljoeer/kulturarvskommuner/anbefalinger>
- ▶ Slots- og Kulturstyrelsen (2022). Community network - Building culture in planning, <https://slks.dk/kommunenetvaerket>

B.3 Internationale benchmarks

B.3.1 Case studie: Nederland

Verantwoordelijke beleids- en wetgevende actor(en)

De belangrijkste beleidsactoren inzake onroerend erfgoed zijn:

- ▶ **Het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW):** is verantwoordelijk voor het formuleren en uitvoeren van het erfgoedbeleid (gebouwd erfgoed, archeologie, landschap en roerend erfgoed) in Nederland.
- ▶ **Het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK):** staat in voor het beleid rond ruimtelijke ordening, dat belangrijke raakvlakken heeft met het erfgoedbeleid.
- ▶ **De rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE):** is een onderdeel van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. RCE werkt onder de rechtstreekse verantwoordelijkheid van de minister en voert wet- en regelgeving en erfgoedbeleid uit dat het ministerie en de dienst samen maken. RCE ontwikkelt daarnaast ook praktisch toepasbare kennis en geeft advies over rijksmonumenten, landschap & leefomgeving, archeologie en roerend erfgoed.
- ▶ **Provinciale en gemeentelijke overheden (beleidsdomein cultuur en/of ruimtelijke ordening):** zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van het nationale erfgoedbeleid op lokaal niveau, het beheer en de bescherming van het lokale erfgoed en het verlenen van vergunningen voor erfgoedgerelateerde activiteiten. De inrichting van hoe deze taken gebeuren, kunnen ze zelf bepalen. Het Erfgoedbeleid zit op dit niveau in sommige gevallen bij het beleidsdomein cultuur, in andere bij ruimtelijke ordening. De laatste jaren is er wel een tendens om het meer bij ruimtelijke ordening te plaatsen.
- ▶ **Het Nationaal Restauratiefonds:** is een organisatie zonder winstoogmerk die eigenaren en beheerders van monumenten financiële ondersteuning biedt bij het restaureren en onderhouden van hun pand. Het Restauratiefonds ontwikkelt en verstrekt financieringen en biedt financiële diensten, ook aan overheden. Daarnaast geeft het Restauratiefonds voorlichting, advies en begeleiding bij financiële en procesmatige aspecten van een restauratie. Het fonds werd in 1985 opgericht door het toenmalige Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap toen subsidies voor monumenten voor een deel werden vervangen door laagrentende leningen.

Beleidskaders rond onroerend erfgoed

Tot 2016 was het behoud en beheer van het Nederlandse erfgoed geregeld in verschillende specifieke en wetten. Elk erfgoedtype kende zijn eigen specifieke definities, procedures en beschermingsmaatregelen. Een belangrijke ontwikkeling is dat het erfgoedbeleid sinds 2016 ondergebracht is in twee wetten:

- ▶ **De Erfgoedwet:** deze wet bepaalt sinds 1 juli 2016 het nationaal beleid voor cultureel erfgoed in Nederland. In deze wet is vastgelegd hoe er met erfgoed wordt omgegaan, wie daarbij welke verantwoordelijkheden heeft en hoe het Rijk daar toezicht op houdt. In de Erfgoedwet zijn, de verschillende beschermingsregimes geharmoniseerd en werden procedures met weinig of geen toegevoegde waarde geschrapt om regeldruk en administratieve lasten te verminderen.
- ▶ **De Omgevingswet:** een deel van het erfgoedbeleid wordt ondergebracht in de Omgevingswet. Deze wet moet op 1 januari 2024 ingaan³⁴. Met deze nieuwe wet wil de overheid de regels voor ruimtelijke ontwikkeling

³⁴ <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/omgevingswet>

vereenvoudigen en samenvoegen. Hierbij kijkt de Omgevingswet in de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland naast cultureel erfgoed ook naar luchtkwaliteit, geluid, bodem, water, externe veiligheid, natuur, de energietransitie, klimaatadaptatie en biodiversiteit.

De verdeling tussen de Erfgoedwet en de Omgevingswet is als volgt:

- ▶ in de Erfgoedwet staat wanneer iets cultureel erfgoed is en hoe er gezorgd wordt voor het erfgoed dat in bezit is van de Nederlandse overheid. (in welke mate is dit een geïntegreerd kader voor alle erfgoed en het geheel van betekenissen – ook het verhaal achter een gebouw enz.)
- ▶ In de Omgevingswet staat hoe er wordt omgegaan met cultureel erfgoed in de fysieke leefomgeving.

Visie op onroerend erfgoedzorg

Tot de jaren zeventig van de vorige eeuw werd in het erfgoedbeleid voornamelijk ingezet op de cultuurhistorische waarde van onroerend erfgoed en ging de aandacht vooral uit naar conservatie. Het perspectief van eigenaren, gebruikers, belanghebbenden en belangstellenden werd niet of slechts zijdelings in rekenschap genomen. Andere waarden, zoals gebruikswaarde, marktwaarde, belevingswaarde of levensbeschouwelijke waarden, kwamen niet aan bod.³⁵

Vanaf het laatste kwart van de twintigste eeuw werd **erfgoed meer verbonden met ruimtelijke ontwikkelingen**. Dat zorgde ook voor een nieuwe dynamiek in de erfgoedzorg, met meer een perspectief op “behoud door ontwikkeling”, waarin erfgoed wordt beschouwd als een van de factoren in de ontwikkeling van de omgeving.

Een belangrijke mijlpaal in die visie is de Belvédère-nota, in 1999 uitgebracht en ondertekend door de ministeries van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu, van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij en van Verkeer en Waterstaat. Daarin wordt gesteld dat het behoud van het erfgoed meer moet zijn dan zorgvuldige conservering. De nota stelt een strategie van “**behoud door ontwikkeling**” voor: *“behoud door ontwikkeling is het devies: door nieuwe gebruiksmogelijkheden te zoeken worden oude landschappen en bouwwerken bewaard. Even zeer gaat het om «ontwikkeling door behoud»: door zuinig te zijn op ons cultureel erfgoed investeren we in ontwikkeling en versterking van identiteit, kennis, woongenot, vestigingsklimaat en toeristisch potentieel.”*³⁶

Gaandeweg groeit ook het besef in Nederland dat het **omgevingsbeleid en het cultuur- en erfgoedbeleid steeds meer met elkaar zijn vervlochten**. In de Nationale Omgevingsvisie (NOVI), de langetermijnvisie van de Nederlandse overheid op de toekomstige inrichting en ontwikkeling van de leefomgeving in Nederland, wordt het “behouden en versterken van cultureel erfgoed en landschappelijke en natuurlijke kwaliteiten van (inter)nationaal belang” benoemd als één van de eenentwintig prioritaire nationale belangen:³⁷ *“bij (stedelijke) groei, verdichting, transformatie of krimp moet rekening worden gehouden met unieke landschappelijke structuren en objecten, cultuurlandschappen (of onderdelen daarvan), archeologische monumenten, gebouwde of aangelegde monumenten, beschermde stads- en dorpsgezichten en (genomineerde) werelderfgoederen en wederopbouwgebieden van nationaal belang. Die kernkwaliteiten kunnen ook benut worden bij ruimtelijke opgaven en transformaties, bijvoorbeeld met de inzet van ruimtelijk ontwerp. Nationale parken kunnen een bijdrage leveren aan grote ruimtelijke opgaven mits de bescherming van de unieke waarden in deze gebieden is gewaarborgd. Dit draagt bij aan een aantrekkelijke leefomgeving met een goed vestigingsklimaat.”*³⁸

³⁵ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Eenheid en verscheidenheid: een zoektocht naar een integrale cultuurhistorische waardestelling van het materiële erfgoed (2014), p. 1

³⁶ Nota “Cultuurhistorische en ruimtelijke inrichting (Belvedere)”, 1999, p. 18.

³⁷ Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Nationale Omgevingsvisie: duurzaam perspectief voor onze leefomgeving, p. 46.

³⁸ Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Nationale Omgevingsvisie: duurzaam perspectief voor onze leefomgeving, p. 61.

In de **Beleidsbrief modernisering monumentenzorg**³⁹ (2009) worden twee belangrijke veranderingen in het monumentenbeleid aangekondigd:

- ▶ Van **objectgericht naar omgevingsgericht**: *“de directe omgeving van een monument is sterk bepalend voor de manier waarop de cultuurhistorische kwaliteit tot zijn recht komt. Ook gebieden zelf hebben immers cultuurhistorische kwaliteiten. Het moderne monumentenbeleid moet beter inspelen op die kwaliteiten. Om dit te bereiken moet er meer samenhang komen tussen de monumentenzorg en de ruimtelijke ordening. Dat vergt ook een nieuwe blik op de rolverdeling van rijk en lokale overheden.”*
- ▶ Van **conserverend naar ontwikkelend**: *“de noodzaak van «behoud door ontwikkeling» wordt al langer onderkend. Met het Belvédère-beleid (zie hogerop) is de aandacht voor het belang van cultuurhistorie in de besluitvorming over ruimtelijke ontwikkeling versterkt. Maar deze benadering moet nog meer verankerd worden, ook bij de professionele partijen in de monumentenzorg. Verder moet er meer verband worden gelegd tussen monumentenzorg en het beleid dat gericht is op maatschappelijke vraagstukken, zoals de herstructurering van aandachts-wijken en de wateropgave.”*

De laatste jaren kenmerken zich door een **grotere publieke betrokkenheid bij erfgoed**: *“een steeds hoger opleidingsniveau, meer vrije tijd en meer financiële middelen spelen daarin een belangrijke rol. Het gevolg van al deze ontwikkelingen is dat niet alleen wetenschappelijke interpretaties van de waarde van erfgoed belangrijk zijn maar ook persoonlijke herinneringen, familiale genealogieën, lokale overleveringen en verhalen. In het verhaal (de betekenis) kan de aansluiting gevonden worden tussen de deskundigen en het publiek.”* Zo wordt gesteld dat meer kennisuitwisseling vanuit verschillende perspectieven over de waarde en betekenis van erfgoed en het behoud, de ontwikkeling en het gebruik van erfgoed het maatschappelijk draagvlak kan vergroten.⁴⁰

Onder minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Engelshoven (2017 - 2022) wordt erfgoed een speerpunt: er gaat 325 miljoen extra naar toe.⁴¹ In haar **beleidsbrief “Erfgoed Telt - De betekenis van erfgoed voor de samenleving”**⁴² tekent ze het erfgoedbeleid van 2018 – 2021 uit. Naast instandhouding zijn **“de waarde van erfgoed voor de leefomgeving”** (met name erfgoed benutten voor ruimtelijke opgaven zoals bv. de energietransities, klimaatadaptatie en de bouw van nieuwe woningen in steden) en de **“verbindende waarde van erfgoed”** (zoveel mogelijk mensen – van jongsaf aan – erfgoed te laten beleven en erbij te betrekken) de belangrijkste beleidspijlers.

In 2019 wordt door het OCW samen met verschillende partners de **“Erfgoed Deal”** getekend. Het programma is een **samenwerkingsverband tussen de rijksoverheid, gemeenten, provincies en maatschappelijke organisaties actief in de ruimtelijke ordening en erfgoedzorg** vanuit het besef dat Nederland de komende jaren voor stevige transformaties staat die het landschap, steden en dorpen zullen hertekenen en waarbij het niet vanzelfsprekend is dat erfgoed erin wordt meegenomen. Zo vragen klimaatadaptatie en energietransitie bv. om hogere dijken, meer windturbines en zonneweiden; vraagt de online-economie om distributie- en datacenters en dienen er tienduizenden nieuwe woningen bijgebouwd te moeten worden. Vanuit de gedachte dat het verleden inspiratie kan bieden voor dit soort opgaven worden in de Erfgoed Deal projecten ondersteund waar met de kracht van ontwerp historische waarden een plek in de toekomst krijgen. Bij de ondertekening van de deal is een afwegingskader opgesteld met een set beoordelingscriteria waaraan een initiatief moet voldoen om in aanmerking te komen voor financiële ondersteuning. De kernvraag daarbij is hoe het aanwezige erfgoed bij kan dragen aan de realisatie van het initiatief.

³⁹ <https://www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/j9wv5epmj1ey0/vi8y8gd6tkzm>

⁴⁰ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Eenheid en verscheidenheid: een zoektocht naar een integrale cultuurhistorische waardestelling van het materiële erfgoed (2014), p. 13.

⁴¹ <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/nieuwe-cultuurvisie-van-engelshoven-extra-geld-voor-educatie-en-erfgoed-we-moeten-cultuur-weer-gaan-waarderen-voor-wat-het-is-b116132c/>

⁴² <https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2018/01/01/erfgoed-telt>

In 2021 presenteerden de ministers van BZK en OCW gezamenlijk het **Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp 2021-2024** (een programma onder de Nationale Omgevingsvisie – zie hogerop). Daarin staat ook de koppeling van omgevingscultuur- en erfgoedbeleid voor concrete inrichtingsopgaven centraal, vanuit *“de gedachte dat er behoefte in de samenleving is aan het faciliteren van co-creatie en het inbrengen van de ontwerp- en verbeeldingskracht van de creatieve sector”*. De ministeries van BZK en OCW stellen voor het Actieprogramma € 4,6 miljoen per jaar beschikbaar.

In de jongste **Meerjarenbrief Cultuur 2023-2025** (met als titel “De kracht van creativiteit”) van de huidige staatssecretaris voor Cultuur en Media Uslu is “Erfgoed voor de toekomst” één van de vijf speerpunten, met ook bijkomende financiële middelen. Zo wordt onder meer het jaarlijkse subsidieplafond van de Subsidieregeling Instandhouding Monumenten (SIM) in de periode 2023-2025 met 20 miljoen euro verhoogd.⁴³ Naast het verderzetten van een programma rond Erfgoed en duurzaamheid is de **koppeling van erfgoed aan maatschappelijke transities** eveneens een belangrijk aandachtspunt. De staatssecretaris wil daarbij samenwerken met het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en andere ministeries, provincies en gemeenten om erfgoed en ontwerp een goede rol te geven in de uitvoering van programma's als Actieprogramma Ruimtelijk Ontwerp, Nationaal Programma Landelijk Gebied, NOVEX, Woningbouw en MOOI Nederland. Ook de “Erfgoed Deal” wordt verdergezet, het programma dat maatschappelijke transities en erfgoed verbindt door de inzet van ontwerp.

Nederland heeft de ambitie om in 2023 het **Verdrag van Faro** te ondertekenen en ontwikkelde een uitvoeringsagenda⁴⁴ om de uitgangspunten van het verdrag samen met het erfgoedveld te vertalen naar de praktijk.⁴⁵ In een Kamerbrief stelt huidig staatssecretaris voor Cultuur en Media Uslu dat dit moet bijdragen aan het dichterbij elkaar brengen van erfgoed met mens en samenleving: *“De sterke professionalisering van de erfgoedzorg in Nederland de afgelopen honderd jaar, heeft ervoor gezorgd dat we goed voor ons erfgoed zorgen. Het heeft er echter ook toe geleid dat de erfgoedzorg steeds meer op afstand van mens en samenleving kwam te staan. Het Verdrag van Faro is een manier om expert en burger, beroepskracht en vrijwilliger en systeem- en leefwereld dichterbij elkaar te brengen. Het Verdrag roept op om iedereen, op elk niveau, de mogelijkheid te bieden met de zorg voor erfgoed aan de slag te gaan. Overheden en erfgoedinstellingen ondersteunen en versterken die kracht. Het gedachtengoed van het Verdrag van Faro daagt de Nederlandse erfgoedpraktijk uit gezamenlijk kritisch na te denken over fundamentele vragen. Waarom bewaren we erfgoed? Voor wie? Hoe betrekken we iedereen en zorgen we dat erfgoed ten goede komt aan de hele samenleving? Hoe maken we ruimte in het systeem voor een andere kijk op erfgoed?”*⁴⁶ Drie kerndoelen staan hierbij centraal:

- ▶ **Het meer gemeengoed in de erfgoedpraktijk maken dat mensen meedoen en kunnen meebeslissen:** door het delen van zeggenschap ervoor te zorgen dat iedereen kan ervaren erbij te horen en medeverantwoordelijk te zijn;
- ▶ **Cultureel erfgoed verbinden aan sociaal-maatschappelijke doelen:** door relaties te leggen met andere thema's, zoals leefbaarheid, wijkverbetering, sociale cohesie, integratie, welzijn, gezondheid, arbeidsparticipatie, openbare orde en veiligheid;
- ▶ **Openstaan voor andere erfgoedopvattingen en meer ruimte bieden aan kennis van burgers:** *“Het verhaal, de betekenis en beleving zijn soms net zo belangrijk, of zelfs belangrijker, dan de fysieke erfenis. En die betekenis kan veranderen in de tijd. Deze houding vraagt om nieuwsgierigheid en lef. Om vervolgens weer te verbinden en te onderzoeken wat dat met bestaande opvattingen en systemen doet.”*

⁴³ <https://www.cultureelerfgoed.nl/actueel/nieuws/2022/11/11/meerjarenbrief-2023-2025-de-kracht-van-creativiteit>

⁴⁴ <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedparticipatie-faro/documenten/publicaties/2022/01/01/uitvoeringsagenda-onderweg-naar-faro>

⁴⁵ <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2023/04/21/nederland-gaat-verdrag-van-faro-ondertekenen>

⁴⁶ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/04/24/verdrag-van-faro-erfgoed-is-mensenwerk>

Waardering en bescherming onroerend erfgoed

Soorten beschermd onroerend erfgoed

Naast bijna 63.000 beschermde rijksmonumenten heeft Nederland nog duizenden provinciale-, gemeentelijke en mobiele monumenten.

- ▶ **Rijksmonumenten:** dit zijn monumenten die van nationale betekenis zijn en die om hun nationale cultuurhistorische waarde door de rijksoverheid zijn aangewezen als beschermd monument. Op dit moment bevat het Nederlandse rijksmonumentenregister 63.000 gebouwde en archeologische rijksmonumenten, waarvan het merendeel woonhuizen zijn. De Minister wijst rijksmonumenten en stads- en dorpsgezichten aan, maar in de praktijk regelt de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed dit. Voor een aanwijzing wordt een waardenstelling uitgevoerd om te bepalen of een monument voldoet aan de criteria om in aanmerking te komen voor aanwijzing. De dienst kan ook een monument van de lijst afvoeren. In het algemeen geldt voor monumenten dat ze van belang worden geacht vanwege hun schoonheid, betekenis voor de wetenschap of cultuurhistorische waarde.
- ▶ **Gemeentelijke monumenten:** panden van regionaal of plaatselijk belang. Gemeenten in Nederland bepalen zelf welke bijzondere gebouwen ze op de gemeentelijke monumentenlijst zetten. Een eigenaar of belanghebbende kan een aanwijzing ook zelf aanvragen. Het monumentenbeleid wisselt van gemeente tot gemeente, maar meestal gebeurt de aanwijzing op basis van de esthetische waarde, cultuurhistorische waarde, architectuurhistorische waarde, cultuurhistorische waarde, architectuurhistorische waarde, stedenbouwkundige waarde of wetenschappelijke betekenis.
- ▶ **Provinciale monumenten:** van de twaalf Nederlandse provincies zijn er maar twee die provinciale monumenten hebben aangewezen: Noord-Holland en Drenthe. Een provinciaal monument krijgt bescherming vanuit de provincie. De provincie Noord-Holland koos door de aanwezigheid van veel kenmerkende objecten als eerste provincie voor het maken van een lijst met provinciale monumenten. In 2007 besloot de provincie Drenthe om ook een lijst samen te stellen. De overige tien provincies kunnen ook zo'n lijst samenstellen, maar hebben dit (nog) niet gedaan.
- ▶ **Beschermde gezichten:** gebieden met een bijzonder cultuurhistorisch karakter, bijvoorbeeld een historische binnenstad. Ruim 400 gebieden in Nederland met een bijzonder cultuurhistorisch karakter zijn gekenmerkt als 'beschermd stads- of dorpsgezicht'. Panden in een door het rijk beschermd gebied hebben niet automatisch de status van beschermd monument. Sinds 2012 wijst de Rijksoverheid geen nieuwe rijksbeschermd stads- en dorpsgezichten meer aan, met uitzondering van gebieden die nog in procedure zijn. In sommige gemeenten is in het beleid vastgelegd dat ze wel nog gemeentelijke stads- en dorpsgezichten aan mogen wijzen. Deze gebieden worden dan op gemeentelijk niveau als beschermd aangemerkt.

Voor archeologisch, stedenbouwkundig, groen en gebouwd erfgoed is er een langere traditie in het methodisch waarderen door deskundigen. De waarderingsbenadering bij cultuurlandschappen is jonger en breder, met meer aandacht voor andersoortige waarden en kent een veelheid van naast elkaar gebruikte methoden.⁴⁷

Zowel bij het (h)erkennen en identificeren als bij het ontwikkelen van erfgoed worden keuzes gemaakt en/of besluiten genomen. Hierbij spelen uiteindelijk ook andere overwegingen dan alleen de cultuurhistorische waarde een rol, zoals beleidsmatige of politieke uitgangspunten, financiële middelen of ambitie. De cultuurhistorische waardenstelling levert een belangrijke inhoudelijke bijdrage aan deze keuzes en besluiten, maar staat los van de uiteindelijke selectie en bescherming van het erfgoed.

---

⁴⁷ Eenheid en verscheidenheid, p. 12.

Waarderingscriteria voor archeologie

De **waarderingscriteria voor archeologie** zijn gebaseerd op de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) voor archeologische vindplaatsen (Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, 1994). Drie hoofdcriteria spelen mee:

- ▶ **Waardering op belevingsaspecten:** "schoonheid" (de esthetisch-landschappelijke waarde van een archeologisch monument, die in de zichtbaarheid van de vindplaats tot uiting komt) en "herinneringswaarde" (de 'herinnering' die het archeologisch monument oproept over het verleden).
- ▶ **Waardering op fysieke criteria:** "gaafheid" is de mate van het niet-verstoord zijn van archeologische overblijfselen en de stabiliteit van de fysieke omgeving.
- ▶ **Conservering:** de mate waarin archeologisch vondstmateriaal bewaard is gebleven.
- ▶ **Waardering op inhoudelijke criteria:** als de bovenstaande stappen in het proces van waardering zijn doorlopen, staat vast welke archeologische vindplaatsen behoudswaardig zijn op basis van hun fysieke toestand. Vervolgens komt de waardering op basis van inhoudelijke kwaliteit.
  - De zeldzaamheidswaarde: de mate waarin een bepaald type monument schaars is (of is geworden) voor een periode of in een gebied.
  - De informatiewaarde: de betekenis van een monument als bron van kennis over het verleden.
  - De ensemblewaarde (of contextwaarde): de meerwaarde die aan een monument wordt toegekend, vanwege de archeologische-en landschappelijke context.
  - De representativiteit: de mate waarin een bepaald type monument karakteristiek is voor een periode, dan wel een gebied.

Waarderingscriteria voor gebouwd en groen erfgoed

In Nederland zijn veel verschillende partijen betrokken bij de waardering van gebouwd erfgoed. Binnen de overheid wordt zowel door het rijk (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed), provincies als gemeenten gewaardeerd. Er is geen algemeen vastgestelde of (wettelijk) erkende waarderingsmethodiek door alle betrokken partijen, maar in de praktijk blijken de waarderingscriteria uit het Monumenten Selectie Project (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 1980) nog altijd de meest toegepaste.

Waarderingscriteria gebouwd erfgoed uit het Monumenten Selectieproject

Cultuurhistorische waarden

- ▶ belang van het object/complex als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaaleconomische en/of geestelijke ontwikkeling (en);
- ▶ belang van het object/complex als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of bestuurlijke ontwikkeling;
- ▶ belang van het object/complex als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);
- ▶ belang van het object/complex wegens innovatieve waarde of pionierskarakter.

Architectuurhistorische waarden

- ▶ Bijzonder belang van het object/complex voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;
- ▶ bijzonder belang van het object/complex voor het oeuvre van een bouwmeester of architect;
- ▶ belang van het object/complex wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;
- ▶ belang van het object/complex wegens het bijzondere materiaalgebruik en/of de ornamentiek;
- ▶ belang van het object/complex wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur (onderdelen).

Ensemblewaarden

- ▶ Betekenis van het object/complex als essentieel onderdeel van een groter geheel, dat cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en stedenbouwkundig van (inter)nationaal belang is;
- ▶ bijzondere betekenis van het object/complex wegens de situering, verbonden met de ontwikkeling/uitbreiding van een streek, stad, dorp of wijk;
- ▶ bijzondere betekenis van het complex wegens de wijze van verkaveling/inrichting/ voorzieningen;
- ▶ bijzondere betekenis van het object/complex voor het aanzien van een streek, stad, dorp of wijk;
- ▶ hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing en de historisch-ruimtelijke relatie met groenvoorzieningen, wegen, wateren en/of bodemgesteldheid.

Gaafheid/Herkenbaarheid

- ▶ Belang van het object/complex wegens de architectonische gaafheid van ex- en/of interieur;
- ▶ Belang van het complex wegens de hoogwaardige architectonische kwaliteit van de samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, en tuinaanleg e.d.);
- ▶ Belang van het object/complex in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving.

Zeldzaamheid

- ▶ Belang van het object/complex wegens architectuurhistorische, bouwtechnische, typologische en functionele zeldzaamheid, eventueel verbonden met een bijzondere ouderdom;
- ▶ Uitzonderlijk belang van het object/complex wegens één of meer van de onder I t/m IV genoemde kwaliteiten.

Elk van de deelwaarden wordt getoetst aan de hand van de criteria gaafheid (authenticiteit) en zeldzaamheid.

Waarderingscriteria voor gebieden met een bijzonder historisch karakter

Er is geen algemeen vastgestelde of erkende waarderingsmethodiek voor gebieden met een bijzonder historisch karakter, maar in de praktijk worden hier ook de criteria uit het Monumenten Selectie Project veelvuldig toegepast.

De criteria worden in de praktijk vaak aangevuld en/ of gespecificeerd om ze te kunnen toepassen op gebieden of structuren.⁴⁸

---

⁴⁸ Eenheid en verscheidenheid, p. 26.

Waarderingscriteria voor cultuurlandschappen

De waarderingsbenadering bij cultuurlandschappen is jonger en breder, met meer aandacht voor andersoortige waarden. Dit heeft geleid tot een veelheid van naast elkaar gebruikte methoden. Typerend voor de periode na 2005 is de koppeling van cultuurlandschap aan andere thema's zoals publieksbeleving en publieksparticipatie, waarbij er ook oog is voor de mate van beleving van het landschap door bewoners en bezoekers in combinatie met de verhalen die met dat landschap verbonden zijn, naast de meer wetenschappelijk inbreng van inhoudelijke deskundigen.

Op nationaal niveau is er voor cultuurlandschappen nooit daadwerkelijk een daarop afgestemd beschermingsprogramma van de grond gekomen en is er dus ook geen waardenkader. Op provinciaal en gemeentelijk niveau zijn er wel waarderingsuitvoeringen uitgevoerd, door onder andere particuliere onderzoeksbureaus of aan de hand van waardenkaarten. Doorgaans worden daarbij criteria zoals kenmerkendheid/ representativiteit, gaafheid, zeldzaamheid en samenhang worden gehanteerd. Sinds ongeveer 2004 is de Landschapsbiografie ontwikkeld, een breder disciplinaire benadering van landschappen, waar ook de beleving van erfgoed bij burgers en de participatie van die burgers bij de waardering van landschappen een onderdeel van kan zijn.

Recente ontwikkelingen m.b.t. waarderingscriteria

Het denken in Nederland rond een breder waarderingskader voor onroerend erfgoed zet zich verder. Een onderzoek van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed stelt dat het nieuwe perspectief op erfgoed en erfgoedzorg, zoals zich dat de afgelopen drie tot vier decennia ontwikkeld heeft, om een verbreding vraagt van het waardebegrip: *“een brede afweging waarbij vanuit meerdere invalshoeken wordt gekeken naar de waarde van erfgoed, kan ons op allerlei gebieden nieuwe inzichten geven in het belang van erfgoed. De waarde van erfgoed wordt bijvoorbeeld ook bepaald door de rol van erfgoed in: het economisch verkeer of de alledaagse omgeving; de vormgeving van de identiteit van personen en groepen en van horizontale en verticale verschillen tussen personen of groepen; de vormgeving van sociaal-maatschappelijke of levensbeschouwelijke waarden. Naast cultuurhistorische waarde gaat het om gebruikswaarde, ruilwaarde, belevingswaarde, status en identiteit en om normen en waarden.”*

Een in 2022 uitgevoerde beleidsdoorlichting van de doelmatigheid en doeltreffendheid van het Nederlandse erfgoedbeleid tussen 2016 – 2021 schetst 4 uitdagingen voor het Nederlandse erfgoed en het erfgoedbeleid⁴⁹:

1. De wijzigende bevolkingssamenstelling in Nederland over de afgelopen decennia, die vragen oproept over welke representatie en welk vertelperspectief passend zijn.
2. De maatschappij in zijn geheel die andere vragen stelt aan het erfgoed dan vroeger: “daar waar in het verleden bij instandhouding de nadruk lag op het fysieke behoud gaat het tegenwoordig ook vaker om de maatschappelijke betekenis van erfgoed en de vraag hoe het erfgoed verbonden kan worden met andere maatschappelijke domeinen en partijen binnen en buiten het cultuurlandschap. Deze ontwikkeling vraagt om een meerstemmige visie op het erfgoed.
3. Hoe erfgoed te verduurzamen of hoe om te gaan met andere aanpassingen in de fysieke leefomgeving zonder dat de culturele waarde en kwaliteit van het erfgoed wordt aangetast. De grote ruimtelijke opgaven in Nederland op het terrein van woningbouw, verduurzaming en klimaatadaptatie staan soms op gespannen voet met het duurzaam behoud van erfgoed.
4. De sterk afgenomen kwaliteit en capaciteit van gemeentelijke erfgoedmedewerkers waarmee de kwaliteit van het toezicht en de handhaving op het behoud en beheer van (gemeentelijk) erfgoed onder druk komen te staan.

---

⁴⁹ Annelies van der Horst, Oberon Nauta, Ronald Nijboer & Jurjen Weemstra, Beleidsdoorlichting Erfgoed (2022), p. 6.

De verbinding verder zoeken met de maatschappij en overgaan tot **het meer gemeengoed in de erfgoedpraktijk maken dat mensen meedoen en kunnen meebeslissen** door het delen van zeggenschap is ook het voornemen van huidig staatssecretaris voor Cultuur en Media Uslu bij de uitvoering van het Verdrag van Faro dat Nederland in 2023 wil tekenen. Binnen de uitvoeringsagenda rond het Verdrag van Faro is een werkgroep rond participatief waarden⁵⁰ aan de slag. Bij gebouwd en ruimtelijk erfgoed wordt nagedacht over *community mapping* en andere manieren om burgerwaardering een plek te geven in omgevingsvisies en bij het aanwijzen van monumenten.⁵¹ Verschillende gemeenten experimenteren met burgerparticipatie als het gaat om de waardering van erfgoed van bv. de periode na 1965⁵² en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed doet zelf verkennend onderzoek naar hoe hiervoor een geschikt instrumentarium kan worden uitgebouwd.⁵³

Huidig ondersteuningsinstrumentarium

Voor het erfgoed zelf

De belangrijkste financieringsinstrumenten voor beschermd gebouwd erfgoed in Nederland zijn:

- ▶ **Subsidies vanuit de rijksoverheid:** eigenaars van een rijksmonument kunnen aanspraak maken op subsidies voor instandhouding of voor herbestemming:
  - **Subsidie instandhouding monumenten:** voor eigenaren van rijksmonumenten die van oorsprong geen woonfunctie hebben zoals boerderijen, kerken, fabrieken en molens (ook groene en archeologische monumenten vallen hieronder). Met deze subsidie kan een gedeelte van het onderhoud van een monument gefinancierd worden op basis van een instandhoudingsplan over een periode van 6 jaar.
  - **Woonhuissubsidie:** voor particuliere eigenaren van rijksmonumenten met een woonfunctie. Bedoeld voor kosten van reguliere onderhouds- en restauratiewerkzaamheden aan monumentale onderdelen van het rijksmonument.
  - **Herbestemmingssubsidie:** voor eigenaars en/of bewoners van een rijksmonument. Bedoeld voor een haalbaarheidsonderzoek naar herbestemming en voor het wind- en waterdicht maken van het pand.
- ▶ **Regionale fondsen en subsidies:** een aantal provincies en gemeenten (in samenwerking met het Nationaal Restauratiefonds) een eigen fonds voor restauratie en onderhoud van provinciale- of gemeentelijke monumenten.
- ▶ **Laagrentende lening bij het Restauratiefonds:** voor de kosten van de restauratie van een monumentaal pand is het onder bepaalde voorwaarden mogelijk om een hypothecaire laagrentende lening aan te vragen bij het Nationaal Restauratiefonds. Het fonds helpt ook met het opstellen van een business case rond een monument.

Voor de verbinding van erfgoed en de leefomgeving

Zoals we in de paragraaf over de visie op erfgoedzorg beschreven, wil Nederland erfgoed beschermen in de leefomgeving, maar ook benutten als inspiratiebron voor ruimtelijke opgaven, zoals de energietransitie of de bouw van woningen. De belangrijkste instrumenten voor **erfgoed en leefomgeving** (van belang voor rijksbeschermde stads- en dorpsgezichten, werelderfgoed- en wederopbouwgebieden en cultuurlandschappen) zijn:

---

⁵⁰ <https://faro.cultureelerfgoed.nl/groups/30-faro-participatief-waardenen/welcome>

⁵¹ Erfgoedveld in samenwerking met het Faro-team van de RCE, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: Onderweg naar Faro: uitvoeringsagenda, 2022.

⁵² <https://faro.cultureelerfgoed.nl/thoughts/474>

⁵³ <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/monumenten-aanwijzen-en-afvoeren/documenten/publicaties/2019/01/01/post-65-verkenningen>

- ▶ De **Erfgoed Deal**⁵⁴: een samenwerkingsverband tussen de rijksoverheid, gemeenten, provincies en maatschappelijke organisaties actief in de ruimtelijke ordening en erfgoedzorg om met behulp van erfgoed oplossingen te zoeken voor ruimtelijke opgaven en daarbij behorende (maatschappelijke) uitdagingen. De projecten of initiatieven richten zich op vier hoofdthema's: landbouw en natuur; energie en economie; wonen en mobiliteit; en water en bodem. Inmiddels zijn er tussen 2020 en 2022 36 projecten toegewezen in de Erfgoed Deal. Met cofinanciering van minimaal de rijksbijdrage dragen ook andere overheden en maatschappelijke organisaties bij aan de realisatie van projecten.
- ▶ **Actieprogramma ruimtelijk ontwerp**: een programma onder de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) waarin de koppeling tussen het omgevings-, cultuur- en erfgoedbeleid voor concrete inrichtingsopgaven centraal staat, vanuit de gedachte dat er behoefte in de samenleving is aan het faciliteren van co-creatie en het inbrengen van de ontwerp- en verbeeldingskracht van de creatieve sector.

Inspiratie voor de Vlaamse context

Het verbinden van erfgoed met de leefomgeving, met de maatschappij en de evolutie naar gedeeld zeggenschap is in ontwikkeling in Nederland. Om het eigenaarschap van de samenleving te ondersteunen, is er uitwisseling van kennis en intensievere verbindingen nodig is tussen burgerinitiatieven, erfgoedvrijwilligers, -gemeenschappen en -professionals, erfgoed- en maatschappelijke instellingen, ondernemers en overheden. De afgelopen jaren zijn al stappen gezet om de samenwerking te intensiveren: een aantal provinciale erfgoedhuizen nam het initiatief tot een erfgoedcoalitie. Ook andere partijen sluiten aan, waaronder kennisinstellingen en vrijwilligersorganisaties. Ze onderzoeken hoe zij hun kennis over erfgoedparticipatie kunnen vergroten en samen faciliteiten en instrumenten kunnen ontwikkelen voor de praktijk. Verschillende gemeenten experimenteren met burgerparticipatie als het gaat om de waardering van erfgoed van bv. de periode na 1965.

Met de Uitvoeringsagenda "Op weg naar Faro" wil Nederland deze weg verder bewandelen. Daarbij wordt ook aangegeven dat er nood is aan een frisse kijk op de financiële kaders voor erfgoed(zorg). Drie verbeterpunten worden hiertoe gesignaleerd:

- ▶ **De toegankelijkheid en inclusiviteit van projectsubsidies voor erfgoed verbeteren** door in te zetten op 'brugfuncties': mensen die een vertaalslag maken tussen aanvrager en geldverstrekker en hulp bieden. Daarnaast wordt ook aangegeven dat regelingen meer vanuit het perspectief van de aanvrager dienen te worden bekeken;
- ▶ **De "gedeelde zorg" vertalen in financiële kaders**: door te exploreren hoe het zogenaamde "uitdaagrecht" kan bijdragen aan een financieringsvorm waarin private organisaties, stichtingen en verenigingen de overheidstaken op het gebied van erfgoed vervullen tegen een financiële tegemoetkoming. Met het uitdaagrecht kunnen inwoners hun overheid uitdagen om de uitvoering van een taak over te nemen (al dan niet met een bijhorend budget). Het Nederlandse wetsvoorstel "Versterking participatie op decentraal niveau" biedt overheden kaders voor een dergelijk "uitdaagrecht".
- ▶ **Meer aandacht voor financiering buiten het erfgoeddomein**: bijvoorbeeld als erfgoedinitiatieven positief bijdragen aan welzijn, integratie of wijkverbetering.

Nederland ontwikkelde in het verleden waarderingskaders voor verschillende vormen van erfgoed (gebouwen, landschappen, archeologie, ...), die echter steeds waren opgebouwd rond de materiële en cultuurhistorische waarden. Het denken rond een breder waarderingskader voor onroerend erfgoed is echter ingezet. Een onderzoek van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed stelt dat het nieuwe perspectief op erfgoed en erfgoedzorg, zoals zich dat de afgelopen drie tot vier decennia ontwikkeld heeft, om een verbreding vraagt van het waarde-begrip: "een

⁵⁴ <https://www.erfgoeddeal.nl>

brede afweging waarbij vanuit meerdere invalshoeken wordt gekeken naar de waarde van erfgoed, kan ons op allerlei gebieden nieuwe inzichten geven in het belang van erfgoed. De waarde van erfgoed wordt bijvoorbeeld ook bepaald door de rol van erfgoed in: het economisch verkeer of de alledaagse omgeving; de vormgeving van de identiteit van personen en groepen en van horizontale en verticale verschillen tussen personen of groepen; de vormgeving van sociaal-maatschappelijke of levensbeschouwelijke waarden. Naast cultuurhistorische waarde gaat het om gebruikswaarde, ruilwaarde, belevingswaarde, status en identiteit en om normen en waarden."

B.3.2 Case studie: Schotland

Visie: Spil voor een duurzame toekomst

Waardenkader

(Bron: Our Place in Time; Our Past, Our Future; Interview)

Het eerste visiedocument dat werd opgesteld na het toewijzen van het culturele domein aan de Schotse overheid, is *Our Place in Time*, opgesteld in 2014. Het was lange tijd de voornaamste leidraad om een coherente benadering tot erfgoedzorg in Schotland te ontwikkelen, en de sector van een strategie te voorzien die erfgoed ook meer zichtbaarheid geeft op beleidsvlak.

In 2023 is een nieuw visiedocument gepubliceerd, *Our Past, Our Future, The Strategy for Scotland's Historic Environment*. Het grootste inhoudelijke verschil tussen beide documenten is de sterke nadruk die de recente strategie plaatst op het ecologische aspect van de erfgoedzorg, de belangen van de lokale gemeenschappen en het welzijnsbevorderend aspect van erfgoed. Dit in antwoord op de grote maatschappelijke uitdagingen van vandaag, en in lijn met de doelstellingen van overheidsactoren in andere domeinen.

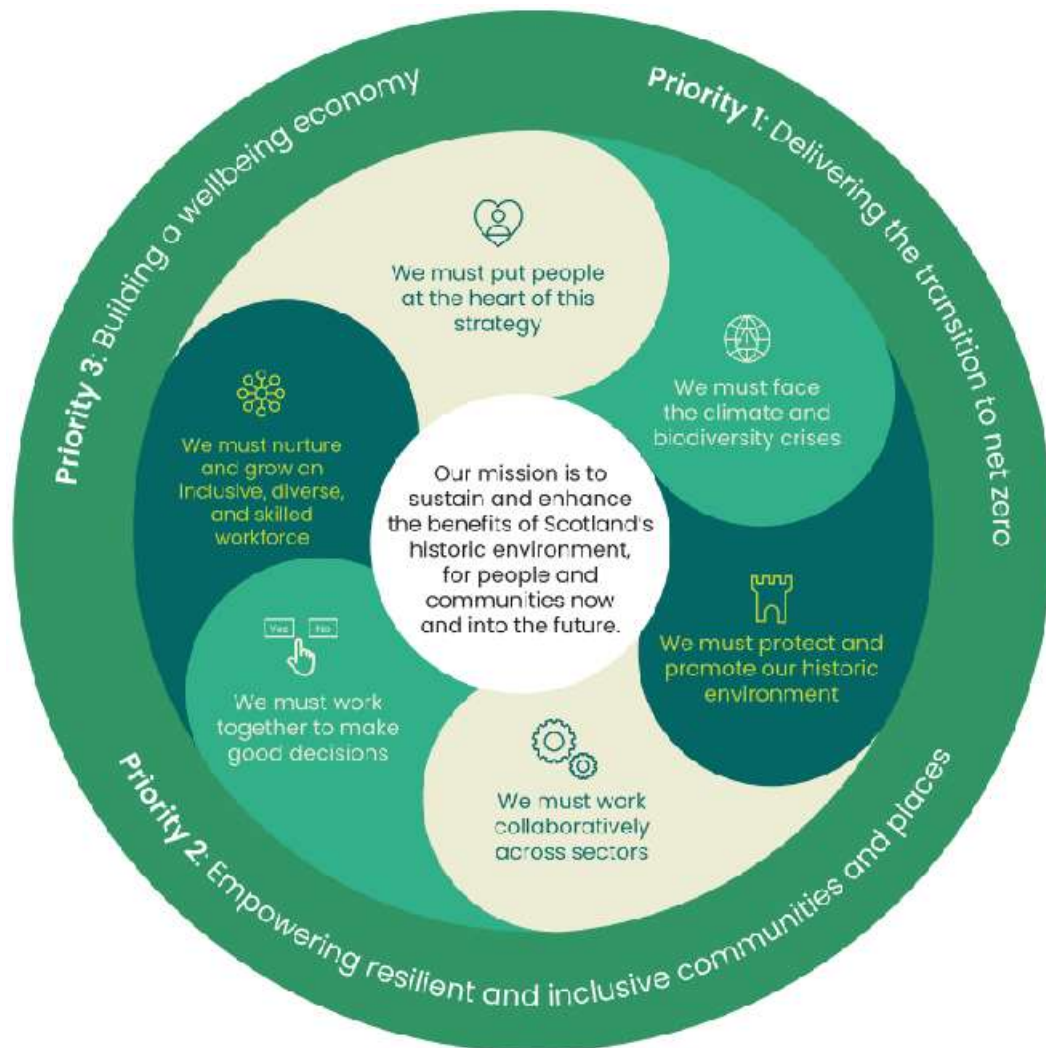
Aan de basis van de nieuwe visie ligt het besef dat erfgoed mee moet evolueren om relevant en breed gedragen te blijven in de maatschappij, wat een aanpassing betekent ten aanzien van de voorgaande, behoudsgezinde benadering tot erfgoedzorg die een obstakel bleek te zijn in het aanzicht van verandering. Dit is ook een mentaliteitsverandering die Historic Environment Scotland heeft geïnternaliseerd in haar werking. Het klimaat wordt gezien als de grootste drijfveer voor deze wijziging.

De prioriteiten die worden uiteengezet in de nieuwe visie, *Our Past, Our Future*, zijn:

- ▶ De overgang naar netto nul realiseren ('net zero')
  - Doelstelling 1: Minder emissies door de historische omgeving.
  - Doelstelling 2: De historische omgeving is klimaatbestendiger.
  - Doelstelling 3: Betere trajecten voor vaardigheden in de historische omgeving.
- ▶ Empowerment van veerkrachtige en inclusieve gemeenschappen en plaatsen.
  - Doelstelling 4: Organisaties die zorg dragen voor de historische omgeving beschikken over de juiste vaardigheden en zijn veerkrachtiger.
  - Doelstelling 5: Gemeenschappen hebben meer mogelijkheden om deel te nemen aan de besluitvorming over de historische omgeving.
  - Doelstelling 6: De historische omgeving is meer divers en inclusief.
- ▶ Bouwen aan een welzijnseconomie

- Doelstelling 7: De historische omgeving levert een verantwoorde bijdrage aan de economie van Schotland.
- Doelstelling 8: De historische omgeving biedt eerlijk werk.
- Doelstelling 9: Meer betrokkenheid bij de historische omgeving, met een focus op activiteiten die het welzijn vergroten.

HES, Our Past, Our Future (2023), p. 6.

De eerste twee doelstellingen worden verderop uitgediept.

Beleidsdomeinen

Scotland Minister for Culture, Europe and International Development

Actoren

(Bronnen: *Historic Environment Scotland Act 2014*, *Our Past, Our Future*, HES, *Annual operating plan 2022-2023*, interview)

- ▶ In het Verenigd Koninkrijk is erfgoed een gedecentraliseerde aangelegenheid voor alle landen. Elk deel van het Verenigd Koninkrijk heeft een eigen erfgoedagentschap.
- ▶ Het 'lead body' voor de erfgoedzorg in Schotland, **Historic Environment Scotland**, is de voornaamste adviserende organisatie op het vlak van de historische omgeving voor de Schotse ministers.
  - Hun verantwoordelijkheden worden omschreven als de identificatie en registratie van de historische omgeving, het begrijpen en interpreteren van de historische omgeving, het leren over en het voorlichten van anderen over de historische omgeving, het beschermen en beheren van de historische omgeving, het behoud en de verbetering van de historische omgeving.
  - Zelf beschrijven ze hun belangrijkste taken als beleidsadvies aan de minister, evenals het toekennen van overheidssubsidies (14,5-15 miljoen pond per jaar), onderzoek, aanduiden van 'scheduled monuments', en advies aan lokale autoriteiten. Ze doen niet aan supervisie van individuele erfgoedprojecten, behalve wanneer het gaat over 'scheduled monuments', waar heel weinig aanpassingen toegestaan zijn. Wel kunnen ze gecontacteerd worden door eigenaars voor advies. Eén van de manieren waarop ze dit proberen te doen is via de [Traditional Buildings Health Check](#).
  - In hun jaarplan voor 2022-2023 linken verschillende van de ondernomen acties aan de doelstellingen die voorop gesteld worden in *Our Past, Our Future*: onder meer de doelstellingen op vlak van onderzoek naar de historische omgeving en de impact van de klimaatcrisis; alsook de doelstellingen op vlak van het ondersteunen van de ontwikkeling van kennis, skills en materiaal dat nodig om te zorgen voor het erfgoed, in het bijzonder in respons op de klimaatcrisis en de impact ervan op erfgoed.
  - Opvallend: HES staat ook in voor het beheer van 350 erfgoedsites in Schotland, die door hen gerund worden voor culturele en commerciële (voornamelijk toeristische) doeleinden. Een voorwaarde voor hun werking is dat 60-70% van hun werkingsbudget komt van deze inkomsten (exclusief de subsidies die ze toekennen).
- ▶ **Lokale besturen ('City Councils')** zijn de lokale autoriteit voor het verlenen van toestemming voor alle planningszaken, inclusief die aangelegenheden met betrekking tot opgelijste erfgoedobjecten. Net zoals Engeland, werkt Schotland met een sterk gecentraliseerd systeem waarbij de financiën en de strategie van de nationale overheid komt, en lokale autoriteiten beperkte autonomie hebben om een eigen beleid te voeren. Ze zijn gebonden door het nationaal beleid, in het bijzonder het 'National Planning Framework'. Elk lokaal bestuur moet ruimteplannen hebben die in lijn zijn met de nationale leidraden omtrent de bescherming van de historische omgeving.

Verschillende regionale initiatieven zijn opgezet door de Schotse overheid om de afstand tussen het nationale en lokale niveau te overbruggen rond bepaalde thema's. Zo zijn er de 'Regional Economic Partnerships', samenwerken tussen lokale overheden die inzetten op de economische ontwikkeling van regio's. Erfgoedzorg als onderdeel van het toeristische luik van deze partnerschappen maken deze programma's belangrijk voor de erfgoedzorg. Gezien het bestaan van deze en andere aanvullende financieringsmogelijkheden, volgt HES deze initiatieven ook op.

Ter ondersteuning van het erfgoedbeleid in de grotere steden, zijn de **City Heritage Trusts** opgezet, om de historische gebouwen en sites in de steden te beschermen, renoveren en promoten via subsidies, technisch advies en capacity-building. Deze organisaties worden gefinancierd via HES en de 'City Councils', en bestaan voor de steden Aberdeen, Stirling, Inverness, Glasgow. In Edinburgh is er de organisatie Edinburgh World Heritage, ook gedeeltelijk gefinancierd door HES, die zorg draagt voor de Werelderfgoed site 'Old and New Towns of Edinburgh'.

- ▶ Het Verenigd Koninkrijk kent een sterke traditie van 'trusts' en 'charities' die aan filantropie doen, ook in de sector van erfgoed. De **National Trust of Scotland** is de grootste charity voor erfgoedzorg in Schotland, die zorg draagt voor 88 eigendommen, 300 000+ artefacten en meer dan 76 000 hectare aan platteland en bos.

Ook vrijwilligersorganisaties en lokale gemeenschapsorganisaties zijn talrijk in de erfgoedsector en zijn belangrijke spelers. Op nationaal niveau worden ze ondersteund door de **Heritage Network Trust**, dat een platform aanbiedt voor leden door middel van peer-to-peer ondersteuning, het delen van kennis en het ontwikkelen van vaardigheden. Archaeology Scotland vervult deze rol voor de archeologische sector. Ook zijn er de **Building Preservation Trusts**, die samenwerken met lokale gemeenschappen en vrijwilligers om historische gebouwen te beschermen en renoveren. Een goed voorbeeld is de [Scottish Historic Buildings Trust](#). Tot slot is er de **Built Environment Forum Scotland**, een platform voor organisaties actief in de bouwsector in Schotland, zowel historisch en hedendaags. Naast informatie verstrekken over trends in de sector en het organiseren van uitwisselingsmomenten, doet BEFS ook aan lobbywerk bij het Schotse Parlement als intermediair orgaan tussen sector en overheid.

- ▶ Een belangrijke rol is weggelegd voor het **Heritage Lottery Fund**, de grootste subsidieverstrekker voor erfgoedzorg in het Verenigd Koninkrijk.

Samenspel actoren (verticaal en horizontaal)

(Bron: interview)

Door het noodzakelijke opsplitsen van domeinen tussen verschillende ministeries en agentschappen zal er altijd wrijving bestaan tussen de verschillende visies die er bestaan op erfgoed vanuit hun respectievelijke opdracht. Maar over het algemeen wordt er gecoördineerd tussen de agentschappen bij het uitvoeren van de doelstellingen van de Schotse overheid.

Financiële en andere ondersteuning

(Bron: Grants Framework; website, interview)

De focus van het subsidieprogramma van HES in het verleden was het ondersteunen van de conservatie en reparatie van het erfgoed, om de historische omgeving voor de toekomst te beschermen en een markt te onderhouden voor traditionele skills en materialen. Daarnaast werd ook sterk ingezet op de regeneratie van historische stadscentra via erfgoedprojecten, en capacity-building.

Naar aanleiding van COVID-19, en de druk die er kwam op de middelen voor eigenaars om aan onderhoud en reparatie te doen, samen met verminderde bezoekersinkomsten en onzekerheid, werd er gekeken vanuit HES naar de mogelijkheid om meer flexibele steun te verlenen, en het aanvragen van subsidies te stroomlijnen, toegankelijker en gebruiksvriendelijker te maken.

Zes 'Grants Priorities' werden gekozen als leidraad voor de subsidies, en aanvragers worden gevraagd om aan te geven hoe hun voorstellen aanleunen bij die prioriteiten:

- ▶ Prioriteit 1: het begrip van, en de betrokkenheid bij, de historische omgeving van Schotland
- ▶ Prioriteit 2: Het verbeteren van het gebruik van de historische omgeving door gemeenschappen om aan placemaking te doen
- ▶ Prioriteit 3: De veerkracht van Schotland's historische omgeving verbeteren
- ▶ Prioriteit 4: Het gebruik van de historische omgeving als katalysator voor klimaatactie
- ▶ Prioriteit 5: De kwaliteit en toegankelijkheid tot het aanleren van skills in het werk rond de historische omgeving verbeteren
- ▶ Prioriteit 6: De economische voordelen van de historische omgeving op een duurzame en inclusieve manier verhogen

Ook de beschikbare subsidies zijn aangepast aan dit nieuwe perspectief:

- ▶ 'Historic Environment Grants Programme': Deze subsidie kan een breed scala van projecten steunen die duidelijk verband houden met en ten goede komen aan de historische omgeving van Schotland. De subsidie is open voor iedereen, maar de focus ligt op non-profits. Privé-eigenaars en commerciële organisaties zijn minder relevant.
- ▶ 'Partnership Fund': Deze subsidie staat open voor aanvragen van organisaties uit de derde sector die strategische resultaten met een nationaal effect voor het historische milieu van Schotland of de Schotse sector van het historische milieu leveren. Tot de aanvragers behoren onder meer charities die een bemiddelende rol spelen of een specifiek activiteitengebied binnen de sector vertegenwoordigen.
- ▶ 'Heritage and Place Programme': Dit is een gebiedsgebonden financieringsprogramma dat wil bijdragen tot de ontwikkeling van levendige en duurzame plaatsen in Schotland door middel van door de gemeenschap geleid herstel van de historische omgeving. Het ondersteunt de ontwikkeling en uitvoering van op het erfgoed gerichte projecten binnen beschermde gebieden, of anderszins onderscheidende erfgoedgebieden met erkenning door de plaatselijke autoriteiten. Aanvragen kunnen worden aanvaard van plaatselijke autoriteiten, autoriteiten van nationale parken en in Schotland gevestigde organisaties zonder winstoogmerk met voldoende ervaring. Individuele eigenaars komen niet in aanmerking om rechtstreeks een aanvraag voor dit programma in te dienen.

Naast de subsidies aangeboden door HES, bieden ook de City Heritage Trusts subsidies aan binnen de grotere steden, voornamelijk gelinkt aan reparatie, evenals Trusts en overheidsprogramma's. Zo maken de Britse en Schotse overheden regelmatig financiering beschikbaar binnen thematische regionale ondersteunings- en ontwikkelingsprogramma's, waar erfgoed ook kan onder vallen, als onderdeel van een regeneratieproject of toerisme project. Voorbeelden van zulke programma's zijn:

- ▶ [Regeneration Capital Grant Fund](#)
- ▶ [Level-up Fund](#)
- ▶ [Community Led Local Development Funds](#)

Uitdieping motieven rond onroerenderfgoedzorg

'The Global Climate Emergency'

(Bronnen: the global climate crisis; our past, our future; Climate action plan; interview)

In 2019 verklaarde het Schotse parlement een globale klimaatcrisis, en was één van de eerste landen in de wereld om dat te doen. Daarbij werd de doelstelling gesteld om tegen 2045 een uitstoot van 'net zero' te halen. Dit werd vertaald naar klimaatactieplannen in de verschillende beleidsdomeinen, inclusief erfgoed. In de strategische visie 'Our Past, Our Future' is één van de drie prioriteiten de overgang naar 'net zero' realiseren in de erfgoedsector; het 'Climate Action plan 2020-2025' spreekt van de urgentie om in de erfgoedzorg ecologische waarden na te streven om de impact van de klimaatsopwarming op te kunnen vangen. In de Schotse erfgoedsector worden de gevolgen al gevoeld: onkruid groeit veel sneller terug, de kust erodeert met alle gevolgen voor de erfgoedsites ter plekke, en de winters worden steeds warmer en natter, met type regenstormen waar het erfgoed niet op voorzien is. Van de 350 erfgoedsites die HES uitbaat, zijn er normaal ongeveer 71 open voor het publiek. Verschillende sites zijn na COVID-19 gesloten, nadat inspecteurs verregaande degradatie hebben ontdekt door een hiaat in het onderzoek, met loshangend metselwerk dat een gevaar vormt voor bezoekers.

Met het net-zero beleid van de Schotse overheid zet ook de erfgoedsector in op het bereiken van klimaatneutraliteit voor het historische patrimonium in Schotland. Dit is geen eenvoudige opgave, gezien het

vaak conflicterende karakter van de ecologische en historische waarden van erfgoed. Een hoofd van onderzoek en klimaatsverandering is aangesteld bij HES en een actieplan werd opgesteld met 7 werkthema's:

- ▶ **Klimaatimpact en -aanpassing door:**
  - het weerstandsvermogen vergroten door risicobeoordeling met betrekking tot klimaatverandering te integreren in beleid en activiteiten;
  - het leveren van innovatieve en voorbeeldige praktijken wat betreft klimaatadaptatie en als zodanig internationaal worden erkend;
  - klimaatadaptieve oplossingen nastreven die zullen bijdragen tot emissiereductie, minimale milieueffecten en duurzaamheid bevorderen;
  - onderhoud en reparatie blijven bevorderen als eerste verdedigingslinie tegen de gevolgen van klimaatverandering en als basis voor duurzaam beheer;
  - veranderingen in de bredere historische omgeving stimuleren door tegen 2022 acties rond klimaatverandering in de subsidieregelingen op te nemen;
  - leiderschap bij het beheer van het verlies van erfgoedaspecten op een manier die het meeste voordeel oplevert en tegelijkertijd de onvermijdelijke gevolgen van de klimaatverandering aanvaardt.
- ▶ **Energie- en koolstofbeheer door:**
  - Tegen 2045 'net zero' te worden door de jaarlijkse emissiereductiedoelstellingen in de komende tien jaar en daarna te verdubbelen. Dit doel zal worden geëvalueerd en herzien in overeenstemming met de verwachtingen van de Schotse regering ten aanzien van overheidsinstanties;
  - tegen 2032 de sites niet meer met gas te verwarmen, maar al de nodige energie uit hernieuwbare bronnen te betrekken;
  - waar de sites in het hart van gemeenschappen liggen, deze te ontwikkelen als knooppunten ter ondersteuning van wijkbrede energienetwerken;
  - tegen 2028 de energie-efficiëntie op alle sites te optimaliseren;
  - Aan te tonen dat traditionele gebouwen deel uitmaken van de oplossing en niet van het probleem.
- ▶ **Circulaire economie door:**
  - voorrang te geven aan de aankoop van goederen die een duidelijke herkomst hebben, een lange levensduur hebben, hergebruikt, gerepareerd, opgeknapt of opgewaardeerd kunnen worden en waarvan de route naar recycling of terugkeer naar de biosfeer duidelijk is vastgelegd;
  - tegen 2025 minder dan 5% van ons afval te storten;
  - het recyclingpercentage tegen 2025 te doen stijgen tot 70%;
  - de gebruikte bedrijfsmodellen herzien volgens de circulaire principes;
  - het onderhoud en hergebruik van historische gebouwen bepleiten als een manier voor vermeden en opgenomen koolstof;
  - het HQ-project een baanbrekend voorbeeld laten zijn.
- ▶ **Duurzaam reizen door:**
  - de activa en bezoekers proactief te beheren om ten volle rekening te houden met de huidige en toekomstige economische, sociale en milieueffecten;

- het streven naar het terugdringen van bezoeken met hoge emissies aan onze sites om de negatieve milieueffecten van het toerisme te verminderen;
  - het herzien van het winkelaanbod en de toeleveringsketens om ervoor te zorgen dat deze ethisch en duurzaam worden ingekocht;
  - het verminderen van het voedselafval van cateringactiviteiten met 33% tegen 2025 en 60% van alle voedsel en drankproducten betrekken van Schotse leveranciers.
- Duurzame inkoop door:
- tegen 2025 alle goederen en diensten die ingekocht worden voldoen aan de doelstellingen van HES inzake duurzaamheid van de toeleveringsketen;
  - te investeren in goederen die koolstofarm zijn, duurzaam zijn voor het milieu, ethisch zijn geproduceerd en sociale en maatschappelijke voordelen hebben;
  - tegen 2028 te zorgen dat 80% van alle ingekochte goederen en diensten een sociale of ecologische meerwaarde hebben;
  - te innoveren om voordelen te behalen bij de levering van traditionele materialen voor de erfgoedsector en meer in het algemeen.
- Biodiversiteit en landschap door:
- de instandhoudingsbeginselen van HES aan te passen om van een grotere biodiversiteit een hoofddoelstelling te maken;
  - de biodiversiteit en de ecologische waarde van de sites te vergroten door biodiversiteit en landschapsbeheer in alle passende besluitvorming te integreren;
  - langetermijnplannen voor bosbeheer te ontwikkelen om de biodiversiteit te ondersteunen, koolstof vast te leggen en de materiaalvoorziening voor de toekomst veilig te stellen;
  - door steeds meer kiezen voor een systeemgerichte aanpak van activabeheer, waarbij de geïntegreerde ecologische aard van alles wordt erkend
  - door innovatieve groene engineeringbenaderingen te ontwikkelen om locaties beter bestand te maken tegen de gevolgen van klimaatverandering.
- Duurzaam reizen door:
- het wagenpark met HES tegen 2025 met 30% te verminderen;
  - waar haalbaar een volledig elektrisch wagenpark te hebben tegen 2025;
  - het voor medewerkers gemakkelijker maken om op afstand te werken om het aantal reizen te verminderen;
  - de fietsinfrastructuur voor de medewerkers van HES en bezoekers te verbeteren;
  - het gebruik van privé-taxi's tegen 2022 met 80% te verminderen;
  - geïntegreerde vervoersknooppunten te ontwikkelen en de bezoekersvoertuigen van veel van de populairste sites te verwijderen tegen 2028;
  - tegen 2025 50% van de parkeerplaatsen bij het hoofdkantoor van HES te schrappen en in de plaats een nieuwe natuurlijke habitat te creëren;
  - zakelijke vluchten te herzien met het oog op het verminderen van luchtvaartemissies.

Deze thema's worden vertaald naar concrete acties die op gezette tijden geëvalueerd worden. Om het actieplan tot een goed einde te brengen, wordt samengewerkt met een heel reeks partners op verschillende vlakken, op internationaal vlak met het Climate Heritage Network, en in Schotland met [Dynamic Coast](#), die de klimaatimpact op de Schotse kust monitort; [Edinburgh Adapts](#); het [Sustainable Scotland Network](#); en [Adaptation Scotland](#). Ook ondersteunt HES het [Scottish Climate Change Adaptation Programme](#) van de overheid, en werkt het samen met de toeristische sector in de [Scottish Tourism Alliance](#).

Gemeenschapsbetrokkenheid- en bezit

(Bronnen: Our Past, Our Future; COSS-bronnen; Interview)

De tweede prioriteit in de strategische visie 'Our Past, Our Future' is de empowerment van veerkrachtige en inclusieve gemeenschappen en plaatsen. Dit past binnen de bredere doelstelling om het publiek meer te betrekken in de zorg van erfgoed en het ondersteunen van de talrijke vrijwilligers- en gemeenschapsinitiatieven die er in het veld bestaan. HES ondersteunt deze initiatieven via de subsidie 'Heritage & Place Programme', dat gemeenschap-geleid herstel van de historische omgeving financiert. Andere trusts en netwerken (Heritage Trust Network en [Development Trusts Association Scotland](#)) ondersteunen lokale gemeenschappen en non-profits ook met advies en financiering voor projecten met erfgoedaspect, en zijn de intermediaire actor tussen sector en overheid. Een goed voorbeeld van een erfgoedproject met dichte betrokkenheid van de lokale gemeenschap is het eiland van Canna, dat in het bezit is van de National Trust of Scotland. Samen met de gemeenschap van het eiland is de Isle of Canna Development Trust opgezet, dat het beheer van gemeenschapsprojecten doet en een instrument is om namens de gemeenschap activa te beheren. Momenteel werkt het IoCDT samen met een aantal organisaties, waaronder het Architectural Heritage Fund (AHF), om de mogelijkheid te onderzoeken van renovatie van een 18e-eeuwse gebouw, dat momenteel is aangemerkt als 'At Risk'. Het plan is om ruimte te creëren voor gemeenschaps evenementen en kleine bedrijven, om werkgelegenheid te genereren en nieuwe zakelijke mogelijkheden op Canna te stimuleren.

Schotland verschilt in dit opzicht niet veel van Engeland, maar is daarnaast een vroege ontwikkelaar van een beleid voor het stimuleren van de overdracht van historische eigendommen van publieke autoriteiten naar lokale gemeenschappen. Sinds het begin van de Schotse devolutie is landhervorming een beleidsprioriteit geweest, waarbij gemeenschapsbezit werd erkend als een essentieel onderdeel van dat programma. Met gemeenschapsbezit wordt getracht ongelijkheden in grondbezit aan te pakken, gemeenschappen in staat te stellen het voortouw te nemen bij de duurzame ontwikkeling van hun gebied en sociale, economische en milieuproblemen aan te pakken. Een sleutelinitiatief hierin is de '[Community Ownership Support Service](#)' (COSS). Gefinancierd door de Schotse overheid, helpt dit programma gemeenschapsgroepen in Schotland om activa voor hun gemeenschap te verwerven, waardoor zij meer controle krijgen over land en gebouwen, en ondersteunt lokale autoriteiten, andere overheidsorganen en leden van 'Community Planning Partnerships' bij de overdracht van een gebouw of grondstuk, waarbij de voordelen van samenwerking met de gemeenschap om toekomstige doelstellingen te verwezenlijken worden erkend. Het legale kader hiervoor is de 'Land Reform (Scotland) Act 2003', die de basis heeft gelegd voor de overdracht van patrimonium aan gemeenschappen. Dit is niet noodzakelijk gericht op de erfgoedsector, maar historische gebouwen vallen hier ook onder. COSS heeft ondertussen twee toolkits gepubliceerd die gericht zijn op de gemeenschapsoverdracht van historisch patrimonium, namelijk:

- Kerkgebouwen: in partnerschap met het Heritage Trust Network en Historic Churches Scotland, heeft COSS een stappenplan ontwikkeld voor gemeenschappen om kerkgebouwen-in-ongebruik over te nemen en een nieuwe invulling te geven, en het beheer op lange termijn op te nemen.

- ▶ Duurzame nieuwe functies voor oude gebouwen, waarbij COSS stap voor stap toelicht hoe gemeenschappen een nieuwe invulling aan een erfgoedplaats kunnen geven, en dit ook op lange termijn beheren. Dit wordt toegelicht aan de hand van een aantal casussen.

HES geeft input over de mogelijkheid om historische gebouwen over te dragen via COSS, en biedt ook informatiesessies aan stakeholders en gemeenschappen aan om na te denken over de mogelijkheden.

Inspiratie voor de Vlaamse context

In het verleden was de focus van het subsidieprogramma van Historic Environment Scotland (HES), net zoals in Vlaanderen, het ondersteunen van de conservatie en herstel van het erfgoed. Daarbij was ook oog voor het onderhouden van vakmanschap om een markt te onderhouden voor traditionele technieken en materialen. Daarnaast werd ook sterk ingezet op de regeneratie van historische stadscentra via erfgoedprojecten, en op capaciteitsopbouw bij erfgoedzorgers.

Naar aanleiding van COVID-19, kwam er druk op de middelen voor eigenaars om aan onderhoud en herstel te doen, samen met verminderde bezoekersinkomsten en onzekerheid. HES greep dit aan om het ondersteuningsinstrumentarium flexibeler te maken, en het aanvragen van subsidies te stroomlijnen, toegankelijker en gebruiksvriendelijker te maken.

In 2019 was Schotland één van de eerste landen in de wereld om de globale klimaatcrisis te erkennen als een enorme maatschappelijke uitdaging. Daarbij werd de transversale ambitie geformuleerd om tegen 2045 een uitstoot van 'net zero' te halen. Dit werd vertaald naar klimaatactieplannen in de verschillende beleidsdomeinen, inclusief erfgoed. Schotland gebruikte het donutmodel van Kate Raworth als inspiratie voor hun vernieuwde erfgoedzorgbeleid. Het is een ecologisch geïnspireerd beleid dat zich niet beperkt tot ondersteuning voor erfgoed, maar ook interactie opzoekt met andere domeinen, andere aspecten van de eigen werking en partnerschappen over domeinen heen: 'total ecological adaptation'.

In 2023 publiceerde HES de nieuwe beleidsvisie, *Our Past, Our Future*. Aan de basis van de nieuwe visie ligt het besef dat erfgoed mee moet evolueren om relevant en breed gedragen te blijven in de maatschappij, wat een aanpassing betekent ten aanzien van de voorgaande, behoudsgezinde benadering van erfgoedzorg die een obstakel bleek te zijn in het aanzicht van verandering. Dit is ook een mentaliteitsverandering die Historic Environment Scotland heeft geïnternaliseerd in haar werking. Het klimaat wordt gezien als de grootste drijfveer voor deze wijziging. 'Net zero' is in deze visie de eerste strategische doelstelling. De ambitie is onder meer om de emissies van de historische omgeving naar beneden te halen, en de historische omgeving klimaatbestendiger te maken. Een tweede strategische doelstelling is samenwerking met en empowerment van veerkrachtige en inclusieve gemeenschappen en plaatsen: Schotland zet in op het versterken van kennis en vaardigheden van deze gemeenschappen wat betreft erfgoedzorg, en biedt meer mogelijkheden voor gemeenschappen om deel te nemen aan de besluitvorming over de historische omgeving. Daarbij is ook oog voor diversiteit en inclusie. Schotland zet actief in op ondersteuning en uitwisselingplatforms, met het oog op empowerment van vrijwilligers en lokale gemeenschappen voor erfgoedzorg. De derde strategische doelstelling tot slot, relateert aan de bijdrage van onroerend erfgoed aan de "welzijnseconomie". Daarbij wordt enerzijds de economische bijdrage onderkend die de erfgoedsector levert, en anderzijds wordt ook aandacht besteed aan eerlijk werk en het vergroten van de betrokkenheid bij erfgoed via activiteiten die het welzijn vergroten.

Lokale besturen ('City Councils') zijn de lokale autoriteit voor het verlenen van toestemming voor alle planningszaken, ook wat betreft erfgoedobjecten. Net zoals Engeland, werkt Schotland met een sterk gecentraliseerd systeem waarbij de financiën en de strategie van de nationale overheid komt, en lokale autoriteiten beperkte autonomie hebben om een eigen beleid te voeren. Ze zijn gebonden door het nationaal

beleid, in het bijzonder het 'National Planning Framework'. Elk lokaal bestuur moet ruimteplannen hebben die in lijn zijn met de nationale leidraden omtrent de bescherming van de historische omgeving.

Ter ondersteuning van het erfgoedbeleid in de grotere steden, zijn de City Heritage Trusts opgezet, om de historische gebouwen en sites in de steden te beschermen, renoveren en promoten via subsidies, technisch advies en capaciteitsopbouw bij erfgoedzorgers. Deze organisaties worden gefinancierd via HES en de 'City Councils', en bestaan voor de steden Aberdeen, Stirling, Inverness en Glasgow. In Edinburgh is er de organisatie Edinburgh World Heritage, ook gedeeltelijk gefinancierd door HES, die zorg draagt voor de Werelderfgoedsite 'Old and New Towns of Edinburgh'.

B.3.3 Case studie: Zweden

Visie op onroerenderfgoedzorg

Definities

(Bron: Platform Cultural heritage evaluation and selection)

► Culturele omgeving (Kulturmiljö):

- De gehele door de mens beïnvloede omgeving, die in verschillende mate is gekenmerkt door verschillende menselijke activiteiten en handelingen (cultuurlandschap).
- Een culturele omgeving kan worden gespecificeerd en afgebakend tot een individuele voorziening of overblijfselen, een klein of groot deel van het landschap, een dorp of een regio. Het kan zowel gaan om intensief gebruikte stedelijke of industriële gebieden als om extensief aangetaste bos- of berglandschappen.
- De culturele omgeving omvat niet alleen de fysieke inhoud van het landschap, maar ook immateriële verschijnselen zoals plaatsnamen of legenden die met een plaats of gebied verbonden zijn. De culturele omgeving maakt deel uit van het cultureel erfgoed.
- Cultureel omgevingswerk verwijst naar alle activiteiten die gebaseerd zijn op de cultuurhistorische dimensie van de omgeving. Dat wil zeggen een activiteit waarbij de culturele omgeving als uitgangspunt wordt gebruikt en met de bedoeling kennis over cultuurhistorische verschijnselen en hun waarden te onderzoeken, te behouden, te beschermen, te ontwikkelen en over te dragen. De laatste jaren is het begrip cultureel milieuwerk synoniem gebruikt met het begrip conservatie van de culturele omgeving.

Waardenkader

(Bron: Interview; Wet over het Kulturmiljö; De nationale culturele doelstellingen: <https://www.regeringen.se/regeringens-politik/kultur/mal-for-kultur/> ; Visie voor de Culturomgeving tegen 2030; Verslag van de Zweedse Nationale Erfgoedraad over de nationale doelstellingen; rapport over cultureel erfgoed en klimaat)

Op regelmatige basis formuleert de Zweedse regering nationale doelstellingen in verschillende beleidsdomeinen om de nadruk te leggen op deelaspecten. Voor de culturele omgeving stellen die sinds 1 januari 2014 dat werk in de culturele omgeving het volgende moet bereiken:

- Een duurzame samenleving met een verscheidenheid aan culturele omgevingen die behouden, gebruikt en ontwikkeld worden;

- ▶ De betrokkenheid van mensen bij de culturele omgeving en hun vermogen om de culturele omgeving te begrijpen en er verantwoordelijkheid voor te nemen;
- ▶ Een inclusieve samenleving met de culturele omgeving als gemeenschappelijke bron van kennis, onderwijs en ervaring;
- ▶ Een holistische aanpak van het landschapsbeheer, waarbij ervoor wordt gezorgd dat bij de ontwikkeling van de samenleving rekening wordt gehouden met de culturele omgeving.

Samen met de wet over het Kulturmiljö (1988), zijn deze nationale doelstellingen de leidraad voor de districtsbesturen om aan onroerenderfgoedzorg te doen. Er wordt erkend vanuit de regering dat de zorg voor onroerend erfgoed op het kruispunt ligt van verschillende beleidsdomeinen, met de verwachting dat verschillende nationale autoriteiten hierrond een visie ontwikkelen, gecoördineerd door de Zweedse Nationale Erfgoedraad. Wat betreft de waarden van onroerend erfgoed en hoe deze relateren aan de nationale doelstellingen, is het voor de Erfgoedraad duidelijk: de eerste en belangrijkste waarde van onroerend erfgoed is de historische waarde, en het behoud hiervan is de voornaamste taak van zorgdragende actoren. Bijkomstig kunnen andere waarden een rol spelen (specifiek de drie pijlers die aan de grondslag liggen van een duurzame ontwikkeling: sociaal, economisch, ecologisch), maar het uitgangspunt van de Erfgoedraad blijft een historisch-wetenschappelijke zorg.

Vanuit de regering worden impulsen gegeven om accenten te leggen op verschillende waarden binnen de nationale doelstellingen: het visiedocument “Agenda Kulturarv” (2004) legde de focus op de sociale, identiteitsversterkende waarde van cultureel erfgoed. Dit is verdergezet in de visie “Vision för kulturmiljöarbetet till 2030” (2016), waar cultureel erfgoed als essentieel wordt gezien voor een inclusieve samenleving, en er vooral over het sociale aspect wordt gesproken. Ondertussen is daar stilzwijgend afstand van genomen in de Erfgoedraad, omdat ze gemerkt hebben dat dit discours leidt tot verdeeldheid, zowel op politiek als sociaal vlak. Het plaatste het erfgoed in een polariserend daglicht door die kenmerken toe te kennen op basis van sociale aspecten, eerder dan historische. Zo wordt er niet gesproken over bijvoorbeeld Sami of Joodse graven, maar over historische graven. Dit om het claimen of targetting van bepaald erfgoed door sociale groepen in de maatschappij te vermijden. Met een steeds meer gepolariseerd politiek leven is het belangrijk voor de Erfgoedraad om de balans te houden en erfgoed zoveel mogelijk uit de politiek te houden.

Momenteel ligt er een accent op duurzaamheid binnen erfgoedbescherming. Deze trend werd ingezet wanneer het debat over ecologie en erfgoed op gang kwam, met vragen zoals: “waar moeten windmolens geplaatst worden in historische landschappen? Moeten er zonnepanelen op historische gebouwen komen?”. Tegelijkertijd kwamen er ook meer Europese richtlijnen op dit vlak. Het uitgangspunt van de Erfgoedraad is om de beschermde culturele gebouwen niet te onderwerpen aan de ecologische richtlijnen, maar om flexibel en op projectmatige basis te zoeken naar wat mogelijk is in termen van ecologische en historische optimalisatie. Zo zijn er recent wel zonnepanelen op het Koninklijk Paleis geïnstalleerd, op vraag van de Koninklijke familie. De idee hier is dat onroerend erfgoed op zich al een meerwaarde voor ecologische waarden is, vanuit het oogpunt van de “life cycle” van de historische gebouwen.

Waar de Erfgoedraad wel sterk op inzet binnen dit kader is de herbestemming van historische gebouwen. Herbestemming biedt mogelijkheden om een gebouw met cultureel-historische waarde te beschermen, en de Erfgoedraad neemt de verantwoordelijkheid op om mee te zoeken naar nieuwe invullingen en bewustwording te creëren over de waarde die erfgoed op het vlak van duurzaamheid biedt. Dit werk omvat het aanwijzen van gebouwen als beschermd, waarbij gezocht wordt naar relevante functies binnen de samenleving, terwijl ook die aanvullende, niet-historische waarden van erfgoed benadrukt worden die de waarde ervan voor het brede publiek en beleidsmakers kunnen aantonen (ecologisch, economisch, sociaal).

Beleidsdomeinen

(Wet over het Kulturmiljö; Verslag van de Zweedse Nationale Erfgoedraad over de nationale doelstellingen; interview)

De culturele omgeving gaat breder dan enkel onroerend erfgoed en valt in de eerste plaats onder het ministerie voor Cultuur. Daarnaast zijn er verschillende actoren die betrokken zijn bij het maken van beleid rond onroerend erfgoed, zoals:

- ▶ Het ministerie voor Klimaat en Onderneming;
- ▶ Het ministerie voor Rurale Zaken en Infrastructuur;
- ▶ Het ministerie voor Financiën.

Actoren

- ▶ De wet over het Kulturmiljö plaatst de verantwoordelijkheid voor de uitvoering van het werk in de culturele omgeving bij de **districtsbesturen** (lokaal vlak) en de **Zweedse Nationale Erfgoedraad** (nationale coördinatie).
  - De districtsbesturen staan in voor de erfgoedzorg op districtsniveau ('county'), en volgen hiervoor de wet over het Kulturmiljö.
  - De Erfgoedraad staat in voor het uitvoeren van het erfgoedbeleid op nationaal niveau, in samenwerking met de andere agentschappen en in coördinatie met de gemeenten, districtsbesturen en civil society. Ze interveniëren in principe niet in de uitvoering door de districtsbesturen, maar kunnen een procedure opstarten wanneer ze het niet eens zijn met beslissingen. In realiteit gebeurt dit zelden. De Erfgoedraad valt onder het ministerie voor Cultuur.
- ▶ De Erfgoedraad werkt ook regelmatig samen met de **Nationale Vastgoedraad**, die het beheer opneemt van 4,000 staateigendommen, monumenten en historische gebouwen met de hoogste culturele bescherming. Wanneer een interventie moet plaatsvinden in één van de eigendommen, beslist de Nationale Erfgoedraad of het project in orde is met het oog op de historische en andere waarden van het object. Zij geven groen of rood licht voor het project, maar de Nationale Vastgoedraad voert het uit.
- ▶ neemt de Erfgoedraad het projectbeheer op. De Vastgoedraad valt onder het ministerie van Financiën, die de fondsen voorzien om de erfgoedportfolio te onderhouden.
- ▶ De **Huisvestingsautoriteit** voert beleid uit rond ruimtelijke planning en komt op deze manier in contact met onroerend erfgoed. De Huisvestingsautoriteit valt onder het ministerie voor Rurale Zaken en Infrastructuur.
- ▶ Het **Zweeds Agentschap voor milieubescherming** draagt zorg voor de natuurlijke omgeving in Zweden, inclusief de Nationale parken en historische/archeologische landschappen. Het Agentschap valt onder het Ministerie voor Klimaat en onderneming.
- ▶ **Kerk van Zweden**: een uitgebreid erfgoedpatrimonium is in eigendom van de Kerk van Zweden. Sinds de scheiding van Staat en Kerk in 2000 is overeengekomen dat de Kerk financiële ondersteuning krijgt van de Zweedse overheid om zorg te dragen voor dit erfgoed.
- ▶ **Provinciebesturen**: De provincies in Zweden bestaan uit twee of meer districten, en de besturen zijn verantwoordelijk voor de infrastructuur en gezondheidszorg. Tot voor kort waren ze niet betrokken bij de erfgoedzorg- en beheer, maar er steeds meer interesse om op de culturele identiteit van provincies in te zetten voor economische doeleinden: om investeringen en mensen aan te trekken (toeristen en blijvers).
- ▶ **Regionale musea**: Op lokaal niveau voorzien de regionale musea gemeente- en districtsbesturen van inhoudelijke expertise, en hebben een belangrijke rol in discussies en onderzoek over het onderwerp.

- ▶ **Gemeenten:** De gemeenten hebben een sterke autonome rol op het vlak van erfgoedbeheer. Ze volgen, anders dan de districtsbesturen en Erfgoedraad, de Planning- en Bouwwet, die minder strikt is wat betreft erfgoedzorg. Zo is het mogelijk om historische gebouwen af te breken om baan te ruimen voor nieuwe ontwikkelingen wanneer deze niet beschermd zijn. Dit zorgt regelmatig voor spanningen met de districtsbesturen, die de wet over het Kulturmiljö volgen en niet tussenbeide kunnen komen. Concreet betekent dit dat erfgoedzorg sterk afhangt van gemeente tot gemeente (en van politieke ideologie) hoe er met erfgoed wordt omgegaan en of er een erfgoedexpert in dienst is.
- ▶ **Privébedrijven:** Een belangrijke rol in de Zweedse erfgoedsector is weggelegd voor consultants in de privésector, die de voornaamste kennis over vakmanschap bezitten en die aanbieden aan privé-eigenaars en gemeentebesturen. Aangezien een voorwaarde voor subsidies te ontvangen het werken met experts is, worden ze vaak betrokken in de onroerenderfgoedzorg.

Samenspel actoren (verticaal en horizontaal)

(Bron: interview)

Het beleidsoverschrijdende karakter van erfgoed maakt het niet eenvoudig om een eenduidige visie uit te werken en uit te voeren. Er is weinig samenwerking tussen de respectievelijke ministeries, maar dit wordt (deels) goedge maakt door een nauwe samenwerking tussen de uitvoerende publieke agentschappen omtrent dit thema. Niettegenstaande hun verschillende uitgangspunten en perspectieven, komen de publieke agentschappen meermaals per jaar samen om uitdagingen te bespreken, inclusief op het vlak van cultureel erfgoed. Deze samenwerking leidt tot programma's of politieke initiatieven om het overheidsbeleid uit te voeren, met een input vanuit alle relevante domeinen. Een voorbeeld van een beleidsoverschrijdend programma dat onroerend erfgoed meeneemt is het "Beleid voor de ontworpen leefomgeving" (zie hieronder).

Financiële en andere ondersteuning

(Bron: interview; website Erfgoedraad: <https://www.raa.se/lagar-och-stod/bidrag-anslag-och-fonder/om-bidrag-anslag-och-fonder/>)

Het grootste deel van de publieke financiële ondersteuning voor de zorg voor onroerend erfgoed komt uit het ministerie voor cultuur en wordt verdeeld via de Erfgoedraad, in de vorm van subsidies.

Een aanzienlijke som (jaarlijks ongeveer 40 miljoen euro) wordt rechtstreeks door de Zweedse overheid overgedragen aan de Kerk van Zweden om zorg te dragen voor haar patrimonium, door een deal die bereikt werd tussen beide partijen toen Staat en Kerk gescheiden werden.

De Nationale Vastgoedraad wordt gesubsidieerd door het ministerie van Financiën. Gezien de centrale ligging van veel van deze sites en hun grote politieke en economische belang, valt het beheer en financiering onder Financiën.

De gemeenten ontvangen geen subsidies en voeren hun eigen beleid rond financiële en andere ondersteuning betreffende onroerende erfgoedzorg.

Ondersteuning voor inhoudelijke expertise wordt voorzien op lokaal vlak door de districtsbesturen, privébedrijven en de regionale musea. De Erfgoedraad adviseert in principe enkel inhoudelijk wanneer het gaat over sites met de hoogste culturele waarde.

Overzicht subsidies:

- ▶ **Cultuuumgeving subsidie:** het ministerie van cultuur geeft subsidies aan de Erfgoedraad, die dit op hun beurt verdelen onder de districtsbesturen, die het dan verder verdelen onder de aanvragers van subsidies. Het doel van de subsidie is het grootst mogelijke effect en voordeel voor het culturele milieu te bereiken en bij te dragen tot de verwezenlijking van de nationale doelstellingen voor het culturele milieu. De subsidie kan worden aangevraagd door particulieren, gemeenten, stichtingen en bedrijven die zich bezighouden met het behoud van cultureel erfgoed.
- ▶ **Bijdrage aan onderzoek en ontwikkeling - R&D:** Het doel van de subsidie is dat de culturele omgeving en het cultureel erfgoed een levendig onderzoeksgebied worden in academische omgevingen. De subsidies kunnen aangevraagd worden door betrokkenen die werkzaam zijn bij universiteiten en hogescholen, onderzoeksinstituten, musea of andere instellingen voor cultureel erfgoed. Samenwerking over departementale en/of disciplinaire grenzen heen wordt aangemoedigd.
- ▶ **Bijdragen aan non-profitorganisaties op het gebied van de culturele omgeving:** De subsidie steunt non-profitorganisaties die ertoe bijdragen dat mensen de culturele omgeving kunnen ervaren, begrijpen en er verantwoordelijkheid voor nemen. De subsidie kan worden aangevraagd door organisaties zonder winstoogmerk op het gebied van de culturele omgeving. De activiteit moet landelijk of van nationaal belang zijn.
- ▶ **Bijdrage aan het cultureel erfgoed:** De subsidie kan aangevraagd worden door actieve levende musea, dorpsmusea en culturele erfgoedactiviteiten zonder winstoogmerk die gericht zijn op het behoud en de ontwikkeling van cultuurhistorische waarden, zowel fysiek als immaterieel. Het bedrijf moet toegankelijk zijn voor het publiek, of bedoeld zijn om dat te zijn.
- ▶ **Bijdrage aan cultureel erfgoed IT:** De Nationale Erfgoedraad verdeelt jaarlijks subsidies aan de IT-sector binnen cultureel erfgoed, die worden gebruikt voor de salarissen van de IT-medewerkers. De subsidie kan worden aangevraagd door instellingen binnen de museum- en/of archiefsector.

Initiatieven rond onroerenderfgoedzorg

Beleid voor de ontworpen leefomgeving (2015-2017) en Hallbarstad

(Bron: Interview; Policy for Designed Living Environment; Hallbarstad; Operationeel plan 2023: Raad voor duurzame steden)

Op initiatief van het ministerie van Cultuur werd dit beleidsoverschrijdend programma opgezet om de nationale doelstellingen voor architectuur om te zetten naar strategische en operationele doelstellingen. De opdracht ging uit van een geïntegreerde aanpak van het werk aan de ontworpen leefomgeving en voorzag tegelijkertijd in een alomvattend nationaal architectuurbeleid, waarbij er ook meer oog is voor de kwaliteitsdimensies van architectuur en design in overheidsopdrachten. De **Huisvestingsautoriteit**, het **Zweeds Centrum voor Architectuur en Design**, de **Zweedse Nationale Erfgoedraad** en het **Agentschap voor Openbare Kunst** werkten samen met het **Nationaal Agentschap voor overheidsopdrachten** om de opdracht tot een goed einde te brengen.

Ten gevolge van het Million-project in de jaren '60-'70 waarbij een miljoen nieuwe sociale wonsten op 10 jaar werden gebouwd, werden grote historische delen van steden afgebroken die niet voldeden aan de standaarden van de overheid. Dit project kreeg toen veel kritiek en werd beticht van sociale segregatie en het creëren van architecturale "eenheidsworst". Het beleid voor de ontworpen leefomgeving was een hoogtepunt van de trend om de negatieve gevolgen van het Million-project (gedeeltelijk) terug te draaien en het karakter en levenskwaliteit van steden te herstellen. Het doel was om over verschillende beleidsdomeinen heen kwalitatieve architectuur en het behoud van erfgoed nadrukkelijk in het architectuurbeleid te plaatsen, en was het resultaat van vele

gesprekken tussen ministeries, agentschappen, districten en gemeenten. In 2021 werd een nieuw initiatief opgezet voor de ontwikkeling van duurzame steden: <https://www.hallbarstad.se/>

De raad voor het platform Hallbarstad zet in op het uitvoeren van agendapunt 11 van de VN sustainability goals Agenda 2030 “Maak steden en menselijke nederzettingen inclusief, veilig, veerkrachtig en duurzaam” en bestaat uit een tiental overheidsinstanties, waaronder de Erfgoedraad, evenals districtsbesturen en de Associatie van lokale autoriteiten en regio's. Ze bereiden 12 activiteiten voor rond 5 focusthema's. De activiteiten omvatten onder andere een traject rond onderwerpen met belangenconflicten in de overheid, het voorzien van een Zweedse bijdrage aan de New European Bauhaus, en een overlegplatform zijn voor samenwerking en uitwisseling van ervaringen op het gebied van duurzame stads- en gemeenschapsontwikkeling. Met de Erfgoedraad heeft onroerend erfgoed een plaats aan de tafel binnen al deze ontwikkelingen.

Halland model: integratie van onroerend erfgoed, vakmanschap en regionale ontwikkeling

(Bron: interview; C. Gustafsson, The Halland Model)

Het Halland model verwijst naar een project dat in de jaren '90 plaatsvond in de provincie Halland, om werkloze bouwvakkers en leerlingen op te leiden in traditionele bouwtechnieken en vervolgens onder toezicht van bekwame vaklieden en conservatieambtenaren te laten werken aan bedreigde historische gebouwen in de regio, waarvan er vele in verval waren. Na de voltooiing van de conserverings- en restauratieprojecten werden deze gebouwen gebruikt op een manier die bijdraagt tot regionale groei en duurzame ontwikkeling. Het project was een samenwerking tussen de nationale raad voor de arbeidsmarkt, de Erfgoedraad, de raad voor opleidingen in de bouwsector, regionale musea, provincies en gemeenten. Het uiteindelijke doel was om een aantal vliegen in één klap te slaan: In de jaren 1992-93 was er een periode van dramatisch toegenomen werkloosheid in de bouwsector, en tegelijkertijd werd geconstateerd dat een enorm aantal historische gebouwen in verval was. De overheidsbegrotingen voor onderhoud, instandhouding en restauratie waren beperkt en het gevaar bestond dat de kennis van traditionele bouwtechnieken verloren zou gaan.

Het Hallandmodel had een belangrijk effect op de werkgelegenheid en de opleiding in de bouwsector. In de periode 1993-2002 leidde het project tot:

- ▶ Opleiding: Ongeveer 1.100 van de 3.600 bouwvakkers in de regio werden opgeleid in traditionele bouwtechnieken;
- ▶ Een duidelijk rendement op de arbeidsmarkt: er werden 310 nieuwe banen voor bouwvakkers gecreëerd;
- ▶ Conservatie: Meer dan 90 historische gebouwen werden geconserveerd of gerestaureerd;
- ▶ Herbestemming: 30% van de gerestaureerde gebouwen had na de voltooide restauratie dezelfde functie als daarvoor; 25% werd gebruikt voor culturele doeleinden of kunst; 20% werd gebruikt voor conferenties; en 15% werd gebruikt als ontmoetingsplaats voor organisaties of verenigingen zonder winstoogmerk. Andere werden gebruikt als woonhuizen, ambachtelijke werkplaatsen, vuurtorens, kantoren, een brug en een badhuis. Slechts twee gebouwen hadden na de voltooide conservering geen functie meer.

Tot slot leidden de investeringen in Halland in conserveringsbouwwerken ook tot een grotere vraag naar traditionele bouwonderdelen (ramen, deuren enz.) en bouwmaterialen (kalkmortel, lijnolieverf, rieten daken enz.). De toegenomen vraag resulteerde in spillover-effecten en een groter aanbod van traditionele bouwonderdelen, die vervolgens op de reguliere vastgoedmarkt aan landgoedeigenaren werden aangeboden.

Inspiratie voor de Vlaamse context

Zweden heeft een duidelijke visie op de culturele omgeving die uiteen is gezet in nationale aandachtspunten. Deze visie erkent het beleidsoverschrijdende karakter van erfgoed en verwacht van de relevante overheidsagentschappen dat ze hieromtrent een samenwerking en visie uitwerken.

Het Zweedse model voor onroerenderfgoedzorg is deels gecentraliseerd via de Nationale Zweedse Erfgoedraad, die de nationale coördinatie op zich neemt. De districtsbesturen ontvangen hun middelen via de Erfgoedraad, maar tegelijk hebben gemeenten een verregaande autonomie om hun eigen erfgoedbeleid te ontwikkelen. Dit leidt tot afwisselende resultaten, naargelang de interesse in het behoud en ontwikkeling van erfgoed op lokaal niveau. De rol van de Erfgoedraad verschilt van die van het Agentschap Onroerend Erfgoed: waar de laatste sterk inzet op individuele projectevaluatie via erfgoedconsulenten, laat de Erfgoedraad dit vooral over aan de districtsbesturen (op de erfgoedsites met de hoogste culturele waarde na), en zet ze vooral in op projecten, onderzoek en samenwerkingsverbanden rond maatschappelijke thema's die hen aan tafel doen zitten met andere overheidsinstanties en stakeholders om erfgoed betrokken te houden in toekomstvisies.

De Zweedse Erfgoedraad werkt vanuit een waardenkader rond onroerenderfgoedzorg dat is geënt op maatschappelijke uitdagingen die in lijn zijn met transversale doelstellingen, maar de Erfgoedraad benadert dit wel hiërarchisch: de historisch-wetenschappelijke waarde van erfgoed is het uitgangspunt, andere waarden blijven hieraan ondergeschikt. Dit uit zich bv. in de visie dat, voor de Erfgoedraad, gebouwen met een grote culturele en historische waarde, buiten de standaard ecologische eisen moeten kunnen vallen.

De financiële instrumenten worden deels bepaald door transversale doelstellingen (bv. stimuleren van burgerparticipatie via subsidies), en spitsen zich toe op verschillende doelgroepen: particulieren en eigenaars; kennisinstellingen en onderzoekers; musea; IT. Dit resulteert in minder opties voor privé-eigenaars, die moeten concurreren met overheden en andere instellingen die erfgoed bezitten, beheren, onderzoeken en ontsluiten.

B.3.4 Case studie: Denemarken

Verantwoordelijke beleids- en wetgevende actor(en)

- ▶ **Het Deense ministerie voor cultuur:** verantwoordelijk voor het beleidskader rond erfgoedzorg.
- ▶ **Slots- og Kulturstyrelsen (Deense agentschap voor Cultuur en Paleizen):** het Deense Agentschap voor Cultuur en Paleizen heeft de algemene verantwoordelijkheid voor de bescherming van oude plaatsen en monumenten en voor de archeologische opgravingen die door Deense musea worden uitgevoerd. Het Deense Agentschap voor Cultuur en Paleizen is verantwoordelijk voor het opstellen van lijsten van beschermde monumenten van nationale betekenis en kan deze ook schrappen. Het agentschap moet toestemming verlenen voor bouwwerkzaamheden aan beschermde gebouwen, geeft advies en informatie over het onderhoud van gebouwen en draagt ook bij aan de financiering van de restauratie van beschermde gebouwen. Het agentschap is zelf eigenaar van een klein aantal beschermde gebouwen. In samenwerking met het Deense ministerie van Milieu stelt het Deense Agentschap voor Cultuur en Paleizen algemene richtlijnen vast voor het veiligstellen van waardevolle culturele omgevingen. Het agentschap beheert ook een aantal projecten die erop gericht zijn gemeenten aan te moedigen erfgoed te beschermen en cultureel erfgoed te beschouwen als een hulpbron die proactief kan worden gebruikt om commerciële ontwikkeling en toerisme te bevorderen.
- ▶ **Gemeentelijke overheden:** Sinds 1 januari 2007 is Denemarken ingedeeld in regio's die de bestuurlijke indeling in provincies volledig vervangen. Uit de voormalige 271 gemeenten zijn 98 nieuwe gemeenten gevormd. Met de hervorming van het lokale bestuur is de zorg voor oude monumenten meer een

gemeentelijke taak geworden. De nieuwe gemeenten zijn verantwoordelijk voor zowel de oude monumenten die eigendom zijn van de gemeenten zelf als voor de oude monumenten in het bezit van particulieren. De staat is nog steeds verantwoordelijk voor de zorg voor de monumenten die eigendom zijn van de staat.⁵⁵

Beleidskaders rond onroerend erfgoed

- ▶ **Museumwet⁵⁶**: legt de wettelijke basis voor de zorg voor archeologische vindplaatsen en monumenten van het verleden vast en voert de beginselen van het Verdrag van Malta uit⁵⁷.
- ▶ **Wet betreffende beschermde gebouwen en de instandhouding van gebouwen en stedelijke milieus (2007)⁵⁸**: bepaalt het behoud van oude gebouwen in Denemarken met een bijzondere architectonische, culturele of ecologische waarde.

Beleidsvisie rond onroerend erfgoed

De afgelopen 55 jaar was het Deense cultuurbeleid gebaseerd op beginselen die sterk lijken op deze van de UNESCO-conventie van 2005. De Deense steun aan kunst en cultuur is gebaseerd op het *arm's length*-principe, namelijk dat er een scheiding is tussen de politiek en de beslissingen betreffende de toekenning van subsidies. Het ministerie voor cultuur houdt zich in principe enkel bezig met het scheppen van een kader waarbinnen instellingen, raden en comités hun zaken zelf organiseren. Met de bestuurlijke herindeling van Denemarken in 2007 is de zorg voor monumenten meer een gemeentelijke taak geworden.

Het is een nationale doelstelling om waardevolle bebouwde gebieden, stedelijke milieus en landschappen te realiseren en te behouden. Dit betekent onder meer dat de cultuurhistorische en architectonische instandhoudingswaarden met hun bijzondere karakter en betekenis behouden blijven. In 1987 trad Denemarken toe tot het Verdrag van Granada van de Raad van Europa inzake het behoud van het Europees architectonisch erfgoed. Dit leidde tot extra aandacht voor het behoud van gebouwen. In 1992 ondertekende Denemarken het Verdrag van Valletta, dat in 2006 in werking trad. Denemarken heeft de Conventie van Faro tot op heden niet ondertekend.

Gemeenten moeten in hun ruimtelijke plannen richtlijnen volgen die de cultuurhistorische waarden van lokaal erfgoed waarborgen. Waardevolle gebouwen, landschappen, omgevingen dienen in kaart te worden gebracht en beschreven. Het uitzicht van kerken dient door gemeenten gewaarborgd te blijven als cultuurhistorische oriëntatiepunten in het landschap. Het opstellen van dergelijke plannen gebeurt in samenwerking met het Agentschap voor Cultuur en Paleizen en met erkende cultuurhistorische musea (die vanuit de Museumwet hiertoe verplicht zijn).⁵⁹ Een gemeente kan - eventueel in samenwerking met buurgemeenten - een "omgevingsraad" instellen, die adviseert over cultuurhistorische en bouwkundige waarden in de ruimtelijke ordening. De Deense overheid wil daarnaast ook gemeenten aanmoedigen om erfgoed aan te wenden als een strategisch element voor ontwikkeling.

---

⁵⁵ Kulturarv, Vejledning om pleje af fredede fortidsminder - Richtlijnen voor het beheer van beschermde oude monumenten (2009), p. 29.

⁵⁶ <https://www.retsinformation.dk/eli/lt/2014/358> - Een Engelse vertaling:

https://slks.dk/fileadmin/user_upload/kulturarv/english/dokumenter/Consolidated_Act_on_Museums_Executive_Order_No.1505.pdf

⁵⁷ Dit verdrag beoogt het cultureel erfgoed dat zich in de bodem bevindt beter te beschermen. Het gaat om archeologische resten als nederzettingen, grafvelden, en gebruiksvorwerpen.

⁵⁸ <https://www.retsinformation.dk/eli/lt/2007/1088>

⁵⁹ <https://slks.dk/omraader/kulturarv/bevaringsvaerdige-bygninger-og-miljoeer/lokalplaner-og-kulturarv-en-guide>

Waardering en bescherming onroerend erfgoed

Soorten beschermd onroerend erfgoed

- ▶ **Beschermd en behoudswaardige gebouwen:** in totaal telt Denemarken ongeveer 9 000 beschermde gebouwen die bijzondere bouwkundige of cultuurhistorische kwaliteiten van nationaal belang hebben. Daarnaast zijn ongeveer 300 000 gebouwen als behoudswaardig beoordeeld. Het gaat om panden met bijzondere bouwkundige of cultuurhistorische kwaliteiten van regionaal of plaatselijk belang. Het Deense Agentschap voor Cultuur en Paleizen is verantwoordelijk voor de beschermde gebouwen van nationaal belang, terwijl de lokale autoriteiten verantwoordelijk zijn voor de behoudswaardige gebouwen op regionaal/plaatselijk niveau. De meeste beschermde gebouwen zijn particulier eigendom.
- ▶ **Oude vindplaatsen en monumenten:** ongeveer 30 000 van de plaatsen en monumenten in Denemarken genieten permanente bescherming op grond van de Deense Museumwet. De meeste zijn grafheuvels en hunebedden. Zichtbare locaties en monumenten worden automatisch beschermd. Andere soorten sites en monumenten, bijvoorbeeld prehistorische nederzettingen en oude wegen, kunnen ook worden beschermd als het Deense agentschap voor Cultuur en Paleizen daartoe besluit en de eigenaar daarvan in kennis stelt. Oude akkerranden van steen of aarde worden automatisch beschermd, maar volgens iets andere regels. Een site of monument moet minstens 100 jaar oud zijn om beschermd te worden. Een aantal vrij recente sites en monumenten zijn beschermd, zoals de eind 19e-eeuwse vestingwerken van Kopenhagen. Beschermde sites en monumenten mogen niet worden beschadigd of anderszins veranderd. In samenwerking met de musea in Denemarken ziet het Deense Agentschap voor Cultuur toe op de naleving van de Museumwet. Sommige regels zijn echter ook vastgelegd in de Deense natuurbeschermingswet en worden beheerd door het ministerie van Milieu. In uitzonderlijke gevallen kan het Deense Agentschap voor Cultuur een eigenaar vrijstellen van het verbod om beschermde locaties en monumenten te wijzigen.
- ▶ **Archeologisch erfgoed:** de meeste overblijfselen uit het Deense verleden zijn "archeologisch erfgoed" dat onder de grond ligt, zoals prehistorische nederzettingen, graven en begraafplaatsen, monumenten, bezittingen, ... Al dit archeologisch erfgoed wordt beschermd door de Deense Museumwet. Slechts een klein deel is echter permanent beschermd en moet onveranderd blijven. De rest van het archeologisch erfgoed moet door een museum worden onderzocht voordat het eventueel wordt vernietigd. Alle burgers zijn verplicht hun plaatselijke museum of het Deense Agentschap voor Cultuur en Paleizen op de hoogte te brengen als zij archeologisch erfgoed ontdekken. Het uitgangspunt is dat wie ingrijpt in archeologisch erfgoed, moet betalen voor een archeologisch onderzoek. In bijzondere gevallen kan het agentschap subsidie verlenen als een ontwikkelaar uitzonderlijk hoge kosten maakt voor archeologisch onderzoek. In bijzondere gevallen kan de Deense staat ervoor kiezen een terrein of monument aan te kopen met het oog op permanente bescherming.
- ▶ **Culturele omgevingen:** een culturele omgeving is een geografisch afgebakend gebied dat belangrijke kenmerken van maatschappelijke ontwikkeling weerspiegelt. Een culturele omgeving bestaat uit deels een plek (bijvoorbeeld een stedelijke ruimte of een landschap), deels iets fysieks (bijvoorbeeld gebouwen, architectuur, voorzieningen, infrastructuur, fysieke overblijfselen of sporen) en deels iets cultuurhistorisch (bijvoorbeeld een gebeurtenis van grote betekenis in de omgeving).
- ▶ **Onderzees erfgoed:** Denemarken bestaat uit vele kleine en grote eilanden en is rijk aan onderzees cultureel erfgoed. Erfgoed in zee, meren en rivieren is beschermd onder de Deense Museumwet als het meer dan 100 jaar oud is. In bijzondere gevallen kan het Deense Agentschap voor Cultuur en Paleizen besluiten dat wrakken van vliegtuigen en schepen uit bijvoorbeeld de Eerste of Tweede Wereldoorlog ook beschermd moeten worden, ook al zijn ze nog geen 100 jaar oud.
- ▶ **Werelderfgoed:** Denemarken heeft zeven sites op de Werelderfgoedlijst. Het eiland Groenland, dat deel uitmaakt van het Koninkrijk Denemarken, heeft drie sites op de lijst staan.

Waardering en bescherming onroerend erfgoed

Sinds 1807 heeft de Deense staat actief gewerkt aan de registratie en bescherming van historische monumenten. De eerste 130 jaar werden besteed aan het overtuigen van eigenaren om vrijwillig hun oude monumenten intact te laten. De vernietiging van honderden grafheuvels en hunebedden veroorzaakte uiteindelijk zoveel verontwaardiging dat het Deense parlement in 1937 besloot dat alle zichtbare monumenten uit het verleden nu beschermd werden. De taak van het beoordelen van het behoud en de bescherming van historische monumenten wordt momenteel uitgevoerd door het Deense Agentschap voor Paleizen en Cultuur.

Voor wat op nationaal niveau beschermde gebouwen betreft, moet een gebouw normaal gezien meer dan 50 jaar oud zijn om op de monumentenlijst te komen, maar in bijzondere gevallen kunnen ook jongere gebouwen van uitzonderlijke kwaliteit op de monumentenlijst worden geplaatst. Het meest recente beschermde gebouw is van 1974. Alle middeleeuwse gebouwen in Denemarken (van vóór de reformatie in 1536) staan automatisch op de monumentenlijst. De ongeveer 2 000 kerkgebouwen van de Deense Nationale Evangelisch-Lutherse Kerk, waarvan de meeste middeleeuws zijn, worden beschermd op grond van een speciale Kerken-wet. De kerken vallen buiten de bevoegdheid van het Agentschap voor Cultuur en Paleizen.

Een gebouw wordt op nationaal niveau beschermd als door het Deense Agentschap voor Paleizen en Cultuur is vastgesteld dat het een bijzondere architectonische en cultuurhistorische waarde heeft. Het Agentschap wordt voor de bescherming geadviseerd door de Raad voor Historische Gebouwen. De 12 leden van de raad worden benoemd door de minister van Cultuur, op voordracht van instellingen en organisaties die zich bezighouden met gebouwd erfgoed. Het Agentschap kan een gebouw alleen op de lijst plaatsen of een bestaande lijst uitbreiden als de Raad het voorstel steunt. Het Agentschap kan een gebouw echter ook van de lijst halen, als de Raad ertegen is.

In veel gemeenten is de waarde van behoudswaardige gebouwen in meer of mindere mate vastgelegd volgens de zogenaamde **SAVE-methode** ((Survey of Architectural Values in the Environment)). De methode is gebaseerd op een beoordeling van vijf verschillende aspecten van een gebouw: de architectonische waarde, de cultuurhistorische waarde, de milieu-waarde, de uniciteit en de toestand van een gebouw. Elk van deze voorwaarden wordt beoordeeld op een schaal van 1-9 en opgeteld om een algemene conserveringswaarde voor het gebouw te geven. De beoordeling van de conserveringswaarde is gebaseerd op een totaalbeeld van de kwaliteit en de staat van het gebouw. In de regel zal echter de bouwkundige en cultuurhistorische waarde het zwaarst wegen. Graad 1-3 wordt als een hoge waarde beschouwd, 4-6 als een gemiddelde waarde en 7-9 als een lage waarde.⁶⁰ SAVE-studies kunnen politici en ambtenaren een overzicht geven van de architectonische en cultuurhistorische kwaliteiten, en helpen bij het nemen van beslissingen over stedenbouw, stedelijke transformatie, het ontwikkelen van een architectuurbeleid of om burgers te informeren over wat waardevol is om te behouden. Bij het gebruik van de SAVE-methode is een belangrijk element de samenwerking tussen belanghebbenden bij lokaal erfgoedwerk en planning (politici, burgers, ambtenaren, musea, verenigingen van grondeigenaren en natuurbeschermers) om een gemeenschappelijk begrip van het culturele erfgoed van de gemeente op te bouwen. Het Deense Agentschap voor Paleizen en Cultuur geeft op zijn website een aantal praktische adviezen hiervoor⁶¹, zoals het inzetten van storytelling naar burgers toe over de gebouwen, de stedelijke omgevingen en hun onderscheidende kenmerken door het houden van stadswandelingen of burgerbijeenkomsten, waarbij een deskundige vertelt over de lokale kwaliteiten.

Voor de cultuurhistorische waardering van cultuurhistorische gehelen en elementen in het open landschap wordt aan gemeenten de KIP-methode ("*Kulturhistorien I Planlægningen*")⁶² aanbevolen. De *KulturMiljø* -methode is gebaseerd op de SAVE en KIP-methode om culturele omgevingen (Een culturele een geografisch afgebakend

⁶⁰ <https://www.kulturarv.dk/fbb/bevaringsvaerdier.htm>

⁶¹ <https://slks.dk/omraader/kulturarv/bevaringsvaerdige-bygninger-og-miljoer/bevaringsvaerdige-bygninger-metode/save/praktiske-raad>

⁶² <https://slks.dk/omraader/kulturarv/bevaringsvaerdige-bygninger-og-miljoer/bevaringsvaerdige-bygninger-metode/kip>

gebied waarvan het uiterlijk belangrijke kenmerken van de sociale ontwikkeling weerspiegelt) op een meer functionele, praktijkgerichte manier te beoordelen, waarderen, aanwijzen en definiëren.

Ondersteuningsinstrumentarium

Voor het erfgoed op zich

- ▶ **Subsidie voor instandhouding:** eigenaars van een beschermd monument kunnen een subsidie krijgen voor bouwwerken die de instandhoudingswaarden van het gebouw ondersteunen, versterken of herstellen. Er kan alleen financiering aangevraagd worden voor bouwwerkzaamheden waarvoor toestemming is vereist van het Agentschap voor Paleizen en Cultuur.
- ▶ **Subsidies vanuit particuliere stichtingen:** sommige Deense particuliere stichtingen verstrekken subsidies voor de restauratie van monumentale panden.⁶³
- ▶ **Vrijstelling onroerende voorheffing:** eigenaars van een beschermd gebouw van nationale betekenis kunnen ervoor kiezen om een verklaring van instandhouding van hun eigendom te laten registreren. Een monumentenverklaring is een overeenkomst tussen de eigenaar en de staat die vrijstelling van grondbelasting verleent. De vrijstelling geldt voor "het bebouwde perceel, de binnenplaats en de tuin". Met de instandhoudingsverklaring ziet de eigenaar af van het recht om staatsovername van het pand te eisen als een latere aanvraag tot sloop van het monumentale pand wordt afgewezen.
- ▶ **Belastingaftrek voor werkelijke exploitatiekosten:** eigenaars van een beschermd gebouw van nationale betekenis kunnen de werkelijk gemaakte exploitatiekosten voor hun pand aftrekken van hun belastbaar inkomen. Tot de werkelijke exploitatiekosten behoren onder meer de uitgaven voor onderhoud van het gebouw, verzekeringen, aansluitkosten voor wegen, riolering en water, vuilnisophaaldienst en schoorsteenvegen.
- ▶ **Belastingaftrek voor "verval per jaar":** eigenaars van een rijksmonument kunnen gebruik maken van een zogenaamde verval-per-jaar-aftrek voor verbouwkosten. De aftrek geldt voor zowel onderhouds- als verbeteringskosten voor het pand.

Voor erfgoed en ontwikkeling

- ▶ **Erfgoedgemeenten:** de Deense overheid stimuleert gemeenten in het aanwenden van erfgoed als een strategisch element met potentieel voor de lokale ontwikkeling en voor het aantrekken van inwoners, bedrijven en toerisme. Sinds 2005 werkt de Deense overheid hiervoor samen met Realdania, een filantropische ontwikkelings- en investeringsmaatschappij met ongeveer 180 000 leden, die projecten opzet in de gebouwde omgeving (bouw, ontwikkeling, restauratie, ruimtelijke ordening). Uit een landelijke studie van het (toenmalig) Deense Agentschap voor Cultuur en Realdania bleek onder meer dat 82% van de bevroegde Denen graag een woning wil met cultuurhistorische waarde en bereid is daarvoor een hogere huur te betalen. 53% van de bedrijven wil een gebouw met cultuurhistorische waarden en wil daarvoor eveneens meer huur betalen. In navolging van deze studie konden in samenwerking met Realdania verschillende gemeenten in aanmerking komen om "erfgoedgemeente" te worden en in de praktijk testen hoe ze erfgoed in hun ontwikkeling konden inzetten. Van 2006 tot 2007 werden 11 gemeenten aangewezen en in 2008 en 2015 volgden nog verschillende gemeenten. Elke gemeente kreeg van Realdania een subsidie van 500.000 DKK voor advies.⁶⁴ De ervaringen en leerlessen van de betrokken gemeenten werden gebundeld en gedeeld als inspiratiebron voor andere gemeenten.⁶⁵

⁶³ Een overzicht van enkele van de betreffende fondsen is terug te vinden op <https://historiskehuse.dk/istandsaettelse-renovering-af-gamle-bevaringsvaerdige-og-fredede-bygninger-historiske-huse/fonde/>.

⁶⁴ <https://realdania.dk/nyheder/2018/11/kulturarvskommuner>

⁶⁵ <https://slks.dk/omraader/kulturarv/bevaringsvaerdige-bygninger-og-miljoer/kulturarvskommuner/anbefalinger>

Inspiratie voor de Vlaamse context

De afgelopen 55 jaar was het Deense cultuurbeleid gebaseerd op beginselen die sterk lijken op deze van de UNESCO-conventie van 2005. De Deense steun aan kunst en cultuur is gebaseerd op het *arm's length*-principe, namelijk dat er een scheiding is tussen de politiek en de beslissingen betreffende de toekenning van subsidies. Het ministerie voor cultuur houdt zich in principe enkel bezig met het scheppen van een kader waarbinnen instellingen, raden en comités hun zaken zelf organiseren. Met de bestuurlijke herindeling van Denemarken in 2007 is de zorg voor monumenten meer een gemeentelijke taak geworden.

Het is een nationale doelstelling om waardevolle bebouwde gebieden, stedelijke milieus en landschappen te realiseren en te behouden. Dit betekent onder meer dat de cultuurhistorisch en bouwkundig erfgoed, met hun bijzondere karakter en betekenis, behouden moeten blijven. Gemeenten moeten in hun ruimtelijke plannen richtlijnen volgen die de cultuurhistorische waarden van lokaal erfgoed waarborgen. Waardevolle gebouwen, landschappen, omgevingen dienen in kaart te worden gebracht en beschreven. Het uitzicht van kerken dient door gemeenten gewaarborgd te blijven als cultuurhistorische oriëntatiepunten in het landschap. Het opstellen van dergelijke plannen gebeurt in samenwerking met het Agentschap voor Cultuur en Paleizen en met erkende cultuurhistorische musea, die vanuit de Museumwet hiertoe verplicht zijn.⁶⁶ Een gemeente kan - eventueel in samenwerking met buurgemeenten - een "omgevingsraad" instellen, die adviseert over cultuurhistorische en bouwkundige waarden in de ruimtelijke ordening. De Deense overheid wil daarnaast ook gemeenten aanmoedigen om erfgoed aan te wenden als een strategisch element voor ontwikkeling.

In veel gemeenten wordt de waarde van behoudswaardige gebouwen geanalyseerd volgens de zogenaamde SAVE-methode (Survey of Architectural Values in the Environment). De methode is gebaseerd op een beoordeling van vijf verschillende aspecten van een gebouw: de architectonische waarde, de cultuurhistorische waarde, de milieuwaarde, de uniciteit en de toestand van een gebouw. Elk van deze voorwaarden wordt beoordeeld op een schaal van 1-9 en opgeteld om een algemene conserveringswaarde voor het gebouw te geven. De beoordeling van de conserveringswaarde is gebaseerd op een totaalbeeld van de kwaliteit en de staat van het gebouw. In de regel zal echter de bouwkundige en cultuurhistorische waarde het zwaarst wegen. Graad 1-3 wordt als een hoge waarde beschouwd, 4-6 als een gemiddelde waarde en 7-9 als een lage waarde.⁶⁷ SAVE-studies kunnen politici en ambtenaren een overzicht geven van de architectonische en cultuurhistorische kwaliteiten, en helpen bij het nemen van beslissingen over stedenbouw, stedelijke transformatie of het ontwikkelen van een architectuurbeleid of om burgers te informeren over wat waardevol is behoud.

Om de samenwerking op vlak van erfgoedzorg tussen gemeenten en musea te versterken, faciliteren het Deense Agentschap voor Paleizen en Cultuur en Realania een netwerk voor gemeenten en musea. Het netwerk is gericht op gemeentelijke planners, managers van gebouwen en museumprofessionals. Ook gemeentepolitici zijn welkom. Het doel is om een forum te creëren waar de leden zowel inspiratie van buitenaf krijgen als de mogelijkheid om ervaringen, kennis en tools uit te wisselen voor het behouden van en communiceren over erfgoed. Het is opgezet als een vertrouwelijke leerruimte, waar er onder "peers" concrete vraagstukken kunnen worden besproken. Concreet biedt het netwerk vier jaarlijkse themanetwerkbijeenkomsten met inspirerende presentaties van bijvoorbeeld gemeenten, musea, onderzoekers en andere inspirerende professionals en praktijkmensen. De netwerkbijeenkomsten vinden plaats op verschillende plekken in het land en omvatten altijd een stadswandeling. Daarnaast worden leden van het netwerk via mailings op de hoogte gehouden nieuwe wetgeving, kennis en tools.

---

⁶⁶ <https://slks.dk/omraader/kulturarv/bevaringsvaerdige-bygninger-og-miljoeer/lokalplaner-og-kulturarv-en-guide>

⁶⁷ <https://www.kulturarv.dk/fbb/bevaringsvaerdier.htm>

